

บริบทของประวัติศาสตร์ชาติ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พลังผลักดันที่มีต่อ “ประวัติศาสตร์” หรือ “อดีต” จากกลุ่มชนชั้นนำในราชสำนัก ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นความพยายามที่จะขับเคลื่อน “ประวัติศาสตร์” ในมุมมองของตน เข้าสู่การรับรู้ของกลุ่มชนต่างๆ ในสังคมที่ถูกกำหนดลักษณะร่วมแห่งความเป็น “ชาติ” เดียวกัน ความเคลื่อนไหวทางประวัติศาสตร์ของชนชั้นนำในสังคมแสดงออกถึง “ความพยายาม” ที่จะเข้าไปศึกษา ศึกษาค้นคว้าเปลี่ยนแปลง ปลุกฝัง เรื่องราวใน “อดีตแห่งชาติ” อย่างจริงจังมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการสานต่องานพิพิธภัณฑสถานจากสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเปิดโอกาสให้สามัญชนเข้ามามีส่วนร่วม จนก่อเกิดเป็น “พระเดชพระคุณให้เข้ามาดูคราวนี้เป็นที่สุด” (ดุริยประณีต เล่มที่ 1 (จ.ศ.1236), 115-117) นับเป็นการเปิดประตูแห่งความสนใจในอดีตออกสู่สาธารณชนอย่างเป็นทางการ “...ของในกรุงสยามมีเป็นอันมาก เหลือที่จะจดจำ แต่บรรดาชายหญิงที่มานั้น ถ้าจะประมาณดูจนถึงเจ็ดหมื่นแปดหมื่น...” (เรื่องเดียวกัน) นอกเหนือไปจากการที่โปรดฯ ให้หรือ “หออหลวง” อันเปรียบเสมือนสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์แห่งพระราชวังศ็อง และดำเนินการจัดตั้งเป็น “หออพระสมุทวชิรญาณ (สมเด็จพระยาตมราชวิมลวชิรญาณ, 2523:104) ซึ่งหออพระสมุทวชิรญาณกลายเป็นหอประชาชน มีโซ่หออหลวงอีกต่อไป นอกจากนี้การก่อตั้งโบราณคดีสโมสร และสยามสมาคม นับเป็นความเคลื่อนไหวโดยแกนนำเป็นชนชั้นสูงในสังคมอีกลักษณะหนึ่ง ซึ่งให้ความสนใจต่อ “อดีต” โดยแสดงออกในรูปลักษณะใหม่ ที่มีปริมาณแห่งการให้ความสนใจมากขึ้นกว่าเดิม แม้จะยังคงผูกพันอยู่ในกลุ่มชนชั้นสูงในราชสำนัก ปัญญาชนชั้นนำในสังคม ชาวต่างชาติที่เข้ามามีบทบาทในราชการ แต่ก็แสดงให้เห็นการกระจายความสนใจใน “อดีต” กว้างมากขึ้นกว่าเดิม ความจำเป็นทางการเมืองแห่งยุคสมัยก่อให้เกิดการสร้าง “กรอบ” ของประวัติศาสตร์ชาติ (National History) ที่มีมาอย่างคลุมเครือเลื่อนลอยในสมัยก่อนให้เด่นชัดขึ้น ประวัติศาสตร์ในยุคนี้มีโซ่พระราชพงศาวดารที่อธิบายความชอบธรรมและการสืบสันตติวงศ์ของสถาบันกษัตริย์ หรือแม้แต่การสร้างภาพแห่งการสนใจอดีตย้อนหลังจากรัตนโกสินทร์ ไปอยุธยา จนถึงสุโขทัย เพื่ออธิบายการต่อเนื่องของประวัติศาสตร์แบบลูกโซ่ โดยไม่สนใจว่าประชาชนจะรู้สึกร่วมกับภาพต่างๆ หรือไม่อีกต่อไป หากแต่ประวัติศาสตร์ในช่วงนี้คือยุคแห่งการสร้างความสำเร็จในการมีประวัติศาสตร์ร่วมกันของประชาชนในพระราชอาณาจักรหลังจากผ่านการตั้งอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางในการปฏิรูปการเมืองการปกครอง พ.ศ.2435 และพยายามเน้นย้ำความรู้เกี่ยวกับอดีตของประชาชนในลักษณะซ้ำแล้วซ้ำเล่า เพื่อให้ประชาชนรับรู้ในสำนึกทางประวัติศาสตร์ตามที่กำหนด

พลังผลักดันที่มีต่อ “ประวัติศาสตร์” หรือ “อดีต” จากกลุ่มชนชั้นนำในราชสำนัก และความพยายามที่จะขับเคลื่อน “ประวัติศาสตร์” ในมุมมองของตน เข้าสู่ความรู้ของกลุ่มชนต่างๆ ในสังคมที่ถูกกำหนดลักษณะร่วมแห่งความเป็น “ชาติ” ขึ้นมานั้น ก่อให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า “ประวัติศาสตร์กระแสหลัก” หรือ “ประวัติศาสตร์จากศูนย์กลาง” ขึ้น นับเป็นความพยายามชี้แนะโดยปัญญาชนในราชสำนัก ซึ่งเป็นลักษณะ

หนึ่งของพัฒนาการทางปัญญาในสังคมไทย

ความพยายามจากศูนย์กลางแห่งอำนาจในการเข้าไปมีบทบาทต่อสังคมระดับล่าง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีลักษณะของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางแห่งอำนาจกับสังคมระดับล่าง โดยทรงเน้นถึงพระราชภารกิจที่พระองค์เป็นผู้กระทำนั้น ย่อมก่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่อาณาประชาราษฎร์ และประชาชนจะตอบแทนพระองค์ได้โดยเชื่อมั่นว่าสิ่งที่พระองค์ทรงกระทำไปนั้น เพื่อประโยชน์สุขแก่ชาติบ้านเมืองอย่างแท้จริง

...เวลาที่เราได้ครองราชสมบัติมาแล้วนั้น เป็นสมัยอันควรจดจำไว้ในพงศาวดารของโลกนี้ เป็นสมัยอันหนึ่งซึ่งมีที่สังเกต ด้วยความเจริญเร็วในการต่างๆ หลายอย่างเป็นอันมากทั่วไป เราได้คิดพยายามอยู่เสมอ ที่จะให้กรุงสยามได้มีส่วนในการดำเนินของความเจริญทั้งปวง ซึ่งเป็นอาการที่เห็นเป็นสำคัญในกาลสมัยที่เราทั้งหลายได้มามีชีวิตอยู่บัดนี้ กาลเวลาชั่วชีวิตคนหนึ่งนั้น ก็เรียกว่าระยะเวลาสั้นๆ อันหนึ่งในพงศาวดารของประเทศหนึ่ง แต่ในกรุงสยามทุกวันนี้มีการที่เปลี่ยนแปลงแปลกกว่ากรุงสยามเมื่อแต่ก่อนในชั่วชีวิตมนุษย์หนึ่งนั้นเป็นอันมาก...การที่ได้จัดการแก้ไขเปลี่ยนแปลงอย่างอื่นๆ ซึ่งเธอได้กล่าวบรรยายไว้แล้ว ทั้งปวงนั้น เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นลักษณะนิยมของประชาชนในเมืองนี้ได้มีแปลกกว่ากันเป็นอันมาก ในระหว่างเวลาที่ได้เป็นมาแต่ก่อนแล้ว กับเวลาที่เป็นอย่างในปัจจุบันนี้...การอันใดที่เราได้ทำมาเป็นผลสำเร็จแล้ว ราษฎรเราก็ได้มีกตเวทิต์ด้วยสิ่งซึ่งเป็นหัวข้อใจความสำคัญอันหนึ่งของการที่เราได้กระทำให้สำเร็จได้นั้น ก็คือความจงรักภักดีแห่งประชาชนคนเมืองเรา และความเชื่อถือว่าการอันใดที่เราได้เป็นธุระแล้ว เราย่อมมีใจหมายจะให้มีความเจริญเป็นประโยชน์และความดีแก่คนเหล่านั้นด้วย... (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (ทรงรวบรวม), จดหมายเหตุประกอบเรื่องไกลบ้าน, หน้า 98. และพระราชดำรัสแสดงในที่ต่างๆ โปรดดูตัวอย่างจาก "ประกาศเรื่องให้เอาของต่างๆ มาตั้งหอมิวเซียม" หรือ "ประกาศเอกซิธิเซน ที่ 1 จ.ศ. 1243" ใน พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ 5 และ 6 กับเรื่องประกอบ พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 17 มีนาคม 2507)

เงื่อนไขแห่งสัมพันธภาพจากศูนย์กลางแห่งอำนาจสู่สังคมระดับล่างเป็นมุมมองจากสังคมระดับบนที่ต้องการเข้าไปมีบทบาทในการกำหนดปัจจัยต่างๆ ของสังคม ถูกสร้าง "กรอบ" แห่งความเป็น "ชาติ" ครอบคลุมนไว้ ดังนั้นเองประวัติศาสตร์กระแสหลักจึงถูกผลิตขึ้นและเผยแพร่ออกสู่กลุ่มชนในระดับล่าง ภายใต้เงื่อนไขแห่งสัมพันธภาพดังกล่าว ตามพระราชดำริ ให้ประชาชนเชื่อว่า "การอันใดที่เราได้เป็นธุระแล้ว

เราย่อมมีเจตนาจะให้มีความเจริญเป็นประโยชน์และความดีแก่คนเหล่านั้นด้วย" (เรื่องเดียวกัน)

โครงเรื่องประวัติศาสตร์ชาติในงานประวัตินิพนธ์ สมัยรัชกาลที่ 5

กระบวนการการคลี่คลายของสำนึกในอดีต สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการตกลึกทางความคิดเด่นชัดมากขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มตั้งแต่การให้ความสำคัญและ "จัดอดีต" ในลักษณะเป็นเหตุเป็นผล ถูกยกระดับขึ้นไปเป็น "ความรู้" โดยเฉพาะอดีตแห่งชาติ "เรื่องราวของชาติตนและประเทศตน" ได้รับการให้ความสำคัญในความเป็นสิ่ง "ซึ่งจะพึงศึกษาและพึงสั่งสอน" โดยเน้นถึงความ "ชัดเจนและแม่นยำ" ในเรื่องราวเหล่านั้น ความชัดเจนและแม่นยำดังกล่าวเป็นมาตรฐานที่ถูกกำหนดขึ้นในกระบวนการการให้ความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ เพราะในสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย ความรู้และวิทยาการต่างๆ กระจายปริมณฑลมากขึ้น

นอกจากนี้แนวพระราชดำริเกี่ยวกับ "พรมแดน" อันแสดงถึงความเป็น "ชาติ" ในลักษณะของพรมแดนทางภูมิศาสตร์ ซึ่งมีต้นเค้าจากสมัยรัชกาลที่ 4 ได้ถูกให้ความสำคัญจนเกิด "รัฐชาติเชิงดินแดน" ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 การให้ความสำคัญต่อดินแดนแห่ง "ชาติ" ในระบบภูมิศาสตร์นั้น ชนชั้นนำในสังคมซึ่งเป็นผู้ผลิตและผลักดัน "ประวัติศาสตร์กระแสหลัก" ได้ให้ความสำคัญ แม้ในการสร้างกรอบอธิบายประวัติศาสตร์ชาติ ความสำคัญของดินแดนทางกายภาพที่ปรากฏขึ้นจริงในระบบภูมิศาสตร์โลก ถูกให้ความสำคัญและใช้เป็นแกนหลักในการดำเนินเรื่องของโครงเรื่องประวัติศาสตร์ชาติเรื่อยมา สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสะท้อนการให้ความสนใจต่อดินแดนหรืออาณาเขตในระบบภูมิศาสตร์ ในการที่ทรงวิจารณ์เรื่อง "สามก๊ก" ว่า "เรื่องสามก๊กกล่าวถึงกระบวนการแย่งชิงอาณาเขตกันอย่างน่าอัศจรรย์นัก แม้เรื่องชิงอาณาเขตแต่โบราณมาจนถึงปัจจุบันนี้ก็ยังมีมาก แต่ไม่มีเรื่องใดน่าพิศวงเหมือนเรื่องสามก๊ก" (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2471:47-48)

การจัดอดีตในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีลักษณะของการเน้นราชธานี หรือ "เมืองหลวง" เป็นจุดศูนย์กลางของความเคลื่อนไหวตั้งแต่อดีตมาจนปัจจุบัน มีการยอมรับอดีตแห่งกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรีว่าเป็นอดีตก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ ก่อนที่จะพยายามสร้างภาพอันรางเลือนของกรุงสุโขทัยที่ปรากฏในเอกสารพื้นเมืองตำนานศาสนาให้เด่นชัดขึ้น จนกระทั่งมีการแปลศิลาจารึกหลักที่ 1 เพื่อยืนยันถึงความมีตัวตนของสุโขทัยในบริบททางประวัติศาสตร์ และสอดคล้องกับสำนึกแห่งความเป็นเหตุเป็นผลและความน่าเชื่อถือของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เริ่มปรากฏขึ้นในรัชสมัยนี้

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อดีตแห่งความเป็นไปของ "ชาติ" ได้ถูกกำหนดขึ้นเป็นอดีตระดับชาติ หรือประวัติศาสตร์ระดับชาติ ที่แสดง "นัย" ของความสำคัญแห่งพัฒนาการความเจริญรุ่งเรืองจนมาถึง "ชาติ" ในปัจจุบัน ปริมณฑลแห่งการแสวงหาความเป็นมาของอดีตระดับชาติ

กระจายตัวกว้างขวางมากขึ้นทั้งในบริบททางประวัติศาสตร์และการเรียบเรียงค้นคว้า ซึ่งได้รับการสนับสนุนด้วยดีจากอำนาจรัฐในระดับหนึ่ง

...หวังว่าพวกเราจะช่วยกันสอบหารวบรวมเรื่องราวหลักฐาน และช่วยกันดำริวินิจฉัยข้อความซึ่งยังไม่ชัดเจนให้แจ่มแจ้งขึ้นตามปัญหาตัวที่คิดเห็น ไม่จำเป็นจะต้องยืนยันว่าเป็นการถูกต้องอย่างนั้นหรือไม่ เมื่อมีความเห็นอย่างไรก็เขียนลงไว้ส่งให้เลขานุการของสโมสรรวบรวมข้อความทั้งหมดไว้ในที่แห่งเดียว เมื่อได้ข้อความมากควรจะมีพิมพ์เป็นเล่มก็พิมพ์ขึ้นไว้สำหรับเป็นหนังสือ ที่ผู้แต่งเรื่องราวของประเทศสยามจะได้เลือกค้นข้อความตรวจสอบตามแต่เขาจะเห็นว่าข้อความใดควรจะได้รับเป็นเรื่องราวของสยามได้ เขียนเรื่องราวที่ตัวรู้ลงไว้แทนที่จะเล่าให้ใครๆ ฟัง แสดงความเป็นหลักฐานลงไว้สำหรับผู้อื่นจะได้เห็น และตริตรองตาม เมื่อเขาเห็นข้อความเป็นอย่างอื่นมีหลักฐานดีกว่าเราไม่ควรจะอับอายอันใด เพราะเราพิจารณาข้อความตามที่เรารู้และเราเห็นปรากฏเฉพาะหน้า เมื่อเขาได้มาดีกว่าและความคิดเขาเข้าใจถูกต้องดีกว่า เราควรจะยอมด้วยความยินดี โดยเห็นแก่ประโยชน์ข้อใหญ่ที่จะได้เรื่องราวของประเทศสยามมั่นคงชัดเจนยิ่งขึ้น..." (ร.5 พระราชดำรัส ร.5:สมาคมสืบสวนของบูรณสยาม 2511, 42)

การจัดอดีตแห่งชาติในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏร่องรอยแสดงออกถึงความพยายามดังกล่าวในงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่ถูกผลิตขึ้นหลายต่อหลายชิ้น ลักษณะของงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ในระยะนี้เป็นจุดเริ่มต้นของสิ่งที่สมเกียรติ วันทะนะ เรียกว่า ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบพงศาวดารใหม่ (สมเกียรติ วันทะนะ สองศตวรรษ ของรัฐและประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย ว. ธรรมศาสตร์ 13 : 3 ก.ย.2527, 163) ซึ่งเน้นเอกภาพและความสามัคคีอันเกิดจาก "รัฐจักรวรรดิสยามถูกกระทบกระเทือนเรื่องอาณาเขตอย่างรุนแรงในช่วงรัชกาลที่ 5" (สมเกียรติ วันทะนะ เรื่องเดียวกัน, 149) ซึ่งงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่ถูกผลิตขึ้น นอกจากจะเน้น "เอกภาพและความสามัคคี" แล้ว ยังมีลักษณะที่แสดงออกถึงกระบวนการการคลี่คลายของปัญหาแห่งสำนึกในอดีตที่เกิดขึ้นในสมัยต้นรัตนโกสินทร์อย่างเด่นชัด และยังเป็นความพยายามวางรากฐานของการจัดอดีตในระดับชาติอย่างเป็นรูปเป็นร่าง โดยจะพบเห็นได้ในการแยกลักษณะของงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ชิ้นสำคัญๆ ในรัชสมัยนี้ออก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์

ในงานวิจัยชิ้นสำคัญของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เรื่อง "ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา" จะพบว่า ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระราชพงศาวดารอยุธยาผ่านการ "ชำระ" จากชนชั้นนำในราชสำนักหลายต่อหลายสำนวน แต่การ "ชำระ" ดังกล่าว แม้จะให้คำอธิบายนั้น "เป็นประโยชน์"

ต่อปัจจุบัน... ให้ "บทเรียน" แก่ผู้อ่านถึงคุณค่าแห่งความสามัคคี ความเป็นระเบียบเรียบร้อยภายใต้รัฐบาลที่เข้มแข็ง...สร้างเสริมอุดมการณ์ใหม่เกี่ยวกับชาติริย์ ซึ่งกษัตริย์ในสมัยนี้ โดยเฉพาะราชวงศ์จักรีต้องการจะเน้นเป็นพิเศษ" (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2522, 21) แต่พระราชพงศาวดารอยุธยาเกือบทุกฉบับจะยุติความลงเพียงปลายอยุธยา หรือต้นกรุงรัตนโกสินทร์เท่านั้น ภายใต้ระยะเวลา 80 กว่าปี หลังจากสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์มิได้ปรากฏงานเขียนทางประวัติศาสตร์ในลักษณะจารีตแห่งพระราชพงศาวดารที่มีเนื้อความ "เฉพาะ" กรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นเลย นอกจากจะพบปะปนอยู่ในเอกสารทางศาสนา เช่น สังคิதியวงศ์ จุลยุทธการวงศ์ เทศนาจุลยุทธการวงศ์ หรือคำประพันธ์สดุดีเฉลิมพระเกียรติในสมัยรัชกาลที่ 2-3

ประวัติศาสตร์ของกรุงรัตนโกสินทร์ปรากฏโฉมในระดับชาติครั้งแรกในงานเขียนเรื่อง พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ซึ่งพระราชพงศาวดารฉบับนี้มีเนื้อความเฉพาะกรุงรัตนโกสินทร์ จากบานแผนกระบุว่า เป็นพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้ "เรียบเรียงพระราชพงศาวดาร โดยลำดับพระบรมราชวงศ์นี้ เริ่มมาแต่ในรัชกาลที่ 1 จนถึงรัชกาลที่ 4 ให้บริบูรณ์เป็นฉบับขึ้นไว้" (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, พิมพ์ 2478, 4-5) แม้จะปรากฏในบานแผนกระบุการเรียบเรียงในปี พ.ศ.2412 อันเป็นต้นรัชสมัย แต่พระราชพงศาวดารฉบับนี้มีเค้าเงื่อนว่าอาจจะแต่งขึ้นตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังที่ปรากฏในคำกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ว่า "การเรื่องนี้ คิดจะฉลองพระเดชพระคุณมาช้านานแล้ว" (เรื่องเดียวกัน, 5) และในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ได้กราบบังคมทูลลาออกจากราชการ สาเหตุเพราะ "จักขุมืด" ก่อนที่จะถึงแก่พิราลัย ใน พ.ศ.2413 ซึ่งเป็นปีรุ่งขึ้น หลังจากมีรับสั่งให้ "เรียบเรียง" พระราชพงศาวดารอันยาวเหยียดหลายเล่มสมุดไทยนี้เพียงปีเดียว

อาจกล่าวได้ว่าในปลายสมัยรัชกาลที่ 4 ต่อต้นรัชสมัยรัชกาลที่ 5 มีความพยายามที่จะเรียบเรียงประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ขึ้น ตามจารีตการเขียนประวัติศาสตร์แบบพระราชพงศาวดารที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และได้เสร็จสิ้นสมบูรณ์ใน พ.ศ.2412 โดยส่งขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

...ทรงทอดพระเนตรเห็นแล้ว ได้ทรงแก้ไขเพิ่มเติมเนื้อความขึ้นอีกบ้าง แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอักษรสาสนาโสภณ และข้าทูลละอองธุลีพระบาท ผู้ชำนาญในการหนังสือสืบสวนชำระต่อไป ในกรมพระอาลักษณ์ พระยาตรีสุนทรโวหาร ที่เจ้ากรม 1 หลวงประเสริฐ ปลัดกรม 1 ได้ ตรวจดูเรื่องความและอักษรแก้ไขถูกต้องแล้ว... (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ 2478 : 6)

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์นี้ แม้ยังคงจารีตงานเขียนทางประวัติศาสตร์แบบดั้งเดิม ตามที่ ฉลอง สุนทรวาณิชย์ เรียกว่าเป็นตัวแทนของงานเขียนทางประวัติศาสตร์แบบเก่าชั้นหลังสุด (ฉลอง สุนทรวาณิชย์, 2519) ก็ตาม หากแต่ นับเป็นการเขียนถึงอดีตในระดับชาติ โดยให้ความสำคัญต่อความเป็น "กรุงรัตนโกสินทร์" ที่เป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจรัฐ เช่นเดียวกับ "กรุงศรีอยุธยา" ที่ปรากฏ "พระราชพงศาวดาร" ก่อนหน้านั้น ซึ่งประสบความสำเร็จในการเน้นย้ำถึงความมีตัวตนของกรุงศรีอยุธยา ผ่านพระราชพงศาวดารที่กลุ่มชนชั้นนำในสังคมรัตนโกสินทร์สามารถรับรู้ได้ ระยะเวลาที่พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับนี้ปรากฏขึ้น เป็นช่วงที่สำคัญในอดีตสมัยรัตนโกสินทร์ มีกระบวนการการคลี่คลายมาสู่ความเป็นปึกแผ่น เน้นในลักษณะร่วมของคนในสังคมภายใต้ศูนย์กลางแห่งอำนาจเดียวกัน ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของการเปลี่ยนแปลงที่มีต้นเค้ามาตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 5

แม้ว่าจะปรากฏวัตถุประสงค์ในบานแผ่นกว่า "มีพระราชประสงค์จะทรงทราบอย่างใดอย่างหนึ่ง มีพระราชดำรัสถามข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้าฝ่ายในก็กราบทูลเล่าถวายหาถูกต้องกันไม่ เพราะไม่มีเรื่องที่เรียบเรียงนำไว้เป็นฉบับ" (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2478 3-4) แต่ "นัย" ของการสืบทอดจารีตงานเขียนประวัติศาสตร์แบบเก่า แห่ง "พระราชพงศาวดาร" ดูจะกินความหมายมากไปกว่านั้น การฟื้นฟูและสืบทอด "โบราณราชประเพณี" ที่กษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีทรงกระทำมิได้สืบขึ้นไปเพียงสองหรือสามชั่วคน หากแต่มีการยึดถือปฏิบัติตามเยี่ยงอย่างกษัตริย์ใน "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา" เคยกระทำ การเขียนพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ด้วยจารีตแบบดั้งเดิม ดูจะไปด้วยกันไม่ค่อยได้นัก กับโลกทรรศน์ที่เปิดกว้าง การยอมรับศาสตร์สมัยใหม่ ที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์แสดงให้เห็นในหนังสือแสดงกิจจานุกิจ ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ที่ถูกเขียนขึ้นจึงเป็นตัวแทนของการสืบทอด "พันธกิจ" ของราชสำนัก สืบต่อจากยุคสมัยก่อน อันเป็นการประกาศความมั่นคงและความเป็นปึกแผ่นของ "กรุงรัตนโกสินทร์" ในลักษณะเดียวกันกับ "กรุงศรีอยุธยา" ก่อนหน้าที่จารีตทางประวัติศาสตร์แบบดั้งเดิมนั้นจะไม่เพียงพอต่อการรับใช้อำนาจรัฐที่เผชิญกับการเปลี่ยนแปลงต่างๆ อีกต่อไป พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์จึงจำเป็นต้องถูกปรับปรุงเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ให้ได้มากขึ้น โดยสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ทรง "ตัดข้อความอันปราศจากสารประโยชน์ออกเสียบ้าง เพิ่มเติมข้อความที่ยังบกพร่องขาดอยู่ให้บริบูรณ์" (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ 2478 : 324) ในการตรวจชำระพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 และทรงนิพนธ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ขึ้นใหม่ ดังที่ปรากฏในพระนิพนธ์คำนำ ความว่า

"...ทุกวันนี้มีผู้เอาใจใส่ศึกษาพงษาวดารในทางวินิจฉัยใคร่ครวญคิดหาเหตุผลในเรื่องพงษาวดารมากขึ้น ไม่อ่านไปเปล่าๆ ดังแต่ก่อน อันนั้นนับว่าเป็นลาภเกิดขึ้นในการศึกษาของบ้านเมือง เมื่อมีความรู้สักอยู่อย่างนี้ ข้าพเจ้าจึงแต่งหนังสือพระราชพงษาวดารรัชกาลที่ 2 ในทางที่จะให้ผู้อ่านได้วินิจฉัย แลเข้าใจเหตุผลในเรื่องพงษาวดาร เพราะฉนั้นลักษณะที่เรียบเรียงจึงผิดกับหนังสือพระราชพงษาวดารรัชกาลที่ 1 ซึ่งข้าพเจ้าได้ทำมาแล้ว ทั้งสำนวนแลวิธีเรียบเรียง จะเรียกว่าแต่ง

ใหม่ที่เดียวกันได้ แต่ถึงกระนั้น เนื้อเรื่องก็ยังต้องอาศัยพระราชนิพนธ์พงศาวดารฉบับ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เป็นหลักความ เพราะท่านได้รวบรวมไว้แล้ว เป็นแต่แห่งใด เห็นคลาดเคลื่อนโดยมีหลักฐานซ้ำพเจ้าจึงแก้ไข กับได้เพิ่มเติมเรื่องที่มาพบใหม่ เข้าหลายแห่งให้ความบริบูรณ์เท่าที่สามารถจะทำได้..." (สมเด็จพระ กรมพระยา ดำรงราชานุภาพ, คำนำพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 พระนคร : อรุณสภา, 2505 1-6)

พงศาวดารโยนก

พงศาวดารโยนก เป็นงานนิพนธ์ของ พระยาประชาภิจักรจักร์ (แช่ม บุนนาค) เดิมรู้จักกันในชื่อ "พงศาวดารลาวเฉียง" ตีพิมพ์เป็นตอนๆ ในหนังสือชิวรญาณ ในช่วงปี พ.ศ.2441-2442 จนกระทั่งปี พ.ศ.2450 จึงมีการรวมเล่ม และเรียกชื่อใหม่ว่า "พงศาวดารโยนก" ซึ่งพระยาประชาภิจักรจักร์ ได้กล่าวไว้ในคำนำว่า

...ข้าพเจ้าผู้เรียบเรียงเรื่องนี้ เห็นว่าจะเป็นประโยชน์แก่กุลบุตรชาวสยามในการ เรียนพงศาวดาร จึงได้พยายามแสวงหาฉบับตำนานต่างๆ มาคัดแปลออกจาก อักษรลาวหรือไทยเหนือ เก็บแต่ข้อใจความเรียบเรียงเป็นเรื่องสังเขป ได้ลงพิมพ์ ไว้ในสมุดหนังสือพิมพ์ชิวรญาณ ในปี ร.ศ.117 และ ร.ศ.118 บ้าง แต่ข้อความ นั้นยังบกพร่องอยู่ และแยกกันคั่นอยู่กับเรื่องอื่นเป็นตอนๆ ไม่ต่อเนื่องกันได้โดย เรียบร้อย มาบัดนี้จึงได้รวบรวมร้อยกรองขึ้นใหม่ ให้ความเป็นระเบียบตามลำดับ เรื่องเนื่องกัน พิมพ์เป็นสมุดเล่มเดียว เพื่อเป็นการสะดวกแก่ผู้อ่านสืบไป... (พระยาประชาภิจักรจักร์ พงศาวดารโยนก สำนักพิมพ์แพรววิทยา, พิมพ์ครั้งที่ 7, 2516 คำนำ)

พงศาวดารโยนก เป็นงานเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สยามชิ้นแรกที่มีลักษณะการเรียบเรียงที่เป็นระบบคล้ายคลึงกับงานเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ทางตะวันตก แตกต่างจากงานเขียนในจารีต "พระราชพงศาวดารแบบดั้งเดิม" ที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา จนถึงต้นรัตนโกสินทร์ กล่าวคือ พงศาวดารโยนก มุ่งที่จะทำความเข้าใจให้เกิดแก่ผู้อ่านมากกว่าเป็นการบันทึกบรรยายความตามลักษณะงานเขียนแบบพระราชพงศาวดารที่ผ่านมา โดยไม่สนใจว่าผู้อ่านจะสามารถทำความเข้าใจได้หรือไม่ ซึ่งผู้เขียนต้องการให้เกิด "ประโยชน์แก่กุลบุตรชาวสยามในการเรียนพงศาวดาร" โดย "ให้ความเป็นระเบียบต่อเนื่องกัน เพื่อเป็นการสะดวกแก่ผู้อ่านสืบไป" โดยในเนื้อความจะมีการปูพื้นฐานความเข้าใจให้กับผู้อ่านก่อน เช่น อธิบายมูลเหตุ ลักษณะของตำนาน ชื่อต่างๆ ที่ปรากฏ อธิบายหัวข้อต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง และมีหมายเหตุอธิบายความต่างๆ ที่น่าสังเกต หรือตั้งข้อสงสัยไว้ด้วย นอกจากนี้พงศาวดารโยนกเป็นการรวบรวมข้อมูลหลักฐานจากเอกสารต่างๆ จำนวนมาก ดังปรากฏความในคำนำว่า

...อึ่ง การเรียบเรียงเรื่องนี้ข้าพเจ้าได้สอบสวนกับพงศาวดารพม่า รามัญ ไทยใหญ่ ล้านช้าง และพงศาวดารจีน พงศาวดารเหนือ พระราชพงศาวดารสยาม และ พงศาวดารเขมร กับหนังสือต่างๆ ในภาษาอังกฤษด้วย ที่มีข้อความอ้างถึงกัน และคลาดเคลื่อนต่างกันบ้าง... (เรื่องเดียวกัน, 11)

เอกสารหลักฐานต่างๆ ที่นำมาเป็นข้อมูลในการเขียนพงศาวดารฉบับนี้สามารถแยกประเภท ตามที่มาแห่งหลักฐานได้ 2 ลักษณะคือ

1. เอกสารหลักฐานฝ่ายตะวันออก ได้แก่ พระราชพงศาวดารสยาม พงศาวดารเหนือ พงศาวดารเมืองต่างๆ พงศาวดารพม่า พงศาวดารมอญ พงศาวดารไทยใหญ่ พงศาวดารล้านช้าง พงศาวดารจีน เอกสารหลักฐานในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มีการเรียบเรียง เขียน และแปลขึ้น ตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา เช่น มีการรวบรวมและเรียบเรียงพงศาวดารเหนือ โดยพระวิเชียรปรีชา (น้อย) ในสมัยรัชกาลที่ 1 มีการเรียบเรียง แต่ง ขำระ รวบรวม พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ส่วนต่างๆ และพระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รวมทั้งเอกสารทางศาสนา เช่น สังคหิยวงศ์ จุลยุทธการวงศ์ จุลยุทธการวงศ์ความเรียง เทศนาจุลยุทธการวงศ์ ชินกาลมาลีปกรณ์ ตำนานต่างๆ ทางศาสนา

นอกจากนี้ยังมีการแปลพงศาวดารจีน เช่น สามก๊ก ไชยอัน ห่องสิน ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 เป็นต้นมา การแต่งเรียบเรียงราชอิธิราชในสมัยรัชกาลที่ 1 การแปลเรียบเรียงงานเรื่องประเทศไทยในตำนานจีน โดยพระเจนจันอักษร ในสมัยรัชกาลที่ 5 งานพระราชนิพนธ์ พระราชพงศาวดารเขมรความย่อ ของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และการรวบรวมเรียบเรียงพงศาวดารเมืองต่างๆ เช่น พระยา มหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น) เรียบเรียงพงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนไชย ใน พ.ศ.2418 พระพลัษฏานุรักษ์รวบรวมพงศาวดารเมืองแกลง เมื่อ พ.ศ.2428 เป็นต้น

เนื้อความในพงศาวดารโยนกจะกล่าวถึงเรื่องราวประวัติความเป็นมาของกลุ่มเมืองในบริเวณ ตอนเหนือของประเทศไทยปัจจุบัน ที่รู้จักกันในชื่อ "ลาวเฉียง" ซึ่งได้แก่ เมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง เมือง ลำพูน เมืองน่าน เมืองแพร่ เมืองเถิน เมืองเชียงราย และเมืองใกล้เคียง ซึ่งเนื้อความส่วนใหญ่ปรากฏอยู่ในเอกสารฝ่ายไทยก่อนหน้านั้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องราวของราชวงศ์สิงหนวัติ หรือราชวงศ์ลาวจก เรื่องราวของกลุ่มเมืองบริเวณตอนเหนือของประเทศที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารเหนือ ของพระวิเชียรปรีชา (น้อย) เป็นต้น

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา มีความพยายามรวบรวม เรียบเรียง เอกสารหลักฐานที่มีเนื้อความเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของ "สยามประเทศ" ขึ้น ลักษณะดังกล่าวมี

พัฒนาการสืบเนื่องเรื่อยมา มีประเด็นที่น่าสังเกตประการหนึ่ง คือในเอกสารหลักฐานของไทยทั้งหมดที่รวบรวม เรียบเรียงขึ้นตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 เรื่องราวอดีตของ "สยามประเทศ" ที่ปรากฏ จะมีขอบเขตปริณทลแห่งความเป็นมาในอดีตอยู่ที่ กรุงศรีอยุธยา กรุงรัตนโกสินทร์ กรุงธนบุรี เมืองสุโขทัย เมืองศรีสัชชนาลัย เมืองสวรรคโลก เมืองพิษณุโลก กลุ่มเมืองทางตอนเหนือของไทยปัจจุบัน เช่น เชียงใหม่ เชียงราย แพร่ น่าน ลำพูน และกล่าวถึงความสัมพันธ์ของเมืองใกล้เคียง เช่น เขมร พม่า มอญ ในลักษณะต่างๆ แต่ไม่มีเอกสารหลักฐานไทยที่ผลิตขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 อันใดเลยที่กล่าวถึงการอพยพโยกย้ายของ "ชนชาติไทย" จากดินแดนทางตอนใต้ของประเทศจีน ตัวอย่างเช่น ในพระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียม กล่าวถึงการอพยพผู้คนของพระเจ้าอู่ทองมาจากกัมพูชา ดังความว่า

...เบื้องว่ากัมพูชาประเทศนั้น พระเจ้าแผ่นดินทิวคต หาพระวงศ์มิได้ ชนทั้งปวง จึงยกเจ้าอู่ทอง อันเป็นบุตรโชฎีกเศรษฐี มาราชากิเชกผ่านถวัลยราช ครั้นนั้น บังเกิดไข้ทรพิษนัก ราษฎรทั้งปวงล้มตายเป็นอันมาก พระองค์จึงยังเสนาและ อพยพราษฎรออกจากเมืองแต่เพลาราตรีกาล ไปโดยทักษิณทิศเพื่อจะหนีหา...(พ. กรุงสยาม, 2507:19-20)

แนวทางการอพยพของคนไทย ปรากฏร่องรอยอยู่ในเอกสารตำนานโบราณ 2 เรื่องคือ ตำนานสิงหนวัติ และเรื่องราวของลาวจกราช หรือปู่เจ้าลาวจก โดยเฉพาะในตำนานสิงหนวัติ ฉบับดั้งเดิมระบุความว่า ...ที่นี้จักกล่าวยงวงศาไทยเมืองก่อนแล ทรงนามว่าพระเจ้าเทวกาล เป็นใหญ่แก่ไทยทั้งหลาย เสวยราชสมบัติ ณ เมืองนครไทยเทศ คือเมืองราชคฤหมหานคร...ราชกุมารองค์น้อยนั้นทรงนามสิงหนวัติ กุมาร...ได้พาบริวารเป็นจำนวนคนแสนครัว ออกจากเมืองนครไทยเทศราชคหะ...ข้ามแม่น้ำสาธูโยไป อาคเนย์เพื่อจะแสวงหาภูมิประเทศที่สมควรตั้งพระนคร...(พระยาประชาภิจักรจักร์ พงศาวดารโยนก 133-134)

การอพยพของกลุ่มชนที่ถูกจัดให้มีลักษณะร่วมแห่งความเป็นไทยที่ปรากฏในตำนานปรากฏชัดเจนในพงศาวดารโยนก โดยเน้นย้ำความเป็น "ไทย" โดยการเปลี่ยนข้อความจากต้นฉบับเดิม "ที่นี้จักกล่าวยงวงศาไทยเมืองก่อนแล" เป็น "ครั้งนั้นยังมีพระมหากษัตริราชชาติไทยเมืององค์หนึ่ง" (เรื่องเดียวกัน, 133) และ "พระมหากษัตริราชชาติไทยเมือง" พระองค์นี้ เป็นผู้นำการอพยพของกลุ่มชนจากทางตอนเหนือลงมาตั้งรกรากอยู่บริเวณเชียงแสน ก่อนจะโยกย้ายลงมายังอุดรดิตถ์ นครไทย เพชรบุรี ก่อนจะมาตั้งหลักแหล่งที่หนองโสน อันเป็นจุดเริ่มต้นของกรุงศรีอยุธยาเรื่อยลงมา (ขจร สุขพานิช วิชาประวัติศาสตร์ และประวัติศาสตร์ไทย ในข้อมูลจากอดีต, เคล็ดไทย, 2518, 15)

การสร้างภาพความต่อเนื่องของประวัติความเป็นมาแห่ง "สยามประเทศ" เคยปรากฏในการ

รวบรวมเรียบเรียงประวัติศาสตร์สยามราชพงศาวดาร ในพระราชพงศาวดารเหนือ และพระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียม ซึ่งจุดเริ่มต้นของประวัติความเป็นมาจะเริ่มตั้งแต่ “ได้รับพระราชทานเรียงเรื่องสยามราชพงศาวดารเมืองเหนือ ตั้งแต่บรรพบุรุษสร้างเมืองสัชชนาลัย เมืองสุวรรณโลก ได้เสวยราชสมบัติทรงพระนามว่า พระเจ้าธรรมราชาธิราชเป็นลำดับลงมาจนถึง พระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา โบราณราชธานี (พระวิเชียรปรีชา (น้อย) 2474: คำนำ ข) และสืบเนื่องเรื่อยมาจนถึงรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

เนื้อความในพงศาวดารโยนก พระยาประชากิจกรจักร์ได้พยายามจัดเรียบเรียงเรื่องราวเป็นหมวดหมู่ โดยตรวจสอบกับหลักฐานเอกสารต่างๆ แบ่งเป็นภาคๆ ได้แก่ 1. ภาคสุวรรณโคฒคำ ว่าด้วยขอมสมัย 2. ภาคโยนก ว่าด้วยไทยสมัย 3. ภาคหริภุญไชย ว่าด้วยจามสมัย 4. ภาคพินคองศ์ ว่าด้วยลาวสมัย 5. ภาคเมงวงศ์ ว่าด้วยรามัญและภูกามสมัย 6. ภาคทิพวงศ์ ว่าด้วยสยามสมัย โดยเริ่มเรื่องราวตั้งแต่กำเนิดโลกเรื่อยมา จนเป็น “ต้นแห่งตำนานโยนกล้านนาไทย อันกล่าวด้วยมูลประเทศและปฐมเหตุแรกตั้งขึ้นเป็นประเทศเขตนครสืบลำดับกันมา (เรื่องเดียวกัน, 118) และสร้างสัมพันธ์ภาพระหว่างปรากฏการณ์ของแต่ละยุคสมัย ตัวอย่างเช่น “บัดนี้จะกล่าวด้วยอุบัติเหตุอันเปลี่ยนแปลงแคว้นสุวรรณโคฒคำเป็นแคว้นโยนกมหานคร สืบอนุสนธิแต่ภาคที่ 1 โดยลำดับมา” (เรื่องเดียวกัน, 133) และสืบความสัมพันธ์มาจนบริเวณตอนเหนือตกอยู่ภายใต้อำนาจของกรุงเทพมหานคร ในสมัยรัชกาลที่ 5

2. เอกสารหลักฐานฝ่ายตะวันตก พงศาวดารโยนกเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ของไทยที่ปรากฏอิทธิพลของตะวันตกอย่างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นด้านการรวบรวมข้อมูล การเรียบเรียง การวิเคราะห์หลักฐาน ตลอดจนการใช้เอกสารข้อมูลจากตะวันตก แม้เนื้อความยังคงลักษณะเดียวกับจารีตการเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนานอยู่มาก แต่การดำเนินเรื่อง การสร้างสัมพันธ์ภาพของเรื่อง การวิเคราะห์ข้อมูล การทำความเข้าใจกับผู้อ่าน การตั้งข้อสังเกต เป็นลักษณะที่ไม่เคยปรากฏขึ้นเลยในการเขียนงานทางด้านประวัติศาสตร์ของไทย ก่อนการเข้ามาของตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พงศาวดารโยนก นับเป็นเอกสารฝ่ายไทยชิ้นแรกทีกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของชาติไทยว่าอพยพโยกย้ายลงมาจากทางตอนใต้ของจีน ดังความว่า

...แต่เรื่องที่ชาติไทยได้แผ่ฝ่ายลงมาจากประเทศฝ่ายเหนือ ซึ่งเป็นทักษิณภาคของประเทศจีนบัดนี้ ตามพงศาวดารไทยใหญ่และไทยเหนือไม่ได้รับความปรากฏถึงมูลเดิม เพราะเป็นเรื่องแต่งขึ้นภายหลัง ดำเนินเรื่องต้นเป็นแต่ตำนานเสียโดยมาก ที่คงได้ความปรากฏบ้างจากหนังสืออังกฤษ ซึ่งกล่าวด้วยเรื่องประเทศตะวันออกหลายเรื่อง เช่น พงศาวดารจีนโบราณของมองซิเออเตเรียน กล่าวถึงชนชาติไทยแต่โบราณกาลตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองอยู่ในบริเวณแม่น้ำเจเกียง ซึ่งบัดนี้เรียกว่าแยงซีเกียง ในประเทศจีน คือแม่น้ำอันเป็นที่ตั้งเมืองเสฉวน หรือไปตัง เดิมเป็นประเทศไทยมาก่อน...ก่อนคริสตกาล 2356 ปี ก่อนพุทธกาล 1814 ปี ...อนึ่ง โปรเฟสเซอร์ดูแคลสกล่าวไว้ว่า ชนชาติไทยได้ตั้งประเทศเป็นเอกราชในบริเวณแม่น้ำแยงซีเกียงนั้น มีอาณาเขตโดยกว้างตั้งแต่แลตติจูด 33 จนถึง 38 ดีกรี โดยยาวตั้งแต่ลองติจูด 106 ถึง 109 ดีกรี มีปรากฏ

ในสมัยกาลก่อนคริสตกาล 2208 ปี คือก่อนพุทธกาล 1666 ปี ...ในระหว่างยุคเข็ญซบเคี้ยวศึกสงครามกับ
เมื่อเป็นเลียดก๊กนั้น พวกชาติไทยเดิมชาวแม่น้ำแยงซี พากันหนีลงมาสู่ประเทศทิศใต้ก็มาก

ดอกเตอร์คัชซิงกล่าวไว้ว่า พวกไทยได้ลงมาตั้งในแดนญุกมากว่า 2,000 ปีมาแล้ว...ในมหाराช
วงศ์พงศาวดารพม่า ว่าพวกที่มาทำลายกรุงตะไก้เป็นพวกทรุก หรือทริด คือคันธารี คันธารวิสัย แปลว่า
จีนนั้น ดอกเตอร์คัชซิงเห็นว่าไม่ใช่จีน เป็นพวกเตโรซาน หรือเทียร์ หรือแดนสยาม คือพวกไทยใหญ่นี้เอง...

ในตำนานทิศใต้ของหมอสมิทโยร์ ชื่อแอนโทโรโปยานเรียนซี กล่าวว่า หัวเมืองฝ่ายใต้ประเทศ
จีน ซึ่งบัดนี้เรียกว่ายูนหนั้นนั้น แต่ก่อนเรียกทิน หรือเทียร์...กองทัพจีนแผ่นดินฮั่นจึงได้ยกมาปราบปราม
ประเทศเทียร์ได้เมื่อพุทธกาล 456 พรรษา...การสงครามครั้งนั้นคนตายมาก ชาวฮุนหน้าหนีภัยลงมาข้าง
ทิศใต้ในสยามประเทศฝ่ายเหนือครั้งนั้นมาก...ภายหลังกองทัพจีนยกมาปราบปรามฆ่าฟันชาวฮุนหน้าเสีย
มากกว่ามาก ด้วยเหตุนี้ชนชาติไทยในฝ่ายเหนือจึงได้กระจายพ่ายลงมาตั้งตามบริเวณแม่น้ำโขง แม่น้ำคง
แม่น้ำขาว คืออจิรวดี และแม่น้ำเมง...(เรื่องเดียวกัน, 23-28)

งานค้นคว้าเกี่ยวกับความเป็นมาของชนชาติไทย โดยชาวตะวันตก เริ่มปรากฏขึ้นในงานเรื่อง
The Cradle of the Shan Race ของ A.F.J.B Terriend de Lacouperie ที่ตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2428 โดยให้
ข้อสรุปว่า ชนชาติไทยเป็นชนชาติที่เก่าแก่ และชนเผ่าต่างๆ ที่อยู่ในประเทศจีน เช่น มุง เหลียว ปา เป็น
คนไทย แนวทางการค้นคว้าอันนำมาสู่ทฤษฎีชนชาติไทยเคยอยู่บริเวณตอนใต้ของประเทศจีน ปรากฏใน
งานค้นคว้าเกี่ยวกับชนชาติไทยชิ้นสำคัญเรื่อง The Thai Race - The elder brother of the Chinese ของ
William Clifton Dodd D.D. มิชชันนารีชาวอเมริกัน ซึ่งเข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนาในไทย พม่า และจีน
ในช่วงปี พ.ศ. 2429 ถึง พ.ศ.2461 (William Clifton Dodd D.D., The Thai Race - The elder brother of
the Chinese หลวงนิเพทย์นิติสรร์ (แปล) ในหนังสืองานประชุมเพลิงศพ นางนิเพทย์นิติสรร์ 29 พ.ค. 18,
คำนำ)

งานค้นคว้าของหมอดอร์ต ให้ข้อสรุปว่า ชาวไทยกระจายตัวอยู่บริเวณเชียงตุง ลิบสองปันนา
กวางตุ้ง เป็นชนชาติที่เก่าแก่กว่าชนชาติจีน อาจสืบเชื้อสายจากชนเผ่ามองโกล ค่อยๆ อพยพเคลื่อนตัว
จากตอนกลางของจีนลงมาทางตอนใต้ของแหลมอินโดจีน ดังข้อความที่กล่าวถึงภูมิลำเนาและการเคลื่อน
ย้ายของชนชาติไทย ความว่า

...ที่จริงชนชาติไทยซึ่งถ้านับตามทางภูมิศาสตร์แล้วมีภูมิลำเนาอยู่กว้างใหญ่มาก
และอยู่ในเขตต์ความปกครองแห่งรัฐบาลถึง 4 รัฐบาล คือ รัฐบาลสยาม, รัฐบาล
อังกฤษ ในเขตต์พม่าและอินเดีย, รัฐบาลจีนในเขตต์มณฑลฝ่ายใต้ และรัฐบาล
ฝรั่งเศสในเขตต์แคว้นลาวและดงเกี้ยว ชนชาติไทยในถิ่นเดิมนี้ ตั้งแต่ก่อนมาแล้วได้

อพยพลงมาทางใต้ ประดุจลูกคลื่นที่ค่อยๆ เขยื้อนไปอย่างช้าๆ โดยเหตุที่มีภูเขาสูงกีดกันเสีย บางพวกจึงตั้งภูมิลำเนาอยู่ตามลุ่มแม่น้ำในมณฑลเสฉวนและไกวเจา ถึงแม้ชนชาติไทยจะแยกออกเป็นหลายพวกหลายหมู่ต่างๆ กันก็ตาม แต่หาใช่เป็นมนุษย์ต่างชาติดันไม่ คือเป็นชนชาติเดียวกันทั้งนั้น แต่ตั้งภูมิลำเนากระจัดกระจายทั่วไป บางทีจะเป็นด้วยมีภูเขาสูง ซึ่งยากที่จะข้ามไปข้ามมาได้ อย่างสะดวกนี้เอง จึงต่างพวกต่างอยู่ และนานเข้าก็แยกออกไปหลายพวก และมีสำเนียงภาษาแตกต่างกันออกไป อีกประการหนึ่งเมื่อชนพวกนี้ได้อพยพจากถิ่นเดิมไปสู่ที่ต่างๆ ในสมัยต่างๆ กันนั้น มักไม่มีใครเอาใจใส่ไปมาหาสู่กันหรือนำเรื่องราวในถิ่นใหม่ไปบอกเล่ากับพวกพ้องที่อยู่ในถิ่นเดิม... (เรื่องเดียวกัน, 1-2)

ในงานเรื่อง The Thai Race - The elder brother of The Chinese ของหมอตอร์ตัน ได้อ้างอิงข้อสรุปเรื่องความเป็นมาของชนชาติไทย จากหนังสือฝรั่งเศส ชื่อ Silve's To' Grammar มีข้อความว่า

“ประวัติการของชนชาติไทยนั้นเก่าแก่มาก จดหมายเหตุจีนโบราณกล่าวว่า เมื่อประมาณ ๘๕๐ ปี ก่อนคริสตศักราช (๓๐๗ ปี ก่อนพุทธศักราช) ภูมิลำเนาเดิมของชนชาติไทยอยู่ตอนกลางลุ่มแม่น้ำเหลือง (Yellow Sea) ซึ่งเป็นท้องที่มณฑลฮูเป่ย์และมณฑลโฮหนานแห่งประเทศจีนในบัดนี้ ในสมัยเดียวกันนั้นชนชาติจีนได้อพยพมาตั้งภูมิลำเนาอยู่ตามที่ราบในลุ่มแม่น้ำเหลืองตอนเหนือ ซึ่งบัดนี้เรียกว่ามณฑลแกนซู่ (อยู่เหนือมณฑลเสฉวนติดต่อกับทิเบต) โดยถูกพวกตาดรุกราณ จึงได้ร่นลงมาและมาปะทะกับพวกไทยเข้าเลยเกิดต่อสู้กันมาช้านาน พวกไทยมีจำนวนน้อยและมีมืออ่อนกว่าจีน ลู่จีนไม่ได้ จึงได้พากันร่นลงมาข้างใต้โดยทางต่างๆ กัน เมื่อประมาณ ๒,๐๐๐ ปีล่วงมาแล้ว.

“พวกไทยส่วนมากร่นลงมาตามแม่น้ำแยงซี (Yangtze Kiang) เข้าไปตั้งอยู่ในมณฑลยูนนาน ณ ที่นั้นได้ต่อสู้กับพวกพื้นเมืองเดิมเป็นเวลานาน ในที่สุดได้ตั้งราชอาณาจักรขึ้นเรียกว่าอาณาจักรน่านเจ้า (Nan Chow) ในท้องที่ที่เรียกว่าโกสัมพี (Kosamphi) และตั้งเมืองตาลีฟู (Tali-fu) เป็นเมืองหลวง ต่อมาเมืองหลวงนี้ก็ได้อพยพไปตั้งที่พูเออร์ฟู (Pu-crh-fu) อาณาจักรนี้ครอบคลุมท้องที่มณฑลยูนนานทั้งหมด และท้องที่ตอนเหนือของพม่า และตอนเหนือของสิบสองปันนาด้วย.

“อาณาจักรไทยในสมัยที่กล่าวนี้เจริญรุ่งเรืองมาก ผู้คนก็แสดงลักษณะเป็นนักรบและมีการปกครองเป็นปึกแผ่น และทั้งมีอำนาจปกครองดินแดนตลอดถึงตอนนอกในทิเบตด้วย อาณาจักรทั้ง 3 นี้ (คือ ไทย, ทิเบต, จีน) ได้เกิดการต่อสู้ซึ่งกันมาช้านาน บางคราวก็เป็นมิตรกัน บางคราวก็สู้รบกับชาติตาดซึ่งยกrukเข้ามาระยะเวลาที่ไทยต่อสู้ซึ่งกันอยู่ตั้งนี้เป็นเวลานานประมาณถึง ๔๐๐ ปีเศษ

“แต่อย่างไรก็ดี เมื่อจีนยกลงมารุกกรานหนักขึ้น ชนชาติไทยก็จำต้องอพยพมาทางใต้ มาตั้ง

อาณาจักรชั้นที่เมืองเชียงแสน (Chieng Sen) บนฝั่งแม่น้ำโขง ภายหลังได้ต่อสู้กับพวกขอม (เขมร Combodians) ต่อมาอีกนานหลายร้อยปี แต่อาณาจักรไทยที่เลื่อนลงมาตั้งใหม่นี้ ชื่อเมืองหลวงเปลี่ยนเรียกต่างๆ กันตามสมัยที่ดำเนินมา และมีเรื่องราวอันแสดงความรู้เรื่องเช่นเดียวกับสมัยก่อน ต่อจากนั้นได้ย้ายไปทางตะวันตกเฉียงใต้ ไปตั้งอาณาจักรชั้นที่ลุ่มแม่น้ำสาละวิน (Salween) มีเมืองเผ่ากาม (Phou Kam) เป็นเมืองหลวง โดยมีพวกขอมยกมารุกรานหนักขึ้น และไทยอีกพวกหนึ่งก็ได้มาสร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นที่แม่น้ำปิง (Me Ping)

“การอพยพลงมาทางใต้หาได้หยุดยั้งไม่ ยังคงอพยพเรื่อยๆ มา คือลงตามแม่น้ำเจ้าพระยา จนมาตั้งอาณาจักรไทยอันมีอำนาจขึ้นทางใต้ มีเมืองอยุธยา (Ayuthia) เป็นเมืองหลวง ประมาณ ค.ศ.๑๓๑๕ (พ.ศ.๑๘๕๘) ในรัชกาลของพระเจ้าอู่ทอง และต่อมาได้เลื่อนเมืองหลวงมาตั้งที่บางกอก (กรุงเทพฯ) อันเป็นที่มีความเจริญยิ่งในอาณาจักรไทยในปัจจุบันนี้”

“การที่ชนชาติไทยอพยพลงมาทางใต้นั้น มีโอกาสขยายตัวประสบความสำเร็จได้ดีกว่าอยู่ถิ่นเดิมมาก แต่เมื่อระบดลงมานั้นได้แยกย้ายออกเป็นหลายพวกด้วยกัน บางที่ก็ต่อสู้กันเอง บางที่ก็สู้กับพวกพื้นถิ่นแล้วในที่สุดก็ตั้งรวบรวมกันเป็นปึกแผ่นมีหัวหน้าปกครอง พวกไทยต่างๆ นั้นไม่ว่าอยู่ในถิ่นเดิมหรือพวกที่ระบดลงมา เช่น พวกไทยที่อยู่ในมณฑลกวางซี ในประเทศจีน และที่อยู่ในประเทศตังกีเย (ถิ่นที่ระบดลงมา) ต้องอยู่ในอำนาจของจีนและญวน และสมาคมปะปนกับพวกเหล่านั้น ทำให้กิริยา, ภาษา, คำพูด ตลอดจนตัวหนังสือค่อยๆ กลายไปเป็นพวกที่สมาคมนั้นๆ ยิ่งขึ้นทุกที” (วิลเลียม คริฟตัน ดอร์ต, 2518 179-181)

แนวความคิดเกี่ยวกับการอพยพของชนชาติไทยมาจากดินแดนทางตอนใต้ของจีนที่ปรากฏในพงศาวดารโยนก อาจกล่าวได้ว่า เป็นการรับความคิดจากงานการค้นคว้าของชาวตะวันตก ที่ให้ความสนใจในการศึกษาและค้นคว้าเรื่องราวเกี่ยวกับชนชาติไทย ซึ่งเริ่มปรากฏขึ้นในระยะนั้น เริ่มตั้งแต่ “The Cradle of the Shan Race” ของ A.F.J.B Terriend de Lacoperie ตีพิมพ์ใน พ.ศ.2428 “The old Thai Empire” ของ E.H. Parker ตีพิมพ์ใน พ.ศ.2437 ที่ให้ข้อสรุปว่า นานเจ้าเป็นอาณาจักรของไทย งานเรื่อง “Le Combodge” ของ Etienne Aymonier ตีพิมพ์ใน พ.ศ.2443 ให้ข้อสรุปว่า เชื้อชาติไทยแปลว่าเสรีหรือเสรีชน ประกอบด้วยกลุ่มชนหลายสาขา เช่น ฉาน ลาว สยาม และมีถิ่นกำเนิดดั้งเดิมอยู่ในบริเวณที่ราบสูงยูหนาน (B.J. Terwiel) “การค้นหาแหล่งกำเนิดของชนชาติไท บทประเมินความเห็นต่างๆ และแนวคิดใหม่” ใน คนไทย (เดิม) ไม่ได้อยู่ที่นี้, 8-38)

พงศาวดารโยนก ของพระยาประชาภิจักรจักร์ ได้รวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของไทยในลักษณะที่ความเป็น “ชาติ” ได้ก่อตัวขึ้นแล้ว โดยรวบรวมเรื่องราวเฉพาะที่เกิดขึ้นในดินแดนทางตอนเหนือของประเทศไทยปัจจุบัน แล้วร้อยเรียงเป็นเรื่องเดียวกัน ก่อนที่จะเชื่อมความสัมพันธ์ของ

เรื่องราวที่เกิดก่อนให้เชื่อมโยงกับปัจจุบัน ดังความที่ปรากฏในคำนำว่า “เรื่องตำนานโยนกนี้ เป็นเรื่องพงศาวดารไทยในฝ่ายเหนือ ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับเรื่องต้นพระราชพงศาวดารสยาม” (พระยาประชาภิจักรจักร์, 2516:คำนำ)

การให้ความสำคัญแห่งความเป็น “ชาติไทย” ปรากฏชัดในการอธิบายความหมายของคำว่า “ไทย” อย่างละเอียด ดังความว่า

...คำว่าไทยแปลว่าสว่างว่าขาว ในสันสกฤตใช้เรียกดวงอาทิตย์และพวกอารยว่าไทยด้วย เช่นคำว่าอุไทยคืออาทิตย์ขึ้น พระนามพระเจ้าสมันตราชคือปโรราชะในปฐมสมโพธินั้นก็มีความว่าทศไทย สว่างสืบท่า นามดาวพฤหัสบดีในภาษาอังกฤษเรียกว่ายูปีเตอร์นั้นมาแต่คำว่า ไทโยปีตา บิดาของความสุข คำว่าไทยที่มาในภาษาจีนนั้นนอกจากอักษรคำว่าเทียน คือ ไฟ ตรงข้ามกับคำว่าที่ คือ ดิน จีนใช้คำว่าไทยแปลว่าเป็นใหญ่ตรงกับคำอังกฤษว่าแกรนด์หรือเอกเซลเลนต์ ใช้ในคำนำนามผู้เป็นใหญ่ เช่น ฮ่องตี้ ฮ่องไทยตี้ ฮ่องเฮ้า ฮ่องไทยเฮ้า ไทยจื้อ ไทยเจียง และอื่นๆ บางที่ใช้เป็นสรรพนามแทนพระนามเจ้าแผ่นดินต่างประเทศ เช่นคำว่า ไทยอิงกิก เจ้าแผ่นดินอังกฤษ ไทยฟากิก ประธานาธิบดีฝรั่งเศส ไทยเมกิก ประธานาธิบดีอเมริกา ไทยโงโหลซีกิก พระเจ้าแผ่นดินรัสเซีย ดังนี้ เป็นต้น

ในภาษาไทยก็ใช้เรียกเทวดาและกษัตริย์ว่า เทพไทย หัวไทย เรียกพระสงฆ์ว่า เจ้าไทย เรียกหญิงงามว่า อ่อนไทย อรไทย เรียกผู้พ้นยากจากหนี้ว่าเป็นไทย เรียกผู้มีอิสรภาพแก้ตัวว่าเป็นไทยแก้ตัว ใจความก็เป็นอย่างเดียวกัน แต่ในภาษาลาวนั้นคำว่าไทยใช้เผื่อนเป็นคำใช้แทนคำว่าคน เช่นคนในเรือนว่าไทยเรือน คนมาแปลกว่าไทยแขก คนเรากคนเขาว่าไทยตนไทยเพื่อน ไพร่บ้านไทยเมือง ในมหาชาติคำหลวงกัณฑ์ทานกัณฑ์มีคำว่า ข้าเคียดไทยใจแตกยขั้พระแพสยันดร ไทยใจแตกคือว่าคนใจยกษ์หรือมีหรือทมิฬ เช่นนี้เป็นต้น เหตุที่ลาวใช้คำว่าไทยแทนคำว่าคนนั้น เนื่องมาจากการถือชาติว่าเป็นตระกูลเถื่อนหรือเถียนในภาษาจีน แปลว่าฟ้า คนที่มาจากตระกูลเถื่อนเรียกว่าไทย คือพวกฟ้าหรือพวกสว่างพวกขาวทั้งสิ้น... (เรื่องเดียวกัน, 19-20)

โครงเรื่องในพงศาวดารโยนก มีความเป็นรูปแบบของความเชื่อมโยงต่อเนื่องในเรื่องราวประวัติความเป็นมาของ “ชาติไทย” เด่นชัดกว่าเอกสารทางประวัติศาสตร์ไทยทุกชิ้นที่ผลิตขึ้นก่อนหน้านั้น แม้จะเป็นเนื้อความเฉพาะ “พงศาวดารไทยในฝ่ายเหนือ” แต่ก็แสดงความเป็น “เรื่องต้นพระราชพงศาวดารสยาม” ที่เป็นรูปแบบและเด่นชัด ซึ่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้เคยปรากฏความ

พยายามในการเรียบเรียงประวัติศาสตร์ในลักษณะนี้มาแล้ว ได้แก่ พระราชพงศาวดารเหนือ ของพระวิเชียรปรีชา (น้อย) หากแต่ความคลุมเครือเลื่อนลอยของหลักฐานเอกสารและวิธีที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเรียกว่า “แต่งหัวต่อเชื่อมให้เป็นเรื่องเดียวกัน (พระวิเชียรปรีชา (น้อย), พงศาวดารเหนือ, คำนำ) ไม่ทำให้เกิดความต่อเนื่องหรือเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน

การก่อตัวของรัฐชาติเชิงดินแดนที่ปรากฏขึ้นจริงในระบบภูมิศาสตร์โลกสะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงในการกำหนด “ขอบเขต” หรือ “ดินแดน” ในบริบททางประวัติศาสตร์อย่างชัดเจน จากเดิมที่มีการอธิบายขอบเขตหรือดินแดนแนวความคิดแบบไตรภูมิในสังคมไทย ที่มุ่งเน้นดินแดนทางพุทธศาสนา เช่น ในสังคิตยวงศ์ แบ่งดินแดนชมพูทวีปออกเป็นส่วนต่างๆ คือ

... ณ กาลนั้น พระพุทธวณะปิฎกไตรยทั้งหลาย ได้ประดิษฐานอยู่ในสยามราชประเทศ 1 ในมัทธราชมหาลานประเทศ 1 ในราชประเทศ (ประเทศราช) 1 ในกัมพูชเมและหงษารามราชประเทศ 1 ในประเทศลาวแลภูคามพม่า 1... (สมเด็จพระวรวรรัตน์, 2521:369)

หรือการแบ่งชมพูทวีปออกเป็น มัชฌิมประเทศ สิงหประเทศ และประจันตประเทศ โดยกำหนดว่า สยามประเทศตั้งอยู่ในประจันตประเทศ ในหนังสือเรื่องนางนพมาศ (นางนพมาศ, 2)

ในพงศาวดารโยนก ได้กำหนดดินแดนที่ปรากฏในตำนานให้ลงตัวกับสภาพทางภูมิศาสตร์โลกอย่างชัดเจนขึ้น ดังความว่า

...ตำนานเมืองสุวรรณโคมลคำ อันกล่าวจับเดิมมาแต่แรกตั้งภัทรกัป และนำทวมโลกแล้วลดแห่งบกเกิดเป็นภูมิประเทศที่ตั้งแคว้นแคว้นอันมีชื่อภายหลังว่าโยนกประเทศ กล่าวด้วยพวกขอมหลวงเมืองโพธิสารหลวงได้ขึ้นไปตั้งบ้านเมืองเป็นปฐม มีชื่อเมืองสุวรรณโคมลคำ และเมืองอุมงค์เสลานคร เป็นต้น เดิมมีแคว้นแคว้นขึ้นไปฝ่ายเหนือถึงเมืองยอง เชียงรุ้ง สิบสองปันนา ต่อแดนเมืองแสกลาง คือ ฮุนหน่า อันเป็นราชอาณาจักรกรุงจีนปัจจุบันนี้...เจ้าสิงหนวัติกุมาร ได้พาบริวารมาสู่ประเทศนี้ แรกตั้งเมืองนาคพันธุ์ หรือนาคินทร์ คือเมืองเชียงแสนเก่า...(พระยาประชาภิจักรจักร์, 2516:4-5)

...ฝ่ายแคว้นแคว้นโยนกหรือยูนขาว ก็แยกออกเป็นสองประเทศราช ฝ่ายเหนือคืออาณาจักรเชียงรุ้งสิบสองปันนาลือ มีอาณาเขตฝ่ายเหนือขึ้นไปต่อแดนห่อเมืองแสนหลวง คือตาลีฟู ฮุนหน่า มณฑลหนึ่ง

ตอนใต้คือโยนกเชียงแสน มีอาณาเขตข้างใต้ลงมาต่อแดนมหาวิญญู
หรือญไชย... (เรื่องเดียวกัน, 30)

พงศาวดารโยนกได้ให้ข้อสรุปเกี่ยวกับความเป็นมาของไทยหรือสยามที่ปรากฏอยู่ในเอกสาร
หลักฐานก่อนหน้านั้น โดยเริ่มตั้งแต่การอพยพของชนชาติไทยจากดินแดนทางตอนใต้ของจีน ซึ่งในบริเวณ
แถบนี้มีชนชาติขอมได้ตั้งเมืองสุวรรณโคตมค้ำอยู่ก่อนแล้ว ก่อนที่จะเกิดอุบัติเหตุตามพุทธทำนายว่า “จะมี
ขัตติยวงศ์พระเจ้าสมมิตราชมาแต่ราชคฤห์นครหลวงไทยเทศทิศพายัพ จะมาตั้งแว่นแคว้นสุวรรณโคตมค้ำ
เป็นมหาประเทศราชธานี (เรื่องเดียวกัน, 131-132) การอพยพของเจ้าชายสิงหนวัติในพงศาวดารโยนก
เป็นลักษณะหนึ่งของการอพยพจากดินแดนตอนใต้ของจีนลงมาทางใต้ โดยให้คำอธิบายถึงปรากฏการณ์ใน
ลักษณะนี้ว่า

...เหตุการณ์ที่แว่นแคว้นทั้งหลายได้ขยายแยกออกเป็นส่วนๆ หลายส่วนดังนี้
เพราะเจ้าแผ่นดินในแว่นแคว้นมีราชบุตรทั้งหลายก็ได้แยกย้ายกันไปครองนคร
เป็นส่วนๆ กัน เพราะจะอยู่รวมกันก็เป็นอันยาก เหตุราชสมบัติครั้งนั้นก็คือคน
ส่วยและพื้นดิน จำต้องไปหาแดนกว้างสร้างนครต่างๆ ห่างกันออกไปทุกที โดย
เหตุนี้ประชาชนชาติไทยจึงได้แผ่กว้างล่วงแดนขอมและเมงมีลิกขูลงมาในทักษิณ
ภาคนี้โดยลำดับกาลสมัย (เรื่องเดียวกัน, 31)

ในพงศาวดารโยนกได้ดำเนินเรื่องราวการสืบราชสมบัติของราชวงศ์สิงหนวัติ มาจนกระทั่งตก
อยู่ภายใต้อำนาจขอมแห่งอุโมงคเสลานครจนเกิดวีรบุรุษคือพระเจ้าพรหมกุมาร สามารถขับไล่ขอมออกจาก
ดินแดนแถบนี้ และครองอำนาจสืบมาถึงสมัยพระเจ้าไชยศิริ เกิดสงครามกับพวกมอญแห่งเมืองเสทิม และ
ได้อพยพหลบหนีมาสร้างเมืองไตรดริงส์ และมีเชื้อสายบางส่วนยังอยู่ที่เมืองเดิม ต่อจากนั้นก็ดำเนินเป็น
เรื่องราวเกี่ยวกับแว่นแคว้นต่างๆ ที่อยู่ในบริเวณเดียวกันนี้ ได้แก่ เรื่องราวของหริภุญไชย เขลางค์นคร
อาณาจักรล้านนาไทย เรื่อยมา และอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างเหตุการณ์ในแว่นแคว้นทางตอนเหนือกับ
แว่นแคว้นทางตอนใต้ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่าง พระยาเม็งรายแห่งเชียงใหม่ พระยารำเมืองแห่งเมือง
พระยา กับพระร่วงแห่งกรุงสุโขทัย พระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ กับพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรี
อยุธยา จนกระทั่งแว่นแคว้นทางตอนเหนือทั้งหมดตกอยู่ภายใต้อำนาจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว

พงศาวดารโยนกได้พยายามประมวลเอกสารหลักฐานโดยเฉพาะตำนานต่างๆ ที่มีเรื่องราวของ
ดินแดนแถบเหนือให้ปรากฏเป็นรูปลักษณะที่ชัดเจนขึ้น โดยสามารถอธิบายถึงความสัมพันธ์ของเรื่องราวใน
ตำนานได้อย่างมีระบบ โดยให้ภาพความสัมพันธ์ระหว่างแว่นแคว้นต่างๆ ในดินแดนที่ถูกกำหนดความเป็น
“ไทย” ตามระบบภูมิศาสตร์ อันเป็นลักษณะสำคัญของการมองอดีตในยุคสมัยนั้น ดังความว่า

...ในแคว้นแคว้นหนึ่งย่อมมีเมืองมหานครและเมืองลูกหลวงเป็นกิ่งสาขาและผลัดเปลี่ยนกันเป็นเมืองหลวงและเมืองลูกหลวง... พระเจ้าแผ่นดินผู้ครองแคว้นทั้งเจ็ดส่วนนี้ คงนับเนื่องในประยูรญาติราชวงศ์เดียวกัน ย่อมผูกพันพระราชไมตรีสนิทติดต่อกัน ด้วยการอภิเษกราชบุตรราชธิดาต่อกันและกัน แม้หากจะมีต่างวงศ์มาแทรกคั่นก็เป็นพิเศษชั่วคราว เพราะฉะนั้นแคว้นแคว้นทั้งหลายนี้ จึงได้สนิทติดต่อกันรวมเป็นราชอาณาจักรอันใหญ่ได้ เมื่อครั้งสมเด็จพระร่วงเจ้าเป็นใหญ่ในกรุงสุโขทัย จุลศักราชได้หกร้อยปีเศษนั้น ส่วนแคว้นแคว้นข้างใต้คือนครหลวงละโว้ หรือโยชณิยา สุวรรณภูมิ และศรีธรรมนครก็ยังคงมีเจ้าแผ่นดินปกครองแคว้นละส่วนๆ กัน... พระร่วงย่อมเป็นประยูรญาติสัมพันธ์กับศรีธรรมนครนครหลวง และละโว้โยชญา แคว้นแคว้นเหล่านี้ก็ยังคงดำรงเอกราชอยู่เป็นส่วนๆ กัน แต่คงนับเนื่องในประยูรญาติ และราชอาณาจักรเนื่องกัน... (เรื่องเดียวกัน, 67-69)

จะเห็นได้ว่า การมองลักษณะการตั้งบ้านเมืองหรือแคว้นแคว้นในอดีต ในพงศาวดารโยนกอยู่ในรูปแบบของการมี "เจ้าแผ่นดินปกครองแคว้นละส่วนๆ กัน" แคว้นแคว้นเหล่านี้ผูกความสัมพันธ์กันในลักษณะของเครือญาติ โดยการอภิเษกสมรส และได้พัฒนาต่อไปถึงขั้น "แคว้นแคว้นทั้งหลายนี้จึงได้สนิทติดต่อกันรวมเป็นราชอาณาจักรอันใหญ่" ความหมายที่ปรากฏนี้เท่ากับเป็นการยอมรับการคงอยู่ของศูนย์กลางแห่งอำนาจต่างๆ ในอดีต บนแผนที่ทางระบบภูมิศาสตร์อันไม่จำเพาะเจาะจงว่าจะต้องมีศูนย์กลางแห่งอำนาจเพียงแห่งเดียว "แคว้นแคว้นเหล่านี้ก็ยังคงดำรงเอกราชอยู่เป็นส่วนๆ กัน" จนกระทั่งเกิดการรวมตัวของแคว้นแคว้นต่างๆ "จึงได้สนิทติดต่อกันรวมเป็นราชอาณาจักร"

มีประเด็นที่น่าสนใจประการหนึ่งในพงศาวดารโยนก เกี่ยวกับการให้ความสำคัญต่อกำเนิดแห่งกรุงศรีอยุธยา ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 มีการจัดอดีตในตำนานกับอดีตในพระราชพงศาวดารเข้าด้วยกัน มีการกล่าวถึงเหตุการณ์ก่อนตั้งกรุงศรีอยุธยาเพื่อแสดงความเป็นมาของพระเจ้าอู่ทอง ซึ่งจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่ถูกผลิตขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สามารถแยกออกได้เป็น 2 กระแส คือ ในพระราชพงศาวดารเหนือ พระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียม คำให้การชาวกรุงเก่า กล่าวถึงพระเจ้าอู่ทองมีเชื้อสายมาจาก "กัมพูช" หรือ "เขมร" ส่วนในจุลยุทธการวงศ์ เทศนาจุลยุทธการวงศ์ จุลยุทธการวงศ์ความเรียง อันมีเค้าเงื่อนเรื่องพระเจ้าอู่ทองจากตำนานท้าวแสนปม และตำนานพระยาแกรก เสนอภาพพระเจ้าอู่ทองมีเชื้อสายจากเมืองเชียงราย กำแพงเพชร ซึ่งการเสนอเรื่องพระเจ้าอู่ทองสืบเชื้อสายจากเชียงราย กำแพงเพชร นี้ได้รับการย้ำความสำคัญในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระราชพงศาวดารความย่อที่พระราชทานแก่เซอร์ จอห์น เบาว์ริง (ร.4, The Brief วินัย แปล 2537:7475)

พงศาวดารโยนกได้ขยายความเกี่ยวกับความเป็นมาของพระเจ้าอู่ทองตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยการเชื่อมโยงเรื่องราวในตำนานกับเรื่องราวในพระราชพงศาวดารเข้าด้วยกัน สิ่งที่เกิดขึ้นใหม่คือ ความพยายามให้เหตุผล โดยการคำนวณเวลาแห่งโลกปัจจุบัน และการบ่งบอกสถานที่ที่เกิดปรากฏการณ์นั้น ในสภาพความเป็นจริงทางภูมิศาสตร์ อันสามารถยืนยันได้เพื่อบ่งบอกว่าอดีตที่ถูกให้ความสำคัญนั้นเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงบนวิถีทางแห่งประวัติศาสตร์และพื้นที่ที่เป็นประเทศไทยในขณะนั้น ดังความว่า

...ซึ่งพระเจ้าไชยศิริ ลงมาตั้ง ณ เมืองกำแพงเพชรนั้น เป็นจุลศักราชก็คลาดกัน อยู่เล็กน้อย เป็นก่อนปีเสวยราชย์ของ อโนรธา ไป 6 ปี ถ้านับตามไทยใหญ่ก็คลาดกันไป 13 ปี โดยจะวินิจฉัยว่า ชาวเชียงแสนลงมาตั้งที่แดนเฉลี่ยงในคราวนี้ ก็เกือบจะได้ แต่ระยะเวลาก็ยังห่างไกลกับพระเจ้าอู่ทองรามาริบัติกว่า 200 ปี ไหนเลยจะต่อวงศ์กันได้ใน 4-5 ชั่วบุรุษ เพราะในต้นพระราชพงศาวดารสยาม มีความปรากฏว่าพระราชโอรสเสด็จพระเจ้าไตรตรึงส์ ครองราชสมบัติสืบต่อกันมาได้ 4 ชั่วแผ่นดิน ก็ถึงบุรุษแสนปมได้พระราชธิดาพระเจ้าไตรตรึงส์ และได้ อินทเทวีเนรมิตเมืองเทพนคร เมื่อจุลศักราช 681 ครองราชสมบัติในเทพนครมาถึงศักราช 706 จึงทิวศต พระราชโอรสทรงพระนามอู่ทอง ได้ครองราชสมบัติต่อไปได้ 6 ปี จึงลงไปสร้างกรุงเทพพระมหานครบรรทวารวดีศรีอยุธยา ก็แลเมืองเทพนครนั้น ยังมีคูและปราการเมืองปรากฏอยู่ที่ใต้ห้วยขม้น ตำบลวังพระธาตุเหนือบ้านโคก มังตะวันตก ได้เมืองกำแพงเพชรประมาณสี่ร้อยหรือห้าร้อยเส้น... (พระยาประชากิจกรจักร์, 2516:74-75)

...ปฐมวงศ์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเจ้า มีความว่า พระปฐมสุริยเทพหรือไทยบรมพิตร เสวยราชสมบัติ ณ ไชยบุรีมหานคร (ไชยบุรีนี้เป็นนามเมืองเชียงแสน)...สืบพระวงศ์ต่อๆ มา...จนถึงพระพนมศิริไชย ยกลงมาตั้งเมืองนครไทยเมื่อพระพุทธศาสนกาลล่วงได้ 1730 พรรษา จุลศักราชได้ 549...สืบพระวงศ์มาได้อีก 4 ชั่วกษัตริย์ ตรงกันกับความในต้นพระราชพงศาวดาร จึงถึงพระเจ้ารามาริบัติอู่ทองได้ลงไปครองเมืองพริบพริกก่อน แล้วจึงมาสร้างกรุงเทพมหานครบรรทวารวดีศรีอยุธยาที่ตำบลหนองโสน เมื่อพุทธศาสนกาลล่วงแล้วได้ 1893 จุลศักราช 712 สืบกษัตริย์ชาติตียวงศ์ต่อๆ มาถึงสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเจ้าเป็นลำดับที่ 25 นับตั้งแต่พระเจ้ารามาริบัติอู่ทองมา และเป็นลำดับที่ 52 นับตั้งแต่พระปฐมสุริยเทพ หรือไทยสุวรรณพิตรเป็นต้นมา ข้อความตามปริยานี้ดูใกล้เคียงกับข้อความในดำเนินเรื่องต้นพระราชพงศาวดารมาก... ด้วยประวัติเหตุโดยกาลสมัย

ที่เป็นมาดังนี้ นำให้เห็นว่า สมัยที่พระเจ้าไชยศิริราช หรือพระพนมศิริไชย หรือพระเจ้าศิริไชยเชียงแสน ลงมาจากเชียงราย เชียงแสน มาตั้งอยู่ในแคว้นเฉลียง ณ เมืองกำแพงเพชรนั้น คงจะเป็นเมื่อครั้งเจ้าคำฟ้ามาตีเมืองเชียงราย เชียงแสน ...เวลานั้นแคว้นเฉลียงหรือราชวงศ์นั้น คงจะได้เกี่ยวพันฉันท์ญาติกันกับแคว้นและราชวงศ์เชียงราย เชียงแสนอยู่แล้ว ตั้งแต่ครั้งพระองค์พรหมราช หรือศรีธรรมไตรปิฎก ลงมาปราบปรามได้ และไว้บุตรหลานให้ปกครองแต่ก่อนกันมาในคราวนี้ จึงได้มุ่งหมายมาพึ่งพาอาศัยอยู่ได้โดยสะดวก จนได้สืบสุริยวงศ์พงศ์พันธุ์ แผ่มาถึงแคว้นสุวรรณภูมิและอโยธยา... (เรื่องเดียวกัน, 75-80)

มีการเสนอภาพความสัมพันธ์ของกรุงศรีอยุธยากับแคว้นแคว้นต่างๆ ที่อยู่ทางตอนเหนืออย่างเด่นชัด นับเป็นการอธิบายถึงการค่อยๆ รวมตัวจาก "แคว้นแคว้นเหล่านี้ก็ยังคงดำรงเอกราชอยู่เป็นส่วนๆ กัน" มาสู่ "แคว้นแคว้นทั้งหลายนี้ จึงได้สนิทติดต่อกันรวมเป็นราชอาณาจักรอันใหญ่"

กรุงสุโขทัยและเรื่องราวของพระร่วงที่ปรากฏร่องรอยในเอกสารตำนานทางศาสนาก่อนหน้านี้ และได้รับการให้ความสำคัญตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารเหนือ นางนพมาศ พระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียม แต่ก็ยังเปี่ยมไปด้วยความสับสน ซ้ำซ้อนที่ไม่สามารถอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์หนึ่งกับปรากฏการณ์หนึ่งได้ชัดเจน จนกระทั่งเกิดความเปลี่ยนแปลงแห่งเหตุและผลในสำนึกแห่งอดีตตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา การค้นพบและถอดความศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 ช่วยให้กรุงสุโขทัยปรากฏความมีตัวตนและชัดเจนมากขึ้น

ในพงศาวดารโยนกได้พยายามตัดความคลุมเครือเลื่อนลอยของพระร่วงที่ปรากฏในตำนานออกระหว่างเรื่องพระร่วงอรุณราชกุมารกับพระร่วงบุตรนายคงเคราแห่งละโว้ พงศาวดารโยนกได้ตัดสินใจว่าเรื่องราวที่เป็นจริงน่าจะเป็นเรื่องพระร่วงอรุณราชกุมาร ซึ่งมีความสัมพันธ์กับพระยาเม็งรายแห่งเชียงใหม่กับพระยาจำเมืองแห่งเมืองพะเยา มากกว่า และให้ความสำคัญต่อสถาบันกษัตริย์ที่ผู้ที่เป็นกษัตริย์จะมีไม้อำนาจชนธรรมดา หากแต่มีความเป็น "สันตติวงศ์" อันเป็น "สิทธิธรรม" ของกษัตริย์อันมีมาแต่กำเนิด อันเป็นแนวความคิดที่ปรากฏขึ้นตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา ดังความว่า "เนื้อความที่สาธกมานี้เป็นพยานได้อย่างหนึ่ง ที่จะให้เห็นว่าพระร่วงไม่ใช่ตระกูลไพร่หรือบุตรนายคงเคราดังพงศาวดารเขมร พระร่วงย่อมเป็นประยูรญาติสัมพันธ์วงศ์กับศรีธรรมนครนครหลวง และละโว้อยุธาแคว้นแคว้นเหล่านี้ก็ยังคงดำรงเอกราชอยู่เป็นส่วนๆ กัน แต่คงนับเนื่องในประยูรญาติและราชอาณาจักรเนื่องกัน" (เรื่องเดียวกัน, 69)

นอกจากนี้พงศาวดารโยนกยังให้ภาพความสัมพันธ์ระหว่างสุโขทัยกับอยุธยาไว้อย่างเด่นชัด โดยระบุว่า ดินแดนแคว้นต่างๆ ในเวลานั้น แม้จะ "ดำรงเอกราชอยู่เป็นส่วนๆ กัน" แต่ "คงนับเนื่องใน

ประยูรญาติราชวงศ์เดียวกัน ย่อมผูกพันพระราชไมตรีติดต่อกันด้วยการอภิเษกราชบุตรราชธิดาต่อกันและกัน ...เพราะฉะนั้นแว่นแคว้นทั้งหลายนี้จึงได้สนิทติดต่อกันรวมเป็นราชอาณาจักรอันใหญ่ได้...พระร่วงย่อมเป็น ประยูรญาติสัมพันธ์วงศ์กับศรีธรรมนครทลวง และละโว้อยุธยา แว่นแคว้นเหล่านี้ก็ยังคงดำรงเอกราช อยู่เป็นส่วนๆ กัน แต่คงนับเนื่องในประยูรญาติ และราชอาณาจักรเนื่องกัน" (เรื่องเดียวกัน, 67-69)

...ด้วยเหตุนี้ทำให้เห็นว่า สมเด็จพระร่วงเจ้ากรุงสุโขทัย กับสมเด็จพระเจ้าอู่ทอง รามาริบัติ คงจะเกี่ยวเนื่องในพระวงศ์เดียวกัน... (เรื่องเดียวกัน, 80)

ภาพความสัมพันธ์ระหว่างสุโขทัยกับกรุงศรีอยุธยาที่เป็น "ต้นวงศ์" เดียวกัน ได้รับการเน้นย้ำ ในพงศาวดารโยนก แม้ในการวิพากษ์ถึงเอกสารที่ปรากฏเรื่องราวของ "พระร่วง" อื่นๆ ยังถูกอธิบาย ถึงลักษณะการมีวงศ์เดียวกัน ดังการอธิบายว่า พระร่วงเป็นวงศ์เมืองเทพนคร ซึ่งเมืองเทพนครนี้เป็นจุด กำเนิดของต้นวงศ์พระเจ้าอู่ทอง ตามตำนานท้าวแสนปม ตำนานพระยาแกรก ที่ปรากฏในจุลยุทธการวงศ์ เทศนาจุลยุทธการวงศ์ จุลยุทธการวงศ์ความเรียง กล่าวถึงพระราชบิดาพระเจ้าอู่ทองอภิเษกกับพระราช ธิดาแห่งเมืองไตรตรึงส์ ได้รับกลองอินทเกรี และสร้างเมืองเทพนครขึ้น ก่อนที่พระเจ้าอู่ทองจะอพยพผู้คน มาสร้างกรุงศรีอยุธยา ซึ่งปรากฏการให้ภาพดังกล่าวในพงศาวดารโยนก ความว่า

...ยังมีข้อความในหนังสือชินกาลมาลินี กล่าวถึงมูลประวัติของพระเจ้าโรจนราช ผู้ได้พระพุทธสิหิงค์มาจากศรีธรรมนครนั้นว่า บุรุษผู้หนึ่งเป็นชาวบ้านโคณคาม (เข้าใจว่าบ้านโคนริมเมืองเทพนคร) หลงป่าไปพบนางเทพธิดาแปลงเป็นมนุษย์มา ร่วมสมครสังวาส เกิดบุตรได้มาเป็นเจ้ากรุงสุโขทัย ทรงนามว่าโรจนราช หรือนรราชริราช แต่ในตำนานนี้ว่า จุลศักราชได้ 718 ในตำนานพระพุทธสิหิงค์ ซึ่ง พระโพธิ์รังษีแต่งเป็นภาษามคธนั้นว่าจุลศักราช 500 เรียกพระนามพระเจ้ากรุง สุโขทัยพระองค์นั้นว่า ไสยรงค์ราช ถ้าจะว่าพระเจ้ากรุงสุโขทัยเป็นบุตรชาวบ้าน โคณคามแล้วก็ต้องอนุมานว่า เป็นตระกูลเมืองเทพนครนั่นเอง... (เรื่องเดียวกัน, 80)

แนวพระราชดำริเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชาติของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ก่อนหน้าที่คำว่า "ประวัติศาสตร์" จะถูกนำมาใช้ในความหมายของ History โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (ร.6, 2406, 15) "ประวัติศาสตร์" ถูกเรียกว่า "พงศาวดาร" อันหมายถึงเรื่องราว ความเป็นมาของกลุ่มสังคมในรูปแบบ "รัฐ" ซึ่งจะมีโครงสร้างในลักษณะใดก็ตาม ในขณะที่ "พระราชพงศาวดาร" หมายถึงเรื่องราวของอดีตที่มีศูนย์กลางอยู่ที่กษัตริย์ ซึ่งมีการแปลความหมายว่าเป็นวงศ์อวตารของ พระนารายณ์ (จิตร, 2524:160 ความเป็นมา) สมัยรัชกาลที่ 4 เช่น ทรงใช้คำว่า "นานไปใครไม่รู้เรื่องความพระราช

พงศาวดารเป็นกรณีที่แท้ ก็จะเข้าใจรวนแปรว่าเป็นอย่างอื่น" (ร.4 ประกาศแม่พระราชกุศล) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มแยกความหมายระหว่าง "พระราชพงศาวดาร" กับเรื่องราวของชาติบ้านเมืองออกจากกันเป็นครั้งแรก กล่าวคือ อดีตมิใช่ผูกพันอยู่กับกษัตริย์โดยเฉพาะแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ยังมีเรื่องราวความเป็นมาของชาติบ้านเมืองในส่วนอื่นอีกด้วย ดังกระแสพระราชดำรัส ความว่า

...ความจริงชื่อพระราชพงศาวดารเขาได้ตั้งชื่อนั้น โดยความชื่อตรงต่อหนังสือที่เขาเรียงความจงใจมุ่งหมายที่จะเรียงพระราชพงศาวดารนั้น เขาหมายจะเรียงเรื่องราวของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งสืบสันตติวงศ์ลงมาจนถึงเวลาที่เขียนนั้น เรื่องราวกิจการบ้านเมืองอันใดที่กล่าวในพงศาวดารเขาประสงค์จะกล่าวประกอบประวัติความเป็นไปของพระเจ้าแผ่นดินว่าสุขทุกข์ดีร้ายประการใด ในเวลาที่พระเจ้าแผ่นดินองค์นั้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินไม่ได้ตั้งใจที่จะกล่าวถึงประเทศสยามทั่วไป เพราะเหตุฉะนั้น คำที่เรียกว่าพงศาวดาร เรียกโดยความชื่อตรงต่องานที่จะทำ มิใช่เราปราศจากความพิจารณาไปหลงแปลเองว่า เรื่องราวของแผ่นดินสยาม ข้อความจึงได้บกพร่องไม่พอแก่การพิจารณาเสียเลย ถ้าผู้ใดได้อ่านเรื่องราวของประเทศอื่นจะกล่าวได้ว่าเรื่องราวของประเทศสยามนี้ช่างไม่มีอะไรเสียจริงๆ มีแต่เล่าถึงเจ้าแผ่นดินเท่านั้น... (ร.5 พระราชดำรัส ร.5:สมาคมสืบสวนของบูรณสยาม, 2511:40)

ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวแสดงเจตนาสำคัญของการคลี่คลายสำนึกในอดีตที่ปรากฏก่อนหน้านั้นมาสู่การเกิด "ประวัติศาสตร์ชาติ" ที่ "ชาติ" มีความหมายใหม่ มิใช่ "กษัตริย์คือจิตวิญญาณ เป็นประธานแก่ร่างอินทรีย์" (ร.1 รามเกียรติ์) ซึ่งเป็นแนวความคิดเกี่ยวกับกษัตริย์ ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ แต่ได้เพิ่มสำนึกในชาติบ้านเมืองเข้าไปด้วย ดังปรากฏในแบบเรียนธรรมจริยา ความว่า "อย่าลืมนะเราเป็นคนรักชาติของเรา และรักพระเจ้าอยู่หัวของเรามากกว่าตัวของเราเอง" (หนังสือแบบเรียนธรรมจริยา เล่ม 2 พ.ศ.2446 ในวิทยากรย์ เล่ม 2, น. 165) ในระยะนี้มีการให้ความหมายของคำว่า "พระราชพงศาวดาร" กับ "พงศาวดาร" กระจ่างชัดขึ้นกว่าแต่ก่อน เช่น ในหลักสูตรการศึกษาตั้งแต่ พ.ศ. 2435 เป็นต้นมา ได้กำหนดวิชาภูมิศาสตร์ - พงศาวดาร ในการเรียนการสอน และให้ศึกษา "พงศาวดาร" โดยแบ่งเป็น "พระราชพงศาวดารสยาม" อันได้แก่ เรื่องราวของกษัตริย์ตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา จากการแต่งแบบเรียนพงศาวดารสยามความย่อ ของ ม.ร.ว.เปีย มาลากุล (เปีย มาลากุล พ. ความย่อ) ใน ร.ศ.116 และ 118 และ "พงศาวดารโยนก" อันหมายถึง ความเป็นมาของมนุษย์ในโลก ที่ระบุขอบเขตเนื้อหาของวิชาที่กระจายกว้างขวางขึ้นกว่า "พระราชพงศาวดารสยาม" เช่น พงศาวดารของมนุษยชาติ ความเจริญและสาเหตุของความเสื่อมในชาติต่างๆ ศาสนา ระเบียบการปกครอง การค้นพบแผ่นดินใหม่ การตั้งประเทศอเมริกา ระเบียบการปกครอง การตั้งหมู่ พวก และตั้งชาติ ตั้งประเทศ กฎหมายประเพณี ความศิวิไลซ์ของชาติต่างๆ (พระราชบัญญัติการสอนวิชาที่ประกาศใช้เมื่อวันที่ 17 ก.พ. ร.ศ. 109 (พ.ศ.2433) ในกรมวิชาการ ความเป็นมาของหลักสูตร

สามัญศึกษา 149-154)

จะเห็นได้ว่า การให้ความสำคัญต่อการศึกษาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ในสมัยที่ยังคงเรียกว่า “พงศาวดาร” นั้น ขยายแหวงออกไปจาก “พระราชพงศาวดาร” แม้จะเริ่มด้วยการศึกษาเรื่องราวของ “พงศาวดารโลก” แต่นับเป็นพัฒนาการขึ้นสำคัญที่นำไปสู่การหวนกลับมาศึกษา “พงศาวดารสยาม” ในลักษณะเดียวกันในเวลาต่อมา

พระราชประสงค์ในการเริ่มแยกสถาบัน “กษัตริย์” ออกจากสถาบัน “ชาติ” ของรัชกาลที่ 5 นั้น เป็นความตระหนักถึงความสำคัญของการสร้างสำนึกในความเป็นชาติสมัยใหม่ ที่ควรจะเกิดความรู้สึกร่วมในความเป็นเจ้าของของประชาชนใน “ชาติ” มากกว่าความรู้สึกว่า “ชาติ” เป็นของ “กษัตริย์” แต่เพียงอย่างเดียว ซึ่งความรู้สึกร่วมกันนี้จะทำให้เกิดความมั่นคงทั้งต่อชาติบ้านเมือง และต่อพระองค์เองในฐานะผู้นำแห่งสำนึกแห่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันดังกล่าว จึงปรากฏแนวพระราชดำริเกี่ยวกับความพยายามสร้างสำนึกในความเป็นชาติร่วมกันขึ้น เช่น

...แผ่นดินสยามนั้น ประกอบไปด้วยราษฎรที่ถือกันว่าเป็นเชื้อชาติเดียวกัน เพราะมีพระมหากษัตริย์องค์เดียวกัน เป็นผู้ปกครอง และพูดภาษาเดียวกัน แม้ว่าจะ เป็นไทยบ้าง ลาวบ้างก็ตาม ภาษาที่พูดก็เพียงเพี้ยนไปบ้างเท่านั้น มิใช่พูดกันคนละภาษา...(ร.5 พระราชดำรัสใน ร.5, 47)

...จะตัดการซึ่งไม่เป็นธรรมแลทางที่เดือดร้อนให้สิ้นไป ให้ประชาชนทั้งปวงรู้สึกว่าเป็นชาติอันหนึ่งอันเดียวกันโดยสนิท มิได้เลือกกำเนิดแลศาสนาให้ประชาชนรู้สึก รักชาติแลประเทศของตน...(พระบรมราโชวาทพระราชทานประชาชน ที่ถวายพระบรมรูปทรงม้า ในการพระราชพิธีรัชมิ่งคลาภิเษก เมื่อปีวอก พ.ศ. 2451 ตามรอยบาทพระพุทธรูปเจ้าหลวง (พระนคร : สยาม, 2512, 540)

สำนึกในความเป็นชาติก่อให้เกิดความต้องการที่จะล่วงรู้ความเป็นมาของ “ชาติ” “ชัดเจนและแม่นยำ” ประกอบกับการขยายตัวทางการรับรู้แบบก้าวหน้าในสังคมที่มีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ทำให้เกิดการสนใจในประวัติศาสตร์ของชาติมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ดังพระราชกระแสรับสั่งเกี่ยวกับการให้ความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ชาติ ความว่า

...ข้าพเจ้าจึงมีความพอใจที่ได้เห็นท่านทั้งหลายเอาใจใส่พงศาวดารและเรื่องราวของชาติบ้านเมืองได้เกิดขึ้นใหม่ เป็นที่วางใจว่าความไม่พอใจ ฟังเรื่องราวของประเทศตัวจะไม่เสื่อมซาสิ้นเร็วเหมือนอย่างที่ได้เป็นมาแล้ว...หวังว่าพวกเรา

ช่วยกันสอบหารวบรวมเรื่องราวหลักฐาน และช่วยกันดำริวินิจฉัยข้อความซึ่งยังไม่ชัดเจนให้แจ่มแจ้งขึ้นตามปัญหาตัวที่คิดเห็น... โดยเห็นแก่ประโยชน์ข้อใหญ่ที่จะได้เรื่องราวของประเทศสยามมั่นคงชัดเจนยิ่งขึ้น...(ร.5 พระราชดำรัส ร.5:สมาคมสืบสวนของบูรณสยาม, 44)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์งานทางด้านประวัติศาสตร์ไว้หลายชิ้น ได้แก่ เสด็จประพาสมณฑลอยุธยา พระราชวิจารณ์ความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี ประเพณีการตั้งมหาอุปราช วิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดาร พระราชกฤษฎีกานุสร พระราชดำรัสที่พระราชทานแก่ "สมาคมสืบสวนของบูรณในประเทศสยาม" โคลงภาพพระราชพงศาวดาร ซึ่งพระราชนิพนธ์ของพระองค์ทรงแสดงถึง พระราชดำริเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชาติ ตลอดจนทรงให้ความหมายความสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ที่ "มีการค้นพบ" และ "ต้องการค้นพบ" ในขณะนั้นไว้อย่างชัดเจน

ตั้งแต่การสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ใน พ.ศ.2325 เป็นต้นมา การก่อเกิดของสำนักในอดีตส่งผลต่องานเขียนทางประวัติศาสตร์และมีพัฒนาการเรื่อยมาทุกยุคทุกสมัย การให้ความสำคัญต่อดีที่มีลักษณะร่วมกัน อันมีพัฒนาการมาสู่ประวัติศาสตร์ชาตินั้น เริ่มตั้งแต่การจัดอดีตให้อยู่ในกรอบกว้างๆ ของ "สยามประเทศ" ในเอกสารตำนานทางพุทธศาสนา และในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้ให้ความสำคัญโดยยึดถือองค์พระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางและเป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนั้น โดยมีการจัดให้เป็น "กษัตริย์กรุงสยาม" "กรุงสยาม" ในพระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียม เป็น "สยามวงศ์" และ "ลำดับโบราณกษัตริย์สยาม" ในจุลยุทธการวงศ์ เทศนาจุลยุทธการวงศ์ จุลยุทธการวงศ์ความเรียง การจัดลำดับเชื่อมโยงกษัตริย์ในอดีตเข้าเป็น "วงศ์" เดียวกัน ในคำให้การชาวกรุงเก่า และการเรียกเรื่องราวของกษัตริย์ที่ปรากฏในอดีตว่าเป็น "สยามราชพงศาวดาร" ในพระราชพงศาวดารเหนือ

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เกิดพัฒนาการแห่งการรับรู้แบบก้าวหน้าในสังคมไทยอันเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงสำนักในเรื่อง รัฐ กษัตริย์ ราชวงศ์ การเข้ามาของอารยธรรมตะวันตก ซึ่งมีต้นเค้ามาตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 3 ทำให้เกิดความเชื่อมั่นในความเป็นเหตุเป็นผล ความคลุมเครือเลื่อนลอยในของเรื่องราวในอดีตถูกกระบวนการแห่งเหตุและผลเข้ามามีอิทธิพล ดังนั้น อดีตจึงต้องมีหลักฐานรองรับ และสามารถอธิบายความเป็นเหตุเป็นผลได้ ซึ่งเป็นความเปลี่ยนแปลงแห่งการให้ความสำคัญกับอดีตตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ซึ่งการค้นพบและถอดความศิลาจารึกหลักที่ 1 ช่วยยืนยันความมีตัวตนของสุโขทัย ทำให้อดีตถูกให้ความสำคัญในลักษณะของความสืบเนื่อง โดยมี "ราชธานี" เป็นศูนย์กลาง เริ่มตั้งแต่กรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี จนกระทั่งถึงกรุงรัตนโกสินทร์

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สำนักในอดีตมีพัฒนาการก่อเกิดเป็น "ประวัติศาสตร์ชาติ" ได้มีความพยายามในการจัดอดีตในลักษณะใหม่เกิดขึ้น โดยเฉพาะในส่วนพระองค์ของ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง ที่ทรงแยกให้เห็นชัดเจนว่า พระราชพงศาวดารที่เคยยึดถือกันว่าเป็นเรื่องราวของชาติบ้านเมืองนั้น ความจริงแล้วเป็นเพียง "ประวัติความเป็นมาของพระเจ้าแผ่นดิน...ไม่ได้ตั้งใจที่จะกล่าวถึงประเทศสยามทั่วไป...มิใช่เราปราศจากความพิจารณาไปหลงแปลเองว่า เรื่องราวของแผ่นดินสยาม ข้อความจึงได้บกพร่องไม่พอแก่การพิจารณาเสียเลย ถ้าผู้ใดได้อ่านเรื่องราวของประเทศอื่น จะกล่าวได้ว่า เรื่องราวของประเทศสยามนี้ช่างไม่มีอะไรเสียจริงๆ มีแต่เล่าถึงเจ้าแผ่นดินเท่านั้น" (ร.5 "สมาคมสืบสวนของโบราณในประเทศสยาม : พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2 ธันวาคม ร.ศ. 126" ว. ศิลปากร ปีที่ 12 เล่ม 2, กรกฎาคม 2511, 43-45)

พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีต่อความเป็นมาของ "ชาติไทย" นั้นปรากฏชัดเจนในพระราชนิพนธ์วิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดาร และพระราชดำรัสที่มีต่อสมาคมสืบสวนของโบราณในประเทศสยาม หรือโบราณคดีสโมสร ใน ร.ศ.126 โดยทรงมีแนวพระราชดำริว่า "จะว่าด้วยการเดิมล่วงขึ้นไปหลายร้อยปี หรือพันปีเศษ กรุงสยามอันนี้ไม่ปรากฏในเรื่องใดว่า ได้เป็นชาติยืนยาว มีเจ้าแผ่นดินปกครองมาเกิน 1,300 ปี นับแต่ปีฉลู นพศกนี้ขึ้นไป" (ร.5 พระราชนิพนธ์วิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดาร ในมหาสารกวี ปิยมหาราชรำลึก จปร. ประยุทธ์ สิทธิพันธ์, 2527, 632) ซึ่งพระองค์ทรงมีความรู้เกี่ยวกับการปรากฏขึ้นของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ซึ่งหลักฐานเหล่านี้เป็นสิ่งที่พระองค์ทรงกำหนดได้ว่าไม่ปรากฏเรื่องราวของกรุงสยามก่อน 1,300 ปี ขึ้นไป และหลักฐานนั้นยังต้องอาศัยการพินิจพิเคราะห์ ดังความว่า

...เรื่องราวของประเทศทั้งหลายซึ่งมนุษย์อาจทรงจำได้ย่อมมีหลักฐานอยู่เพียง 6,000 ปี แต่ย่อมประกอบด้วยเรื่องราวอันไม่น่าเชื่อเจือปนเป็นนิทาน ข้อความซึ่งได้มั่นคงอย่างสูงก็อยู่ภายใต้ 3,000 ปี แต่ประเทศโดยมากในปัจจุบันนี้มักจะตั้งตัวเป็นปึกแผ่นราว 1,000 ปี เมื่อมีหนังสือเรื่องราวซึ่งเป็นหลักฐานมั่นคง ไม่เป็นแต่ใช้เครื่องหมายรูปนก รูปกา หรือรูปภาพที่เขียนต้องคิดประกอบ แต่ความรู้ยืดยาวขึ้นไปเช่นนี้ย่อมมีในประเทศที่มีแบบแผนเป็นหลักฐานในบ้านเมืองที่ถึงความรุ่งเรืองแล้วในสมัยนั้น ถ้าหากว่ายังเป็นเมืองที่คงป่าเถื่อนไม่รู้จักหนังสือ ไม่รู้จักเล่าต่อกันก็รู้ได้เพียงชั่วอายุหรือสองชั่วอายุคน บ้านเมืองเช่นนี้ก็ยังมีอยู่...(ร.5, พระราชดำรัส.5:สมาคมสืบสวนของโบราณสยาม, 2511:40)

"กรุงสยาม" ในความหมายของพระองค์ปรากฏเรื่องราวครั้งแรกในพระราชพงศาวดารเหนือของพระวิเชียรปรีชา (น้อย) ซึ่งเรียบเรียงขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งทรงมีพระราชวิจารณ์เกี่ยวกับพระราชพงศาวดารเหนือฉบับนี้ว่า

...ในพงศาวดารเหนือนั้นกล่าวกำหนดสร้างเมืองสวรรค์โลก เมืองสุโขทัย ซึ่งเป็น

ราชธานีมหานครใหญ่ในกรุงสยามฝ่ายเหนือ มีกำหนดพุทธศักราช และจุลศักราช เลอะเทอะ จะสอบสวนอย่างไรก็ไม่ได้ความ จะรับเอาเป็นแน่แท้จริงก็ไม่ได้ ด้วยเรื่องราวนั้นก็มืดเหาะเห็นเดินอากาศ ทำฤทธิเดช และอัศจรรย์ต่างๆ มากไปจนเกิน ไม่ควรจะเชื่อถือกับคำที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงไว้ในคำประกาศถือน้ำเวลากลางคืน ซึ่งกล่าวด้วยรัตนพิมพวงศ์ว่า ก็ปกคตินโบราณ แรกมีหนังสือขึ้นใช้ ยังไม่มีหนังสือเก่าๆ มาก เมื่อแต่งหนังสือใดๆ นี้ก็จะเขียนไว้อย่างไรก็เขียนไป ไม่คิดว่าจะนานไปจะมีคนภายหลังที่มีปัญญาและสติตรองเทียบเคียงมาก จะเชื่อคำของตัวหรือไม่เชื่อนั้นไม่ใคร่จะคิด ท่านทรงไว้ดังนี้ การเรื่องนี้ก็ต้องขอคัดความที่เลอะเทอะในพงศาวดารเหนือที่เสียไม่กล่าว แต่จะตั้งถือว่าพระเจ้าแผ่นดิน ผู้ปกครองราชอาณาจักรซึ่งเป็นชาติชาวสยามนี้ ได้มีขึ้นไม่ต่ำกว่า ๑,๒๓๙ ปี จนถึงปีฉลูนพศกนี้... (ร.5 พระราชนิพนธ์วิจารณ์ พระราชพงศาวดาร, 2516, 632-633)

จากพระราชพงศาวดารเหนือ พระองค์ทรงได้ข้อสรุปว่า

...พระเจ้าแผ่นดินนั้น คงนับเอาพระเจ้าอรุณมหาราช คือสมเด็จพระร่วงเป็นต้นว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดินสยาม ตั้งอยู่ในเมืองศรีสขนาลัย คือเมืองสุโขทัยเป็นราชธานีมหานครใหญ่ในกรุงสยามฝ่ายเหนือ ต่อนั้นมาอำนาจใหญ่ซึ่งเป็นอิสสรภาพทั่วไปในแผ่นดินสยาม จะเปลี่ยนแปลงย้ายไปตามกำลังอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินในพระนครต่างๆ หรือจะย้ายพระราชธานี และพระบรมราชวงศ์ในแผ่นดินสยามกันเองนั้น ต่อไปอย่างไรก็ไม่ได้กล่าว แต่คงเข้าใจว่า ชาติชาวสยามได้ตั้งขึ้นแล้ว เป็นพระราชอาณาจักรอันหนึ่งสืบมาจนบัดนี้ ก็และพระราชอาณาจักรกรุงสยามนี้ บางทีกว้าง บางทีแคบคอดๆ กว้าง ตามบรมราชานุญาตของพระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองในครั้งนั้น... (ร.5 เรื่องเดียวกัน, 633)

เรื่องราวของกรุงสุโขทัยปรากฏความมีตัวตนชัดเจนขึ้น หลังจากการค้นพบศิลาจารึกหลักที่ 1 โดยวชิรญาณภิกขุ เป็นต้นมา และมีการค้นพบศิลาจารึกที่มีเรื่องราวของกรุงสุโขทัยอีกหลายหลักในรัชกาลที่ 5 ได้แก่ ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วงภาษาเขมร พบใน พ.ศ.2376 จารึกหลักฐานพระอิศวรกำแพงเพชร พบใน พ.ศ.2429 จารึกวัดศรีชุม จารึกวัดเขมา จารึกวัดพระเสด็จ พบใน พ.ศ.2430 ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วงภาษาไทย หลักที่ 1 พบในปี พ.ศ.2448 ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วงภาษาบาลี และจารึกเขาสุมณภู พบในปี พ.ศ.2451 (กรมศิลปากร จารึกสมัยสุโขทัย, 2527) นอกจากนี้การเสด็จประพาสเมืองกำแพงเพชร เมืองสุโขทัย เมืองสวรรค์โลก ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะดำรงพระยศเป็น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ได้ตรวจสอบสภาพของโบราณสถานต่างๆ และพระราชนิพนธ์ "เที่ยวเมืองพระร่วง" ขึ้นใน พ.ศ.2450 (ร.6

เที่ยวเมืองพระร่วง, คำนำ) ยังเป็นสิ่งที่ยืนยันตัวตนของสุโขทัยในบริบททางประวัติศาสตร์ ภาพของสุโขทัย ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีความเป็น "ชาติ" ที่สืบเนื่องลงมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ดังจะเห็นได้จากพระนิพนธ์ คำนำในเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง ของเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ดังความว่า

...ชาติไทยเราไม่ใช่ชาติใหม่ และไม่ใช่ชาติที่เป็นคนป่า หรือที่เรียกตามภาษาอังกฤษ "อันซิวิลไลซ์" ชาติไทยเราได้เจริญรุ่งเรืองมานานแล้ว เพราะฉะนั้นควรที่จะรู้สึก อายแก่ใจว่า ในกาลบัดนี้น้อยกว่าแต่จะสู้ผู้อื่น แม้แต่จะสู้คนที่เป็ต้นโคตรของเราเองก็ได้... (ร.6 เรื่องเดียวกัน, ค)

แต่อิทธิพลของความเปลี่ยนแปลงภายในสังคมไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ที่สำคัญแห่งความเป็นเหตุเป็นผล และการหาหลักฐานรองรับเรื่องราวในอดีต โดยเฉพาะ "อดีตระดับชาติ" ทำให้ภาพของสุโขทัยยังขาดความต่อเนื่อง ทั้งในรายละเอียดของกรุงสุโขทัยเองและความสัมพันธ์ในเชิงสืบเนื่องกับกรุงศรีอยุธยา แม้จะมีการค้นพบศิลาจารึกของสุโขทัยบ้างแล้ว แต่ยังไม่ประสบปัญหาในการแปลและการตีความ ซึ่งมาเริ่มกันอย่างจริงจัง หลังจากที่ออร์ซ เชย์เดย์ เข้ามารับหน้าที่ มีการแปลศิลาจารึกอยู่บ้างโดย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง ที่ทรงพยายามอ่านและแปลศิลาจารึกหลักที่ 1 และพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงนิพนธ์คำอ่าน ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วงภาษาเขมร (กรมศิลปากร, จารึกสุโขทัย, 5) แต่ใจความที่ได้ยังไม่สมบูรณ์พอที่จะลำดับความเป็นมาของสุโขทัยในลักษณะสืบเนื่องได้ ปัญหาอีกประการหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นในการสร้างสัมพันธ์ภาพแห่งอดีตระหว่างสุโขทัยกับกรุงศรีอยุธยาก็คือ จากเอกสารหลักฐานที่ปรากฏ กรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยามีความสัมพันธ์ภาพที่ดีต่อกัน ไม่ว่าจะเป็นในลักษณะเศรษฐกิจ สังคม หรือความสัมพันธ์ทางราชวงศ์ (การตีความว่า พระบรมไตรโลกนาถทรงเป็นเชื้อสายสุโขทัยเป็นการตีความในภายหลัง ในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น พระบรมไตรโลกนาถยังได้รับการจัดลำดับอยู่ใน "บรมราชวงศ์เชียงราย" สืบวงศ์จากพระเจ้าอู่ทองอยู่ (ร.5 ลำดับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม ในพระราชนิพนธ์วิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดาร 2516, 675)

การสืบค้นเรื่องราวของกรุงสุโขทัยกระทำในหลายลักษณะ ไม่ว่าจะเป็นการค้นพบศิลาจารึกเรื่องราวเกี่ยวกับสุโขทัย การเสด็จประพาสหัวเมืองฝ่ายเหนือของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ และก่อนหน้านั้นมีการแปลเอกสารจดหมายเหตุของจีน โดยพระเจนจันอักษร โดยให้ชื่อว่า "ประเทศไทยในตำนานจีน" ซึ่งนำขึ้นทูลเกล้าฯถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงการเสาะแสวงหาอดีตระดับชาติที่ปรากฏอยู่ในเอกสารหลักฐานชาติอื่นๆ ในขณะที่หลักฐานทางฝ่ายไทยนั้น รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำริว่า

...กรุงสยามนี้เป็นเวลาที่มีเคราะห์ร้ายถูกข้าศึกซึ่งคิดทำลายล้างอย่างรุนแรงเหลือเกินยิ่งกว่าชาติใดๆ ที่แพ้ชนะในการสงคราม หนังสือเก่าซึ่งควรจะสืบสวนได้

สาบสูญไปเสียเป็นอันมาก ตามเรื่องราวที่ปรากฏอยู่ในบัดนี้ก็น้อยเกินกว่าความจริงที่ควรจะมีเป็นอันมาก แต่ความเจริญบริบูรณ์ดีในบางกาลบางสมัยถ้าจะนับก็จะได้ถึงพันปี ขอนี้ย่อมรู้ปรากฏอยู่แก่ผู้ที่เอาใจใส่ในเรื่องราวของประเทศสยาม และมีหนังสือซึ่งเป็นหลักฐานควรอ้างอิงแต่หากจะเป็นช่วงๆ ไป จะเรียบเรียงให้ติดต่อกันเป็นบริบูรณ์ทั้งพันปีไม่ได้ ยังมีข้อที่น่าเสียใจอยู่อีกว่า ในกาลปางก่อนความใส่ใจในการที่จะเรียบเรียงหนังสือมีน้อยกว่าประเทศอื่น มักจะรู้จะจำไว้เล่ากันต่อมา ไม่ใช่จะเป็นชาติที่จะเล่าเรื่องราวไม่เป็น... (ร.5 พระราชดำรัส ร.5:สมาคมสืบสวนของบูรณสยาม, 2511:43)

ประเทศไทยในตำนานจีนของพระเจงจิ้นอักษร แปลจากหนังสือจดหมายเหตุของจีนหลายเล่ม ได้แก่หนังสือ "หวงเฉียวบุ๋นเหียนทงเค้า" กล่าวถึงเสียมหลอก๊ก "เสียมหลอก๊กอยู่ฝ่ายทิศตะวันออกเมืองกวางหล่า (เมืองกวางตุ้งเดี๋ยวนี้) เชียงหัวนอน (เฉียงใต้) เมืองกั๋งพู้จ้าย (ก่าพูซา) ครั่งโบราณมีสองก๊ก เสียม (สยาม คือสุโขทัย) ก๊ก ๑ หลอก๊ก (ละโว้) ก๊ก ๑" (พระเจงจิ้นอักษร ประเทศไทยในตำนานจีน, 2482)

ในหนังสือ "คิมเตี้ยชกทงจี" ซึ่งเป็นจดหมายเหตุหลวง กล่าวถึงเรื่องการส่งทูตมีพระราชไมตรีระหว่างพระเจ้ากรุงจีนกับกษัตริย์สยาม ดังความว่า

...พระเจ้าหงวนสีโจวฮ่องเต้ (ครั้งนั้นเป็นมงโกล ได้ราชสมบัติในกรุงจีน เป็นปฐมกษัตริย์ราชวงศ์หงวน นามแผ่นดินเรียกว่าจีหงวน) แผ่นดินจีหงวนปีที่ 19 หยิมโหวงลักห้วย (ตรงกับ ณ เดือนแปด ปีมะเมีย พ.ศ.1825 ปี) พระเจ้าหงวนสีโจวฮ่องเต้ รับสั่งให้ขุนนางก๊วน กุนโหวชื่อหออจือจีเป็นราชทูตไปเสียมก๊ก (ในรัชกาลพระเจ้ารามคำแหงมหาราช ครองกรุงสุโขทัย)

แผ่นดินจีหงวนปีที่ 26 ก๊วที่จับห้วย (ตรงกับ ณ เดือน 12 พ.ศ.1832) หลอก๊กก๊ก ให้ราชทูตนำเครื่องบรรณาการมาถวาย

แผ่นดินจีหงวนปีที่ ๒๘ ซินเป้าจับห้วย (ตรงกับ ณ เดือน ๑๒ ปีเถาะ พ.ศ.๑๘๓๔) หลอก๊กก๊ก อ่องให้ราชทูตนำราชสาสนอักษรเขียนด้วยน้ำทอง (จารึกแผ่นทอง) กับเครื่องบรรณาการคือทองคำ งาช้าง นกกระเรียน นกแก้วห้าสี ขนนกกระเต็น นอamadอำพันทองมาถวาย

แผ่นดินจีหงวนปีที่ ๓๐ กุ่ยจีสี่ห้วย (ตรงกับ ณ เดือนหก ปีมะเสง พ.ศ.๑๘๓๖) พระเจ้าหงวนสีโจวฮ่องเต้มีรับสั่งให้ราชทูตไปทำพระราชไมตรีด้วยพระเจ้าเสียมก๊ก (พระเจ้ารามคำแหงมหาราช)

แผ่นดินจีนหวงปีที่ ๓๑ กะโห่งชิตห่ง้วย (ตรงกับ ณ เดือนเก้า ปีมะเมีย พ.ศ.๑๘๓๗) ในปีนั้น พระเจ้าหงวนสี่โจ้วองค์เต้สวรรคต พระเจ้าหงวนเสงจงองค์เต้ขึ้นเสวยราชสมบัติ แต่ยังไม่ได้เปลี่ยนนามแผ่นดิน เสียมก๊กอ่องก้งมกตัง (รามคำแหง) มาเฝ้า พระเจ้าหงวนเสงจงองค์เต้รับสั่งกับเสียมก๊กอ่องก้งมกตังว่า แม่ ท่านคิดว่าเป็นไมตรีกันแล้วก็ควรให้ลูกชายหรือขุนนางเป็นจ่านำไว้บ้าง

แผ่นดินไต้เต็ก (นามแผ่นดินของพระเจ้าหงวนเสงจงองค์เต้) ปีที่ ๔ แกจื่อลักห่ง้วย (ตรงกับ ณ เดือน ๘ ปีชวด พ.ศ.๑๘๔๓) เสียมก๊กอ่องมาเฝ้า (เป็นครั้งที่ ๒)

เสียมก๊ก เมื่อครั้งวงศ์หงวน (ครั้งนั้นมงโกลได้ราชสมบัติในกรุงจีน) ในแผ่นดินพระเจ้าหงวนเสงจงองค์เต้ (พระเจ้าหงวนเสงจงองค์เต้กษัตริย์ที่ ๒ วงศ์หงวนขึ้นครองราชสมบัติปีอดีตปี ตรงกับปีมะแม พ.ศ.๑๘๓๘ ขนานนามแผ่นดินว่าวงเว้ง) เสียมก๊กให้ราชทูตนำราชสาสนอักษรเขียนด้วยน้ำทองมาถวาย ด้วยเสียมก๊กกับม่าลี้อีเอ้อก๊ก (มะลายู) ทำสงครามโดยสาเหตุความอาฆาฏกัน ฉะฉวน (รัฐบาล) แต่งให้ราชทูตนำหนังสือตอบราชสาสนไปถึงเสียมก๊ก ว่ากล่าวประนีประนอมให้เลิกสงครามกันเสียทั้งสองฝ่าย

ในหนังสือยี่สิบสี่ชื่อตอนเหม็งซื่อจัวก๊กเสียด่วน (เรื่องนานาประเทศในรัชกาลวงศ์เหม็ง)

เสียมหลอชก๊ก แผ่นดินหงบูปีที่ ๓ แกซุด (ตรงปีจอ พ.ศ.๑๘๑๓) พระเจ้าไถโจ้วองค์เต้ (จูหงวนเจียงได้ราชสมบัติ เป็นพระเจ้าไถโจ้วองค์เต้ปฐมกระษัตริย์วงศ์เหม็ง ครองราชสมบัติปีบัวชิน ตรงปีวอก พ.ศ.๑๘๑๑ ขนานนามแผ่นดินว่าหงบู อยู่ในรัชกาล ๓๑ ปี วงศ์เหม็งตั้งกรุงที่เมืองน่านกิง สมัยนี้เรียกว่า เมืองเกียงลิ่งฟู แขวงมณฑลเกียงชู) รับสั่งให้หลุยจ้งจุ่นเป็นราชทูต ถือนหนังสือรับสั่งไปชวนเสียมหลอชก๊ก ให้เป็นไมตรี... (พระเจงจิ้นอักษร เรื่องเดียวกัน, 9-12)

จะเห็นได้ว่า งานแปลเอกสารจดหมายเหตุของจีนโดยพระเจงจิ้นอักษรนี้กล่าวถึงแคว้นแคว้นซึ่งเป็นต้นเค้าของ “สยาม” ได้แก่ เสียมก๊ก หลอชก๊กหรือหลอก๊ก และเสียมหลอชก๊ก ซึ่งเกี่ยวกับเรื่องนี้ จิตร ภูมิศักดิ์ เคยให้คำอธิบายไว้ว่า ชื่อเสียมหรือเขียนนั้น ชาวจีนหมายถึงดินแดนที่เป็นศูนย์กลางการปกครองในบริเวณแถบเหนือของประเทศไทยปัจจุบันอันได้แก่สุโขทัย ส่วนหลอชก๊กนั้นเป็นชื่อเรียกดินแดนที่อยู่ทางภาคกลางบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ในระยะเดียวกันนั้นได้แก่ ละโว้ หรือ ลวรัฐ ต่อมาเมื่อกรุงศรีอยุธยา มีบทบาทครอบคลุมดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จีนก็ยังคงเรียกว่าหลอชก๊กตามเดิม และเมื่อกรุงศรีอยุธยามีอำนาจเหนือกรุงสุโขทัย จีนก็เรียกดินแดนแถบนี้ว่า เสียมหลอชก๊ก (จิตร ภูมิศักดิ์ ความเป็นมาของคำสยาม ไทยลาวและขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ มุลินธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2519, 161-166)

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ความเปลี่ยนแปลงแนวความคิดของเวลา ซึ่งมีต้นเค้ามาตั้งแต่ต้น

รัตนโกสินทร์ส่งผลกระทบโดยตรงต่องานเขียนทางประวัติศาสตร์ และในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา ความเป็นเหตุเป็นผลกลายเป็นความสำคัญอันยากจะหลีกเลี่ยง ในการแสวงหาเรื่องราวเกี่ยวกับอดีต จดหมายเหตุจีนที่ปรากฏเรื่องราวของสยามประเทศที่ถูกแปลขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ นอกจากจะช่วยเน้นย้ำความมีตัวตนของเสียมก๊ก หรือสุโขทัยที่พระเจนจันทรเกษมระบุลงไปอย่างมั่นใจว่าเป็นรัชกาล "พระเจ้ารามคำแหงมหาราช" แล้ว ในระนาบเวลาเดียวกันตามการคำนวณกาลเวลาในโลกปัจจุบันทำให้สังคมนั้นพบว่า ในขณะที่ดินแดนทางตอนเหนือมีกรุงสุโขทัย ดินแดนทางตอนกลางก็มีแคว้นแคว้นต่างๆ เช่น ละโว้ หรือหลอฮอกก๊ก ซึ่งปรากฏการดำรงอยู่ก่อนการอุบัติขึ้นของกรุงศรีอยุธยา อันเป็นที่มาแห่งการมองสภาพแคว้นแคว้นต่างๆ ของพระยาประชาภิจักรจักร ในพงศาวดารโยนก ที่ว่า "แคว้นแคว้นเหล่านี้ก็ยังคงดำรงเอกราชอยู่เป็นส่วนๆ กัน" (พระยาประชาภิจักรจักร เรื่องเดียวกัน, 69) ซึ่งตรงกับพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ว่า "กรุงสยามเป็นประเทศที่แยกกันบ้างบางคราว รวมกันบ้างบางคราว" (ร.5 พระราชดำรัส:สมาคมสืบสวนของบูรณสยาม, 2511:40)

มีความพยายามที่จะเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงสุโขทัยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลายประการ แต่ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงสุโขทัยเป็นไปในลักษณะของการสงครามรบพุ่งแย่งชิงดินแดนมากกว่า ไม่ว่าจะเป็นเรื่องราวของ "วัตติเดช" ที่ยึดเมือง "ชัยนาท" ในชินกาลมาลีปกรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การค้นพบเอกสารพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาสำนวนต่างๆ ที่ยืนยันการมีอำนาจเหนือสุโขทัย โดยการใช้กำลังอย่างเด่นชัด ดังนั้นเองจึงมีการพยายามอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงสุโขทัย ในทางที่ตีขึ้นกว่าการใช้กำลังรบพุ่ง เช่น ในพงศาวดารโยนก ของพระยาประชาภิจักรจักร ถึงกับอธิบายความสัมพันธ์ของแคว้นแคว้นต่างๆ ในดินแดนแถบนี้ว่า "ย่อมผูกพันพระราชไมตรีติดต่อกันด้วยการอภิเษกราชบุตรราชธิดาต่อกันและกัน...เพราะฉะนั้นแคว้นแคว้นทั้งหลายจึงได้สนิทติดต่อกันรวมเป็นราชอาณาจักรอันใหญ่ได้...พระร่วงยอมเป็นประยูรญาติสัมพันธ์วงศ์กับศรีธรรมนครหลวง และละโว้อยุธยา แคว้นเหล่านี้ก็ยังคงดำรงเอกราชอยู่เป็นส่วนๆ กัน แต่คงนับเนื่องในประยูรญาติและราชอาณาจักรเนื่องกัน" (พระยาประชาภิจักรจักร, 2516:67-69) และระบุอย่างชัดเจนว่า "ด้วยเหตุนี้ทำให้เห็นว่า สมเด็จพระร่วงเจ้ากรุงสุโขทัยกับสมเด็จพระเจ้าอยู่ทองรามธิบดีคงจะเกี่ยวเนื่องในพระวงศ์เดียวกัน" (เรื่องเดียวกัน, 80)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมุ่งที่จะแสวงหาความเป็นมาของอดีตระดับชาติในช่วงเวลาที่ห่างไกลจากกรุงศรีอยุธยา ดังพระราชดำรัสความว่า

...ยังมีข้อที่น่าเสียใจอยู่อีกว่า ในกาลปางก่อน ความใส่ใจในการที่จะเรียบเรียงหนังสือมีน้อยกว่าประเทศอื่น... ตกมาในชั้นหลังไม่ยอมรับพระราชพงศาวดารกรุงเก่าว่าเป็นนิทาน ไม่ใช่สติปัญญาตรองเทียบเคียงและจดจำไว้ ความหลัง

พระราชพงศาวดารนี้ไทยให้ทอดธุระเสียว่าเรื่องราวของชาติและประเทศเราอยู่เพียงสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 สร้างกรุงทวารวดีศรีอยุธยา เรื่องราวที่เก่ากว่านั้นน่าจะพิจารณาได้ละทิ้งเสียทั้งสิ้น เพราะเห็นว่าปีกี่ล่วงมาถึง 400, 500 ปี พอแก่ความปรารถนาที่จะรู้เพียงนั้นแล้ว... (ร.5 พระราชดำรัส.5 สมาคมสืบสวนของบูรณสยาม:44)

แนวพระราชดำริของพระองค์ก่อให้เกิดการรวบรวม "ประวัติศาสตร์ชาติ" ที่มีเรื่องราวครอบคลุมดินแดนและเวลาที่กว้างขวางออกไปอย่างเป็นระบบ ซึ่งจะได้ชัดเจนจากการรวบรวมเรียบเรียงพงศาวดารโยนก ของพระยาพระซากิกรจักร์ ที่ระบุไว้ในคำนำว่า "เรื่องตำนานโยนกนี้ เป็นเรื่องพงศาวดารไทยในฝ่ายเหนือ ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับเรื่องต้นพระราชพงศาวดารสยาม" (พระยาพระซากิกรจักร์, พงศาวดารโยนก, 4) ในรัชสมัยนี้มีประเด็นที่น่าสังเกตประการหนึ่งเกี่ยวกับการจัด "ลำดับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม" ทั้งในพระราชนิพนธ์วิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดาร ในแบบเรียนพระราชพงศาวดารของม.ร.ว.เปีย มาลากุล ในพระราชนิพนธ์ พระราชกรณยานุสร ของรัชกาลที่ 5 เอง ได้เรียบเรียงลำดับ "พระเจ้าแผ่นดินสยาม" ตั้งแต่พระเจ้าอู่ทองลงมา โดยแบ่งเป็นราชวงศ์ต่างๆ มิได้จัดลำดับกษัตริย์แห่งสยามก่อนหน้านั้น เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่า "ประวัติศาสตร์ชาติ" ในยุคนี้ อดีตที่ได้รับการยอมรับมิได้อยู่ในกรอบแห่งการอนุমানที่คลุมเครือเลื่อนลอย ปราศจากหลักแห่งเหตุและผล ตลอดจนหลักฐานรองรับ ดุจการอนุমানในสมัยรัตนโกสินทร์ที่จัดลำดับกษัตริย์ในกรอบแห่ง "สยามวงศ์" "สยามราชพงศาวดาร" "ลำดับกษัตริย์โบราณสยาม" อีกต่อไป หากแต่อดีตต้องมีความแน่นอน สามารถอธิบายด้วยหลักเหตุและผลมีหลักฐานรองรับ อดีตก่อนหน้ากรุงศรีอยุธยาแม้จะปรากฏร่องรอยตลอดจนเค้าเงื่อนที่เด่นชัด แต่ก็ต้องสามารถอธิบายปรากฏการณ์ได้อย่างเป็นระบบ ตามหลักเหตุและผล และสามารถคำนวณระยะเวลาที่เกิดเหตุการณ์ได้ตามระบบเวลาในโลกปัจจุบัน อันจะเป็นสิ่งยืนยันได้ว่าเหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นจริง ที่ไหน เมื่อไร

ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีแนวพระราชดำริที่จะค้นคว้าเสาะแสวงหาเรื่องราวในอดีตก่อนอยุธยาอย่างจริงจัง ดังแนวพระราชดำริที่ปรากฏ ความว่า

...กรุงสยามเป็นประเทศที่แยกกันบ้างบางคราว รวมกันบ้างบางคราว ฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินที่ปกครองก็ต่างชาติกันบ้าง พงศาวดารได้เลือกกล่าวแต่เฉพาะเวลาที่แผ่นดินสยามได้รวมกันเป็นพระราชอาณาจักรอันเดียว ในชั้นหลังเชื้อวงศ์พระเจ้าแผ่นดินก็เลือกเฉพาะวงศ์ไทยที่ได้ลงมาแต่ข้างฝ่ายเหนือ แม้แต่วงศ์ที่ตั้งอยู่ในกรุงสุโขทัยแล้วก็ยังไม่นับ นอกจากได้ออกชื่อครั้งเดียวเมื่อคราวถึงขุนพิเรนทรเทพ ในแผ่นดินพระมหาจักรพรรดิ จะป่วยการกล่าวไปยถึงนครอันใหญ่ ซึ่งตั้งอยู่เฉพาะนัยน์ตาเช่นที่เก่าขึ้นไปคือกรุงนครไชยศรี กรุงลพบุรี ซึ่งเรายังไม่ใคร่พบ

เป็นเรื่องราวกล่าวถึงนครทั้งสองนั้นเป็นการมั่นคง มีแต่ข้อความเป็นครั้งเป็นคราวที่ได้กล่าวถึงในหนังสือหรือเป็นนิทาน แต่เมืองนครศรีธรรมราชซึ่งยังไม่ได้สาบสูญคงเป็นบ้านเมืองอยู่บัดนี้และเป็นชาติไทยแท้ยังหลงไปว่าเป็นชาวนครชว นอกนับเข้าไป 12 ภาษาได้ ความเห็นอันคับแคบเช่นนี้ตลอดจนถึงชั้นหลังสุดคือ กรุงศรีอยุธยา... (เรื่องเดียวกัน, 46)

จากแนวพระราชดำริดังกล่าว จะพบลักษณะสำคัญบางประการเกี่ยวกับการทำความเข้าใจดีดในระดับชาติของพระองค์ กล่าวคือ "กรุงสยาม" ตามความหมายของพระองค์ ผูกพันอยู่กับอาณาเขตเชิงดินแดนที่ปรากฏขึ้นจริงในระบบภูมิศาสตร์ ดินแดนของ "กรุงสยาม" มีลักษณะ "แยกกันบ้างบางคราว รวมกันบ้างบางคราว" "ราชธานีมหานครใหญ่ในแผ่นดินสยามนี้ คงจะยกย้ายเปลี่ยนแปลงไปในพระนครต่างๆ แยกออกเป็นหลายก๊กหลายเหล่าบ้าง รวมเข้าเป็นหมู่เดียวบ้าง สองหมู่บ้าง สิบมา" (ร.5 พระราชนิพนธ์วิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดาร 2516, 634) อันหมายถึง การถือเอา "รัฐเชิงดินแดน" เป็นจุดศูนย์กลางแห่งความเคลื่อนไหวทางประวัติศาสตร์ชาติทั้งหมด ในบางคราวแม้จะมี "ฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินที่ปกครองก็ต่างชาติกันบ้าง" หรือ "แม้หากจะมีต่างวงศ์มาแทรกคั่นก็เป็นพิเศษชั่วคราว" (พระยาประชาภิจักรจักร 2516, 68) แต่ "แคว้นแคว้นเหล่านี้ก็ยังคงดำรงเอกราชอยู่เป็นส่วนๆ กัน แต่คงนับเนื่องในประยูรญาติ และราชอาณาจักรเนื่องกัน" "เพราะฉะนั้นแคว้นเหล่านี้จึงได้สนิทติดต่อกันรวมเป็นราชอาณาจักรอันใหญ่ได้" (พระยาประชาภิจักรจักร 2516, 69) การให้ความสนใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชาติของพระองค์ จึงมิได้ผูกพันอยู่แต่เฉพาะวงศ์ที่สืบทอดต่อเนื่องกันลงมาตั้งแต่อดีตเท่านั้น หากความสนพระทัยของพระองค์ต้องการที่จะรับรู้ถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นใน "ดินแดน" ที่ปัจจุบันรวมตัวเป็น "ประเทศ" ดังปรากฏแนวพระราชดำริที่วิพากษ์พระราชพงศาวดารที่เลือกกล่าว "เฉพาะเวลาที่แผ่นดินสยามได้รวมกันเป็นพระราชอาณาจักรอันเดียว...เชื้อวงศ์พระเจ้าแผ่นดินก็เลือกเฉพาะวงศ์ไทยที่ได้ลงมาแต่ข้างฝ่ายเหนือ แม้แต่วงศ์ที่ตั้งอยู่ในกรุงสุโขทัยแล้วก็ไม่นับ"

การถือเอา "ดินแดน" หรือ "ที่ตั้ง" เป็นแกนกลางแห่งความเคลื่อนไหวทั้งหมด ทำให้พระองค์ไม่ต้องทรงกังวลพระทัยว่า จะต้องอธิบายสัมพันธ์ภาพแห่งความเป็น "ชาติไทย" ให้สืบเนื่องจากอดีตลงมาถึงปัจจุบัน เพราะทรงมีแนวพระราชดำริว่า

...บางที่พระเจ้าแผ่นดินจะมีอำนาจปกแผ่ไปในเมืองลาว และเมืองมะลายูทั้งปวง บางที่อำนาจเจ้าแผ่นดินอื่นก็จะทับเข้ามาบ้าง เหมือนเมื่อเมืองเขมรกำลังยังมีอำนาจมาก ก็คงจะได้อาณาเขตต์ข้างฝ่ายตะวันออก คือเมืองปราจีนบุรี เมืองนครนายก เมืองฉะเชิงเทรา เป็นต้น เป็นราชอาณาจักร เพราะยังมีพะยานให้เห็นอยู่บ้าง...

...อีกหนึ่งเมืองฉะเชิงเทรานี้ก็เป็นชื่อภาษาเขมร คงอยู่บนบัดนี้ หนึ่งในเมืองพิกายนั้น ก็มีปราสาทศิลาใหญ่โตกว่าที่ตองนคร ยังมีปรากฏอยู่บนบัดนี้ ก็ควรจะอนุมานว่า พระเจ้าแผ่นดินเขมรองค์ที่สร้างพระนครวัดเอง หรือพระราชวงศานุวงศ์ ซึ่งเป็น ครั้งเดียวคราวเดียวกันได้มีอำนาจในแผ่นดินเหล่านี้...

...ในเมืองกาญจนบุรี ที่เมืองสิงห์ ก็มีปราสาทตั้งนี้อีก แต่ไม่ได้ทำด้วยศิลาเหมือน เมืองทั้งปวงที่กล่าวมาแล้ว เป็นแต่ทำด้วยศิลาแลงที่มีในพื้นที่บ้านพื้นเมืองนั้น เมืองกาญจนบุรีนี้เป็นแถวหนึ่งห่างออกไปจะตกอยู่ในอำนาจแผ่นดินเขมรใหญ่ องค์นั้นหรือ หรือจะเป็นราชอาณาจักรต่างหาก อยากจะมีเกียรติยศอย่างพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ในขณะนั้นบ้างจึงได้คิดทำขึ้นก็ไม่ทราบ แต่ยังมีที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งไม่ควรจะแลเห็นว่า เป็นอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินเขมรองค์นั้นได้มาสร้างสม ขึ้นเลย คือพระปฐมเจดีย์ที่แขวงเมืองนครชัยศรีในที่นั้นได้พบของซึ่งเป็นพะยานว่า เป็นพระราชธานีใหญ่หลายอย่าง คือองค์พระปฐมเจดีย์และพระประโทณ ทั้งมีราก ก่อสร้างเป็นที่อิฐซำรดหักพัง ห่างจากองค์พระเจดีย์ เหมือนเป็นที่พระราชวังก็มี แต่ยังไม่เป็นสิ่งสำคัญได้แท้ ยกไว้ก่อน ในที่พระเจดีย์นั้น ขุดพบพระเจดีย์ดินเผา องค์ย่อมๆ ข้างในมีแผ่นดินติดราตัวอักษรว่า เย ธมมา เหตุปภวา เป็นต้น เหมือนกับที่พวกอังกฤษ ขุดได้ในพระเจดีย์ที่ประเทศอินเดีย พระเจดีย์นี้ยังอยู่ใน วัดพระศรีรัตนศาสดารามทั้งสองอย่าง จึงเห็นว่า ไม่เป็นตามแบบเจ้าแผ่นดินเขมร องค์นั้นเลย เป็นไปตามประเทศอินเดียฝ่ายหนึ่ง... (ร.5 พระราชวิจารณ์พงศาวดาร, 2516:633-634)

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สะท้อนให้เห็นความสนใจในอาณาเขตเชิง ดินแดนในระบบภูมิศาสตร์โลกของดินแดนแห่ง "ชาติไทย" ในอดีต แม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวจะได้ให้ความสำคัญใน "พระราชอาณาเขต" มาแล้ว หากแต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ยังคงเป็นลักษณะการ "ประเมิน" หรือ "อนุมาน" แบบคร่าวๆ แต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการกำหนดเส้นเขตแดนแห่งความเป็นจริงลงไปโดยการกำหนดที่ พระราช อาณาจักรสยาม "Map of The Kingdom of Siam and its Dependencies" จนสำเร็จเรียบร้อย (แผนที่ กรุงฯ พ.ศ.2431-2474 พิมพ์ครั้งที่ 2, 1) ซึ่งพระราชนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ ของพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้สะท้อนให้เห็นถึงความใส่ใจพระทัยในรัฐอาณาเขตแห่งอดีต ตามระบบภูมิศาสตร์ ดังปรากฏในงานพระราชนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ที่มักจะทรงกล่าวถึง "ที่ตั้ง" หรือ "ดินแดน" ควบคู่กันไป เช่นความว่า

...ในประเทศระหว่างกลางประเทศอินเดียกับประเทศจีนต่อกัน ซึ่งนักปราชญ์

ฝ่ายยุโรปผู้ทำแผนที่ทั่วโลก ได้เรียกชื่อแผ่นดินในระหว่างนี้ว่า ฟาดเรออินเดีย คือแปลว่าอินเดียนอกแม่น้ำแกนยิส คือแม่น้ำคงคา ก็ในฟาดเรออินเดียนี้ มีประเทศใหญ่ๆ ที่ออกชื่อ คือ พม่า รามัญ ลาว สยาม ญวน เขมร มะลายู แต่ที่เป็นเทศภาษาต่างๆ ซึ่งไม่ได้ออกชื่อมาบัดนี้ มีอีกหลายสิบชาติ ย่อมอาศัยหรือตั้งอยู่ในความปรารถนาของประเทศใหญ่ๆ ทั้งปวง ซึ่งอยู่ใกล้เคียงกันในทีคนั้นๆ... (ร.5 พระราชนิพนธ์วิจารณ์พระราชพงศาวดาร 2516, 632)

นอกจากนี้ในการศึกษาเรื่องราวในอดีต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับ "พระราชอาณาเขต" ต่างๆ แห่ง "สยามประเทศ" ที่ปรากฏในเอกสารหลักฐานก่อนหน้านี้ ว่าถูกต้องเป็นจริง หรือไม่อย่างไร ดังตัวอย่างเช่น ทรงตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับพระราชอาณาเขตในหัวเมืองประเทศราชสมัยกรุงศรีอยุธยาตามที่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร ดังความว่า

...จะว่าด้วยอาณาเขตต์กรุงสยามที่กว้างบ้างแคบบ้างต่อไปในครั้งเมื่อสร้างกรุงทวารวดีศรีอยุธยา มีจดหมายอยู่ในพระราชพงศาวดารว่า มีเมืองประเทศราชขึ้น ๑๖ เมือง แต่เมืองที่เรียกว่าประเทศราชนี้ เป็นที่น่าสงสัยอยู่บ้าง ด้วยเมืองน้อยๆ เหมือนเมืองจันทบุรีนี้ก็นับเป็นเมืองประเทศราช บางทีจะคิดนับแต่พอให้ครบ ๑๖ เมือง เป็นโสฬสมหานครก็ไม่ทราบ แต่ประมาณราชอาณาจักรต์ตามจดหมายนั้นข้างฝ่ายใต้ตลอดปลายแหลมมะลายู ถึงเมืองมะละกาและมีในจดหมายว่าเมืองชะวาด้วย แต่เห็นจะไม่ใช่เมืองชะวา ที่เป็นนิสเทอแลนด์อินเดียในบัดนี้ จะเป็นเมืองมะลายูนั่นเอง ด้วยระยะทางที่จะข้ามฟากไปถึงเกาะชะวานั้นไกลนัก คงเอาเป็นแน่ได้ว่า ราชอาณาจักรต์นั้น ตลอดแหลมมะลายูข้างฝ่ายใต้ ผังทะเลตะวันออกเพียงเขตต์แดนเมืองจันทบุรี หรือจะกว่านั้นไปก็เพียงเท่าราชอาณาจักรต์ปัจจุบันนี้ จะไม่ยิ่งกว่าข้างฝ่ายเหนือเพียงเมืองพิชัย ข้างฝ่ายตะวันออกเพียงเมืองนครราชสีมา ข้างฝ่ายตะวันตกตั้งแต่เมืองทะวาย เมืองตะนาวศรี เมืองเกาะตะมะ เมืองเกาะลำเลิง คือเมืองเกาะมะแมน ต่อเขตต์แดนมอญเป็นสิ้นราชอาณาจักรต์ ครั้นภายหลังจึงได้เมืองเขมรมาขึ้น โดยกำลังกองทัพกรุงยกออกไปตีได้ ปริมณฑลเขตต์แดนกรุงเทพฯ ในชั้นต้นพระราชพงศาวดารนั้นเพียงเท่านั้น... (ร.5 เรื่องเดียวกัน, 635, 636)

พระนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชานุกาฬ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชานุกาฬทรงมีบทบาทสำคัญในการศึกษา ค้นคว้า เรียบเรียง ตีความ และเผยแพร่เรื่องราวเกี่ยวกับอดีตระดับชาติ ผลงานทางด้านประวัติศาสตร์ของพระองค์อาจแยกออกได้เป็น 3 ลักษณะคือ

1. งานพระนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ ทรงนิพนธ์ผลงานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญหลายชิ้น เช่น พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 รัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 5 ไทยรบพม่า ดำเนินงานหน้า ดำเนินการเลียบ่อนเบียและหวย พระนิพนธ์ค่านำในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา พระนิพนธ์ ความเห็นส่วนพระองค์ประกอบในเรื่องต่างๆ เช่น เทียวเมืองพระร่วง นิทานโบราณคดี สารสนสมเด็จ จดหมายโต้ตอบ พระยาโบราณราชธานินทร์ คำอธิบายเบ็ดเตล็ดในเรื่องราวพงศาวดารสยาม ดำเนินพุทธ เจดีย์ ฯลฯ

2. งานชำระและเรียบเรียงทางประวัติศาสตร์ ทรงเป็นตัวหลักสำคัญในการตรวจสอบ แก้ไข เอกสารงานเขียนทางประวัติศาสตร์ไทย ดังปรากฏลักษณะการ “ชำระ” ของพระองค์ในรายงานทูลเกล้าฯ ถวายพระราชพงศาวดาร ในการชำระพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ว่า “ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้ตรวจชำระโดยตั้งใจที่จะคงความไว้ ตามที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เรียบเรียงไว้ ตัดตอนเพิ่มเติมและแก้ไขบ้างแต่ที่จำเป็น คือ 1. ตัดข้อความที่ปราศจากสารประโยชน์ออกเสียบ้าง 2. เพิ่มเติมข้อความที่ยังบกพร่องขาดอยู่ให้บริบูรณ์บ้าง 3. แก้ไขโวหาร 4. แก้ไขระเบียบที่เรียบเรียงให้เข้าใจ ได้ดียิ่งขึ้นกว่าเดิม” (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรง รายงานทูลเกล้าฯ, 1-5) โดยทรงยืนยันว่า “แต่ข้อความที่ ข้าพระพุทธเจ้าได้แทรกเพิ่มเติมเข้าไปใหม่ในพระราชพงศาวดารนี้ได้เลือกสรรแต่ที่มีหลักฐานควรเชื่อถือได้” (เรื่องเดียวกัน) ซึ่ง นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ให้ความเห็นต่อ “การชำระ” ไว้ว่า “ดูเหมือนสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจะทรงแยกการ “ชำระ” ออกจากการ “แต่ง” แต่แท้ที่จริงแล้ว การชำระพระราชพงศาวดารนั้นได้รวมเอาไว้หมดทุกอย่าง นับตั้งแต่การแก้ไขสำนวนโวหาร ตัวสะกด แต่เรื่องต่อแทรกเรื่องใหม่ลงในเรื่องเก่า และแก้เรื่องเก่าให้ต่างออกไป...เพราะฉะนั้นการชำระพระราชพงศาวดารจึงมิใช่เป็นเพียง การเติมเนื้อความให้บริบูรณ์จากพระราชพงศาวดารฉบับเก่าเท่านั้น แต่หมายถึงการแก้ไข ดัดแปลงแนวคิด ที่มีต่ออดีตทั้งหมดของสมัยที่ชำระพระราชพงศาวดารอีกด้วย” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2522:3)

3. การรวบรวมและเผยแพร่เอกสารทางประวัติศาสตร์สู่สังคม ทรงเป็นผู้รวบรวมเอกสารหลักฐานของไทย ในฐานะกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ หรือหอสมุดสำหรับพระนคร (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และกรรมการเจ้าพนักงานหอพระสมุดวชิรญาณ สำหรับพระนคร ดำเนินหอพระสมุด, 41) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาหลายสำนวน ถูกค้นพบในขณะนี้ นอกเหนือจากการสนับสนุนให้มีการแต่ง เรียบเรียง และส่งเอกสารพื้นเมือง หรือตำนานเมือง เข้ามายังกรุงเทพฯ อย่างที่ไม่เคยปรากฏในสมัยใดมาก่อน และทรงพิมพ์ออกเผยแพร่ ดังพระดำรัสที่ว่า “ด้วยมีการต่างๆ ของหอพระสมุดสำหรับพระนคร ซึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าต้องชวนชวายเป็นเนื้อนิจมาแต่ก่อนหลายอย่าง เช่น การเสาะหาเรื่องหนังสือ สำหรับเตรียมไว้ให้ผู้มีศรัทธาพิมพ์แจกในงานต่างๆ เป็นต้น ตลอดจนอ่านตรวจฉบับและแต่งค่านำ” (กษ. กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 3/152 “ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรง ราชานุภาพ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉบับลงวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ.2468) ดังนั้น เอกสารงานเขียนทางประวัติศาสตร์จึงถูกตีพิมพ์และเผยแพร่ออกสู่สาธารณชนทั้งในลักษณะของหนังสืออนุสรณ์งาน ฌาปนากิจศพ และการจัดพิมพ์หนังสือชุดประชุมพงศาวดาร ซึ่งรวบรวมเรื่องราวทางประวัติศาสตร์และ

โบราณคดีต่างๆ ได้รับการตีพิมพ์ตั้งแต่ พ.ศ.2451 เรื่อยมา

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเริ่มนิพนธ์ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์อย่างเป็นทางการครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.๒๔๔๔ ในปีนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ตรวจชำระหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ที่มีอยู่แต่เดิมขึ้นใหม่ให้สมบูรณ์ เหมาะที่จะพิมพ์ออกเผยแพร่ได้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงตรวจสอบชำระพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๑ เสร็จใน พ.ศ.๒๔๔๔ และทรงมีพระดำริจะทรงนิพนธ์พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ ต่ออีก แต่ไม่ได้ทรงพระนิพนธ์ในทันที เพราะยังขาดหลักฐานต่างๆ อีกมาก ต้องทรงรออีกหลายปีเพื่อค้นหาหลักฐานเพื่อใช้ประกอบการนิพนธ์ และทรงเริ่มนิพนธ์พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ เมื่อ พ.ศ.๒๔๕๗ จนสำเร็จเรียบร้อย (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, “คำนำพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒”, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ (พระนคร : ร.พ. คุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๑-๖)

การเขียนประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์นั้น เริ่มมีการกระทำอย่างเป็นทางการในระยะปลายสมัยรัชกาลที่ 4 ต่อต้นรัชกาลที่ 5 โดยเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ โดยเขียนพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 โดยมีความระบุว่า เป็นพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อ “ให้บริบูรณ์เป็นฉบับขึ้นไว้” “มีพระราชประสงค์จะทรงทราบอย่างใดอย่างหนึ่ง มีพระราชดำรัสถามข้าทูลละอองธุลีพระบาท ฝ่ายหน้าฝ่ายในก็กราบทูลเล่าถวายหาถูกต้องกันไม่ เพราะไม่มีเรื่องที่เรียบเรียงทำไว้เป็นฉบับ” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พ. รัตนโกสินทร์ ร.1, 2478 3-4)

หากพิจารณาจากจุดมุ่งหมายที่ปรากฏในบานแผ่นของการเขียนพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ จารึกแห่งการเขียนพระราชพงศาวดารที่มีมาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาได้เกิดความเปลี่ยนแปลงอะไรเลย เนื้อความในพระราชพงศาวดารยังคงอุดมไปด้วย “ท้องเรื่องสำคัญของประวัติศาสตร์ประเภทนี้ แวดล้อมอยู่ที่ศูนย์กลางคือสถาบันกษัตริย์...เอกสารที่ใช้ได้แก่เอกสารรัฐบาล และการเน้นความสำคัญของท้องเรื่อง เนื่องจากกษัตริย์คือองค์อธิปัตย์ของรัฐ การเน้นประวัติศาสตร์ของกษัตริย์คือการเน้นประวัติศาสตร์ของรัฐ” (นิธิ เอียวศรีวงศ์ การศึกษาประวัติศาสตร์ไทย : อดีตและอนาคต ในปาฐกถานำการสัมมนาของสมาคมประวัติศาสตร์ไทย, เอกสารหมายเลข 6, 3) พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ยังคงรับใช้กษัตริย์และชนชั้นสูงเช่นเดียวกับพระราชพงศาวดารในอดีต

ลักษณะการสืบทอดจารึกแห่งประวัติศาสตร์นิพนธ์ดังกล่าวเป็นสิ่งปฏิเสธไม่ได้ แม้จะมีผู้วิเคราะห์ว่า เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ใช้จิตใจที่วิพากษ์แสดงความคิดเห็นสอดแทรกเข้าไป และใช้หลักฐานอย่างเป็นทางการเป็นระบบ อันเป็นลักษณะใหม่ที่เกิดขึ้น (วิมลย์ พงศ์พนิดานนท์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1-4

ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ : ประวัติศาสตร์ไทยยุคใหม่ ว. อักษรศาสตร์ 17/1 ม.ค. 28, 129-132) แน่นนอนว่า ความหมายของการมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าให้เรียบเรียงพระราชพงศาวดารแห่ง "กรุงรัตนโกสินทร์" ย่อมมิได้เพียง "มีพระราชประสงค์จะทรงทราบอย่างใดอย่างหนึ่ง...ฝ่ายหน้าฝ่ายในก็กราบทูลเล่าถวายหาถูกต้องไม่" หากแต่ความสำคัญของพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ยังแสดง "นัย" ถึงการจารึกและสถาปนาอดีตแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ไว้ในบริบททางประวัติศาสตร์ และเป็นอดีตระดับชาติที่อาศัยรูปแบบดั้งเดิมแห่งโบราณราชประเพณีที่พระมหากษัตริย์อยุธยาโปรดเกล้าฯ ให้เรียบเรียงพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาไว้

ดังนั้นเองแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะมีพระราชดำริที่ชัดเจน ในความหมายของพระราชพงศาวดารว่า "เราหมายจะเรียงเรื่องราวของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งสืบสันตติวงศ์ลงมา...ประกอบประวัติความเป็นไปของพระเจ้าแผ่นดินว่า สุขทุกข์ดีร้ายประการใด" (ร.5 พระราชดำรัสสมาคมสืบสวนของบูรณ, 40) แต่พระองค์ก็ยังทรงยืนยันที่จะจัดสร้าง "ถาวรวัตถุแห่งประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์" ให้สำเร็จเสร็จสิ้นดังที่พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาประสบความสำเร็จมาแล้ว และพระองค์ยังทรงหวังไปถึงอนาคตข้างหน้า ถึงกับออกพระโอษฐ์กับสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ว่า พระราชพงศาวดารในรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 ก็มีขึ้นแล้ว พระราชพงศาวดารรัชกาลของพระองค์ใครจะเป็นผู้แต่ง ซึ่งสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ก็กราบบังคมทูลว่าจะนิพนธ์ถวาย (สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5, คำนำ)

การนิพนธ์พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้สะท้อนให้เห็นถึงการนำอดีตในระดับชาติที่ทวีความสำคัญมากขึ้นในระบอบนั้นเข้าสู่การรับรู้ของสาธารณชน โดยผ่านกระบวนการ "ตรวจสอบ" หรือ "ชำระ" อันเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงปริมณฑลแห่งการรับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชาติที่มีได้มีเพียงการอธิบายความต่อเนื่องของประวัติศาสตร์แบบลูกโซ่ ไร้ใช้สถาบันกษัตริย์และชนชั้นสูง โดยไม่สนใจว่าประชาชนจะรู้สึกร่วมกับอดีตที่ปรากฏหรือไม่อีกต่อไป หากแต่มีการเสนอภาพแห่งอดีต (ที่ถูกกำหนดแล้ว) เข้าสู่การรับรู้ของสาธารณชน และเน้นย้ำให้เกิดสำนึกในอดีตแห่งชาติ ในลักษณะซ้ำแล้วซ้ำเล่า โดยเชื่อว่า การกระทำดังกล่าวจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชาติบ้านเมืองดังพระราชดำรัสที่ว่า

ซึ่งการนิพนธ์พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีจุดประสงค์เพื่อพิมพ์เผยแพร่ออกสู่สาธารณชนอันหวังผลในลักษณะดังกล่าว และเป็นส่วนหนึ่งในความพยายามที่จะถ่ายทอดอดีตในระดับชาติลงสู่สังคมที่ก่อตัวในรูปแบบของรัฐสมัยใหม่ ดังความว่า

...ทรงพระราชดำริว่า ทุกวันนี้การเล่าเรียนแพร่หลายไปบุลย์ขึ้นในพระราชอาณาจักรเป็นอันมาก และความรู้พงศาวดารของบ้านเมือง ย่อมนับว่าเป็นคุณอันสำคัญในการเล่าเรียนอย่างหนึ่ง หนังสือพงศาวดารกรุงสยามได้ลงพิมพ์แล้ว แต่

หนังสือพงศาวดารเหนือและหนังสือพระราชพงศาวดารที่พระเจ้าอัยกาเธอ กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส ทรงเรียบเรียงกล่าวความตั้งแต่แรกสร้างกรุงเทพมหานคร รวบรวมดีศรีอยุธยาโบราณมาเพียงเริ่มตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ เรื่องพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ความต่อนั้นมา ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดีเรียบเรียงขึ้นไว้แต่เมื่อปีมะเส็ง เอกศก จุลศักราช 1231 ปี มีฉบับอยู่ยังหาได้ลงพิมพ์ให้แพร่หลายไม่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ตรวจชำระหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ได้เรียบเรียงไว้ั้น และโปรดเกล้าฯ ให้ลงพิมพ์ไว้ให้เป็นประโยชน์แก่การเล่าเรียนของกุลบุตรทั้งหลายสืบไป... (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พ. กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 2478, 1-2)

ความเปลี่ยนแปลงในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้ “สยาม” ก้าวเข้าไปสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็นการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยของรัชกาลที่ 5 การตั้งอำนาจเข้าสู่จุดศูนย์กลาง และการมีปัญหากับจักรวรรดินิยมตะวันตก อดีตในระดับชาติถูกยกมาเป็นเครื่องเตือนใจท่ามกลางภาวะความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ดังปรากฏในพระดำรัสของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ที่สะท้อนให้เห็นถึงการเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ซึ่งต้องอาศัย “ตัวอย่าง” ในอดีตเป็นบทเรียนที่จะต่อสู้กับปัญหาที่เกิดขึ้น ดังความว่า

“...ความประสงค์อย่างนี้ย่อมมีอยู่ในใจของพวกเรา เหมือนกันหมดไม่เลือกหน้าถึงชนชาติอื่น บรรดาที่มีแดนดินถิ่นฐาน เขาก็ม่อมรักบ้านเมือง และพอใจจะเป็นอิสระแก่ชาติของเขา เช่นเดียวกับเรา ผิดกันแต่บางชาติ รักษาอิสระภาพไว้ไม่ได้ด้วยเหตุที่ไม่เป็นสามัคคีกันเองบ้าง ด้วยไม่ทำนุบำรุงบ้านเมืองของตน ให้รุ่งเรืองทันสมัยบ้าง ก็ต้องตกอยู่ในอำนาจของชนชาติอื่น เพราะฉะนั้น ถ้าชนชาติใดมีความประสงค์จะอยู่เป็นอิสระ จึงต้องพยายามรักษาอิสระภาพประเทศของตนด้วยประการทั้งปวง แม้จนยอมเอาชีวิตแลก และต้องช่วยกันระวังรักษาอยู่เสมอจะผลไม่ได้ รวมความเจตนา ก็เพื่อให้บ้านเมืองของตนเจริญสุข และมั่นคงในความเป็นอิสระภาพสืบไปภายหน้า นี่เป็นยอดของความมุ่งหมาย เหมือนกันหมดทุกชาติ ดังกล่าวมานี้ ธรรมตามนุษย์ไม่ว่าชาติใด ถ้ามีแดนดินเป็นถิ่นฐานบ้านเมืองของตน ก็ย่อมอยากอยู่เป็นอิสระด้วยกันทั้งนั้น เหล่าประเทศที่ต้องตกเป็นทาสของชนชาติอื่น ย่อมเป็นด้วย ไม่สามารถจะรักษาอิสระภาพไว้ได้ เพราะเหตุที่ไม่เป็นสามัคคีกันเองบ้าง เพราะหลงเลินเล่อไม่ทำนุบำรุงบ้านเมืองของตนให้เจริญสมกับสมัยบ้าง มนุษย์ชาวประเทศใดปรารถนาจะอยู่เป็นอิสระแก่ชาติของตน จึงจำเป็นต้องช่วยเหลือกัน พยายามรักษาอิสระภาพไว้ให้มั่นคง และมอบส่งแก่

ชั้นลูกหลานให้ช่วยกันรักษาสืบไป ดังนี้ ความเป็นอิสสรภาพของประเทศนั้น จึงจะอยู่ได้ถาวร จะยกเรื่องในพงศาวดารสยามมาแสดงให้เห็นเป็นอนุทาทรณ์ ในข้อความที่กล่าวนี้..." (สมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพ กระแสพระราชดำรัสตอบคำถวายพระพรของนักเรียนไทยที่กรุงลอนดอน เมื่อวันที่ 30 มิ.ย. พ.ศ.2473, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2492, หน้า 3-4)

พระยาอนุমানราชชนได้บรรยายเกี่ยวกับพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพไว้ว่า "ส่วนใหญ่พระองค์มุ่งค้นคว้าเกี่ยวกับ "ชนชาติไทย" ทั้งนี้ก็คงจะทรงเห็นว่า ตราบโดประชาชนส่วนใหญ่ ยังไม่สำนึกเรื่องในอดีตอันเป็นเรื่องของตน ว่าที่มีความเจริญก้าวหน้ามาได้จนถึงบัดนี้ ก็ได้อาศัยบรรพชนของตนแต่เก่าก่อน สร้างสมสิ่งอันเป็นความเจริญ คือ วัฒนธรรม ให้เป็นมรดกตกทอดสืบต่อกันมาทุกชั่วอายุคน โดยมีการเสริมต่อ ให้เป็นความเจริญก้าวหน้าอยู่ตลอดเวลา ถ้ากล่าวเปรียบเทียบก็เหมือนคนรุ่นหลัง ได้ขี้คอคนรุ่นก่อน ซ้อนต่อกันขึ้นมาเป็นชั้นๆ จึงสามารถเขยิบความเจริญสูงขึ้นมาได้ ถ้าไม่ได้สำนึกความสำคัญข้อนี้ ก็จะต้องเป็นเด็กอยู่เสมอ จะเติบโตเป็นชนชาติไทยที่แท้จริงหาได้ไม่ ถ้าผู้ใดขาดความรู้เรื่องของตน วัฒนธรรมของตน ก็เท่ากับผู้นั้นมีสถานภาพแห่งความเจริญตั้งอยู่บนรากฐานไม่มั่นคงและไม่ถาวร" (พระยาอนุমানราชชน, 20) พระนิพนธ์ต่างๆ ของสมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพ ที่ทรงได้ "ชำระ" และนิพนธ์นั้นอยู่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางสังคม กล่าวคือ การเข้ามาของระบบการพิมพ์จากตะวันตกทำให้ทรงรู้ว่า จะมีคน "แปลกหน้า" จำนวนมากที่จะได้อ่านงานที่ทรงชำระและนิพนธ์ จึงเป็นงานที่ทรงตั้งใจจะเสนอแก่สาธารณชน ที่มีการศึกษาซึ่งมีบทบาท หรือกำลังจะมีบทบาทในสังคม ดังนั้น งานพระนิพนธ์จึงมิได้กระทำไปด้วยจุดมุ่งหมายทางวิชาการประวัติศาสตร์อย่างเดียว แต่มีจุดมุ่งหมายทางการเมืองทั้งในระยะสั้นและระยะยาวแฝงอยู่ด้วย

ความพยายามที่จะสร้างอดีตที่ร่วมกัน ให้กับ "ชนชาติไทย" นั้น จะพบได้ทั้งในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายว่า ในเรื่องคำว่า "เมืองไทย" กับคำว่า "ประเทศสยาม" ดังความว่า "ที่อธิบายมานี้ มีความจริงที่ประหลาดอยู่อย่างหนึ่ง คือคำว่า เมืองไทยเป็นคำพวกไทยเรียก แต่ชาวประเทศอื่นเขาไม่เรียก ส่วนคำว่าสยามนั้น เป็นคำที่ชาวต่างประเทศเรียก แต่ไทยเองหาเรียกไม่ เช่นเช่นนี้มาแต่โบราณ ในศิลาจารึกครั้งราชวงศ์พระร่วงเป็นใหญ่ เมื่อจะกล่าวถึงนามประเทศนี้ ก็เรียกแต่ในดินแดนอันทุกวันนี้ตกเป็นอาณาเขตของจีนข้างฝ่ายใต้" (สมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพ แสดงการบรรยายพงศาวดารสยาม,15) หรือในพระนิพนธ์คำนำ พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ทรงพยายามตั้งประเด็นความเป็นเอกภาพของไทยก่อนสมัยอยุธยาขึ้น ดังความว่า "หนังสือพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขานี้ เริ่มตั้งต้นแต่ พระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา เมื่อปีชาล จุลศักราช 712 พ.ศ.1893 ผู้ศึกษาพงศาวดารเมื่อจับอ่าน คงจะอยากทราบว่ เมื่อก่อนพระเจ้าอู่ทองทรงสร้างกรุงศรีอยุธยานั้น ประเทศสยามนี้เป็นอยู่อย่างไร" (สมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพ พระนิพนธ์คำนำ ใน พ. พระราชหัตถเลขา, 33) จากนั้น ก็ทรงบรรยายในหัวข้อ "พงศาวดารเมื่อก่อนพระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา" ว่า

“แผ่นดินอันเป็นที่ตั้งสยามประเทศนี้แต่เดิมเป็นที่อยู่ของประชาชน 2 ชาติ คือ ขอมชาติ 1 ลาวชาติ 1” (เรื่องเดียวกัน, 34) จะสังเกตว่า ซึ่งการอธิบายประวัติศาสตร์ไทยที่ผนวกกับดินแดนที่แน่นอนนั้น เป็นจุดเด่นที่ควบคู่กับการอธิบายความเป็นมาของชนชาติไทยนับตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา

ภาพประวัติศาสตร์จากงานพระนิพนธ์ คือความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชนชาติไทย ที่มีความแตกต่างภายในดำรงอยู่ มีการครอบครองดินแดนที่เรียกว่าประเทศสยาม ที่ได้ผ่านเหตุการณ์ ร่วมกัน ทั้งชะตากรรมที่เจ็บแค้น และความภาคภูมิใจ ดังที่ได้สะท้อนออกในพระดำรัสของพระองค์ในหลายต่อหลายครั้งที่แสดงถึงลักษณะร่วมดังกล่าว ดังความว่า

“...ชนชาติไทยเป็นชาติใหญ่ชาติหนึ่งในเอเชียฝ่ายตะวันออกมาตั้งแต่ก่อนพุทธกาล แม้จนในทุกวันนี้นอกจากสยามประเทศนี้ ยังมีชนชาติไทยตั้งภูมิลำเนาอยู่ในประเทศอื่นอีกมาก อยู่ในดินแดนประเทศจีนก็หลายมณฑล ทั้งในแดนตั้งเกี่ย แดนพม่า ตลอดไปจนมณฑลฮัสสัม ในดินแดนประเทศอินเดีย หากคนทั้งหลายเรียกชื่อต่างๆ กันไปตามถิ่นที่อยู่ เช่น เรียกว่าชาวสยามบ้าง ลาวบ้าง เชียงบ้าง ฉานบ้าง เจียวบ้าง ลื้อบ้าง เชนบ้าง ข่าบ้าง อาหมบ้าง ฮ่อบ้าง...ที่แท้พวกที่ได้นามต่างๆ ดังกล่าวล้วนเป็นชนชาติไทย พูดภาษาไทย และถือตัวว่าเป็นไทยด้วยกันทั้งสิ้น...” (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม 2482, 1)

“ฉันขอขอบคุณนักเรียนชาวสยามที่ได้มีแกใจพร้อมกันจัดการเลี้ยงให้เป็นเกียรติยศ และความยินดีแก่ตัวฉัน กับทั้งลูกหญิงที่มายุโรปด้วยกันในวันนี้ ที่ฉันใช้คำเรียกท่านทั้งหลายแต่ว่า “ชาวสยาม” เรียกโดยตั้งใจ ด้วยเห็นว่า เราทั้งหลายที่มานั่งอยู่ด้วยกันในเวลานี้ ถึงว่ามีที่เกิดในตระกูลชั้นต่างๆ กัน เป็นเจ้าบ้าง เป็นขุนบ้าง เป็นนายบ้าง ก็ตาม แต่ข้อนั้นไม่สำคัญเท่ากับข้อที่เป็นชาวสยาม เพราะในเวลานี้เราทั้งหลายพลัดพรากจากบ้านเมืองของเรา มาอาศัยอยู่ในประเทศของชนชาติอันที่เป็นมิตร ชาวประเทศนี้ที่เขารู้จักเราว่า คนไหนเป็นพวกเรา เป็นเจ้าหรือเป็นนาย และชื่อว่า ก หรือว่า ข นั้นมีน้อยมาก เขารู้แต่ว่า เราเป็นชาวสยาม เรียกเราแต่ว่า พวกชาวสยาม ด้วยกันทั้งสิ้น...เพราะฉะนั้น บรรดาชาวสยามที่มาอยู่ในยุโรป ไม่เลือกว่าจะเป็นบุคคลชั้นใด หรือมาอยู่เพื่อกิจการอันใด ย่อมมีหน้าที่จะต้องระวังรักษาเกียรติยศของบ้านเมือง กับทั้งชื่อเสียงของชาวสยามเหมือนกันหมดทุกคน นี่เป็นข้อสำคัญข้อหนึ่ง” (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ กระแสพระราชดำรัสตอบคำถวายพระพร ของนักเรียนไทยที่กรุงลอนดอน เมื่อวันที่ 30 มิ.ย. 2473, 2)

ลักษณะการให้ความสำคัญเกี่ยวกับอดีตของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้แสดง “นัย” ที่ “อดีต” มีหน้าที่ต่อสังคมปัจจุบัน สามารถให้บทเรียนทั้งโดยตรงและโดยอ้อมแก่ปัจจุบันได้...ความรู้เกี่ยวกับอดีตนั้นสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในปัจจุบันได้ทั้งในแง่ที่เป็นคติสำหรับการดำเนินการทางการเมือง

และในแง่ปฏิบัติโดยตรง การสืบค้นชื่อเก่าของตำบลหมู่บ้าน ก็เป็นประโยชน์ในด้านการจัดแบ่งเขตการปกครองของงานมหาดไทย...(นิธิ เอียวศรีวงศ์ การศึกษาประวัติศาสตร์ไทย : อดีตและอนาคต, 7) ดังตัวอย่างคำนิพนธ์ของสมเด็จพระยาตำราญภาพ กล่าวว่า เรื่องไทยรบพม่า นั้น "มีคติทางการเมืองฝ่ายพลเรือนอยู่ตั้งแต่ต้นจนปลาย" (สมเด็จพระยาตำราญภาพ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 6 พระนคร, ก้าวหน้า 2507, 2)

ความเปลี่ยนแปลงเรื่อง รัฐ กษัตริย์ และราชวงศ์ในโครงเรื่องประวัติศาสตร์

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า สภาพการดำรงอยู่ของรัฐไทยตั้งแต่อยุธยาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ มีลักษณะของการรวมศูนย์อำนาจการปกครองที่กษัตริย์ (Centralization) อันหมายถึง รัฐคือกษัตริย์ กษัตริย์คือรัฐ (Kingship) แม้ในบางยุคสมัยจะมีอำนาจเพียงในนามก็ตาม ร่องรอยความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเริ่มปรากฏเด่นชัดในปลายสมัยรัชกาลที่ 3 ที่สภาพแห่งความเปลี่ยนแปลงทางการรับรู้แบบก้าวหน้า การเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลา การเกิดความเป็นเหตุเป็นผลทางการรับรู้แบบใหม่ ทำให้เกิดข้อสงสัยต่อพระราชอำนาจที่แท้จริงของสถาบันกษัตริย์ และขอบเขตแห่งพระราชอำนาจในรูปแบบของรัฐ ในโลกแห่งการรับรู้ตามความเป็นจริง ซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวแสดงออกอย่างเด่นชัดในสมัยรัชกาลที่ 4

ภาพของกษัตริย์และราชวงศ์ที่เคยปรากฏอยู่ในกรอบกว้างๆ แห่งความเป็น "พุทธวงศ์" ในตำนานเอกสารทางศาสนา การเป็นวงศ์อวตารของพระนารายณ์ในจารีตการเขียนประวัติศาสตร์แบบพระราชพงศาวดาร ค่อยๆ คลี่คลายลงมาสู่ การจัดการของกษัตริย์ในอดีตตามภูมิหลัง และการสืบสันตติวงศ์ในขณะเดียวกันการปรากฏขึ้นของ "สำนักในอดีต" ได้ก่อให้เกิดการจัดวงศ์ต่างๆ ของกษัตริย์เข้าอยู่ใน "สยามราชวงศ์" "สยามไทยวงศ์" "ลำดับกษัตริย์โบราณสยามประเทศ" และในสมัยรัชกาลที่ 4 การสืบสันตติวงศ์ทางสายโลหิต และชาติกำเนิดถูกให้ความสำคัญมากขึ้นในฐานะผู้ทรง "สิทธิธรรม" แห่งการเป็น "สยามวงศ์" ที่ถูกต้องและเหมาะสม

การก่อตัวของประวัติศาสตร์ชาติ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพัฒนาการมาจาก การเกิดสำนักในอดีต ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่อดีตมีความสำคัญต่อปัจจุบัน โดยเฉพาะอดีตในระดับชาติก่อให้เกิดการค้นคว้า รวบรวม เรียบเรียง และเผยแพร่ "อดีต" เข้าสู่การรับรู้ของสังคมอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ซึ่งปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ได้สะท้อนภาพความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับสำนักในเรื่อง รัฐ กษัตริย์ และราชวงศ์ ในรูปแบบใหม่

ความเปลี่ยนแปลงสำนักในเรื่องรัฐ

กระบวนการการคลี่คลายทางการรับรู้แบบก้าวหน้า ทำให้คนในสังคมเริ่มตระหนักถึง "ดินแดน"

อันมีอยู่จริงบนพื้นผิวโลกอันเกิดจากประสบการณ์ในการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ (นิธิ 2527) และ ประสบการณ์อันเกิดจากการเดินทางท่องเที่ยวที่ปรากฏให้เห็นในงานวรรณกรรมประเภทนิราศ ตั้งแต่ปลาย สมัยอยุธยาเป็นต้นมา (ธิดา. การเปลี่ยนแปลงคติไตรภูมิและมโนทัศน์เกี่ยวกับแผนที่ในสังคมสยาม 2534, 75) ความเชื่อในเรื่องดินแดนในระบบความคิดแบบไตรภูมิ ค่อยๆ ถูกแทรกลงไปด้วยสภาพภูมิศาสตร์ในโลกแห่งความเป็นจริง ดังจะเห็นได้จากการจัดทำแผนที่ไตรภูมิโลกสถนฐานฉบับกรุงธนบุรี ที่ปรากฏแผนที่ เมืองและเกาะต่างๆ (ไตรภูมิโลกสถนฐาน ฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ 10/ก พ.ศ. 2319)

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พัฒนาการทางการรับรู้แบบก้าวหน้า อันเกิด จากความเปลี่ยนแปลงทางการรับรู้ภายในสังคม และการเข้ามาของวิทยาการตะวันตก ทำให้พระองค์ทรง พยายามค้นหา "พระราชอาณาเขต" เชิงดินแดนของสยาม ที่ปรากฏขึ้นจริงตามระบบภูมิศาสตร์โลก ซึ่ง พระองค์ก็ได้รับคำตอบอย่างคร่าวๆ จากการประเมินหรืออนุมาน พระราชอาณาเขตของรัฐ คือ

...เป็นนมหาราชธานีใหญ่พระราชอาณาจักรฝ่ายสยาม คือ แผ่นดินสยามเหนือใต้ แลดินแดนต่างๆ อยู่เคียงอยู่ใกล้เป็นที่อาศัยอยู่ของชนชาวประเทศเทศภาษา ต่างๆ...ในทิศนั้นๆ เกือบรอบคอบ...(ร.4 ตอบรับเครื่องราช, 47)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสามารถที่จะคำนวณ "ที่ตั้ง" ของ "ดินแดน" ตาม ระบบภูมิศาสตร์โลกได้ แต่ไม่อาจกำหนด "ขอบเขต" อันเป็น "พระราชอาณาเขต" ได้อย่างแน่ชัด ดังจะเห็น ได้จากการกำหนดที่ตั้งของสยามและเมืองต่างๆ ดังตัวอย่างเช่น

...กรุงสยามตั้งอยู่ทางใต้ของอ่าวกลาง อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของมัชฌิม ประเทศ...(ร.4 ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ใน ร.4 ภาค 2, 64)

...พระนครศรีอยุธยาตั้งอยู่ที่ละติจูด 14 องศา 19 ลิปดาเหนือ และลองจิจูด 100 องศา 37 ลิปดา ทางตะวันออกของเมืองกรีนวิช ยังมีนครอื่นๆ อีกไม่ไกลนัก ที่ ชาวกำพูชาได้ครอบครองด้วยเช่นกัน แต่สถานที่ตั้งที่แน่นอนหรือประวัติศาสตร์ ส่วนใหญ่ของนครเหล่านี้ยังไม่อาจทราบได้อย่างเป็นที่น่าพอใจในขณะนี้...(ร.4 พงศาวดารสยามความย่อ, 74)

การที่พระองค์ไม่สามารถกำหนด "ขอบเขต" ของ "ดินแดน" แห่งความเป็นรัฐได้อย่างชัดเจน ส่งผลให้พระองค์ไม่อาจที่จะสร้าง "กรอบ" แห่งอาณาเขตเชิงดินแดนแห่งรัฐสยามในอดีตที่แน่นอนชัดเจน จนกระทั่งเกิดการก่อตัวของรัฐชาติเชิงดินแดนตามระบบภูมิศาสตร์โลก ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการจัดทำแผนที่ของสยามอย่างเป็นทางการ ทำให้ "ขอบเขต" ของรัฐปรากฏความมีตัวตนขึ้น ดังจะเห็นได้จากการบรรยายภูมิศาสตร์ของรัฐไทยที่ชัดเจน โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ

วชิรญาณวโรรส ความว่า

...แผ่นดินสยามซึ่งเป็นที่เกิดของเราและบุรพการของเรานี้ตั้งอยู่เหนือกิ่งพิภพยื่นขึ้นไปในระหว่าง 4 องศา ขึ้นไปหา 24 องศาตะวันออกแห่งเมืองกรีนิช ขวางออกไปในระหว่าง 78 องศา ออกไปหา 105 องศา ในทิศเหนือต่อกับปลายแดนจีน ในทิศตะวันออกเฉียงเหนือต่อกับแดนตั้งเกี้ยว ในทิศตะวันออกต่อกับแดนญวน ในทิศตะวันออกเฉียงใต้ต่อกับแดนเขมร ในทิศใต้มีปากอ่าวสยามเป็นที่กำหนด ในทิศตะวันตกเฉียงใต้ต่อกับแดนมลายู ในทิศตะวันตกต่อกับแดนมอญ ในทิศตะวันตกเฉียงเหนือต่อกับแดนพม่า มีพื้นที่ประมาณ 4474 เหลี่ยมโยชน์... (สมเด็จพระวชิรญาณวโรรส 2514:3)

...อาณาเขตของกรุงสยามยื่นขึ้นไปข้างทิศเหนือถึง 22 องศา นั้น ได้ถึงปากอ่าวสยามใกล้แลติจูด 13 องศาครึ่ง รวมระยะตัดตรงประมาณ 170 ลีล...ระยะทางไปเชียงใหม่ พ้นอาณาเขตของกรุงสยามขึ้นไปข้างเหนือ มากกว่า 15 วัน...กรุงสยามนั้นข้างทิศตะวันออกไปหาเหนือ มีเขาสูงกันปันเขตจากกรุงลาว ข้างทิศเหนือไปหาตะวันตก ก็มีเขาอื่นอีก ซึ่งปันเขตจากกรุงมอญและกรุงพม่า...ที่ปลายแดนที่ต่อกับมอญ ตั้งเมืองกาญจนบุรี ที่ปลายแดนที่ต่อกับลาวตั้งเมืองนครสีมา...แลติจูดของเมืองสยามนั้น ตามท่านบาทหลวงธอมัส (Thomas) ว่า 14 องศา 20 นาที 40 วินาที ลองติจูด 120 องศา 30 นาที เมืองนั้นมีสัณฐานดุจจุก ซึ่งมีปากอยู่ข้างทิศตะวันออก กับอยู่ตะวันตก...พวกไทเขาเรียกเมืองสยามว่า ศรีอยุธยา บางทีก็เรียกว่ากรุงเทพพระมหานคร...ภูเขาซึ่งตั้งอยู่ในระหว่าง พม่า มอญ ไท นั้น ยิ่งเหยียดลงมาได้ก็ยิ่งต่ำลงโดยลำดับ จนเป็นแหลมยาวนอกคองคา (Peninsular extra Ganges) ไปสิ้นสุดที่เมืองสังคปุระ ปันเขตแห่งอ่าวสยามกับอ่าวบังกะลา และชิดเข้ากับเกาะสุมาตรา ทำให้เป็นเขตมะละกาหรือสิงคปุระ...พระราชอาณาจักรสยามแผ่ไปไกลข้างทิศใต้ทั้งสองฝั่งคุมเอาไว้สัณฐานดุจรองเท้าม้า คือแผ่ไปทางฝั่งตะวันออกถึงลำน้ำจันทบุรีที่ติดกับราชอาณาจักรกัมพูชาและทางฝั่งตรงกันคือที่แหลมนอกคองคา ซึ่งตั้งอยู่ข้างทิศตะวันตกแห่งอ่าวสยาม แผ่ไปถึงเมืองไทร (Queda) และเมืองปาทีนะ (Pratena) มลายูประเทศ ซึ่งแต่ก่อนมีมะละกาเป็นเมืองหลวง...เมืองมะริด (Merguy) ตั้งอยู่ที่ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ...ชาวยุโรปเรียกว่าเดนิสเลอว์ฟ (ตนาวศรี)...เมืองมะริดตั้งอยู่ในข้างทิศตะวันตกแห่งท่านี้... (สมเด็จพระวชิรญาณวโรรส (แปล) ว่าด้วยกรุงสยามเรื่องเดียวกัน ไม่ปรากฏว่าแปลจากเรื่องใด, 107-113)

การเกิดรัฐชาติเชิงดินแดนตามระบบภูมิศาสตร์โลก ส่งผลกระทบโดยตรงต่อสำนักเรื่องรัฐในอดีตแห่งโครงเรื่องประวัติศาสตร์ชาติ ที่ถูกผลิตขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือเมื่อสามารถกำหนด “ขอบเขต” และ “ที่ตั้ง” ของ “ดินแดน” แห่งรัฐในโลกปัจจุบันได้แล้ว สังคมในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เกิดความพยายามที่จะใช้ขอบเขตแห่งรัฐไทยในโลกปัจจุบัน เป็นแกนกลางในการกำหนด “ประวัติศาสตร์ชาติ” อันเป็นปรากฏการณ์แห่งความเป็นมาของอดีตระดับชาติที่เคลื่อนไหวหรือมีบทบาทอยู่ภายใต้ “ขอบเขต” แห่งความเป็นรัฐไทยที่เกิดขึ้นในขณะนั้น อันจะส่งผลในการสร้างความรู้สึกร่วมแห่งความเป็นรัฐชาติตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ดังเช่น “แผ่นดินสยามซึ่งเป็นที่เกิดของเราและบูรพการของเรานี้ตั้งอยู่เหนือกิ่งพิภพยื่นขึ้นไปในระหว่าง 4 องศา ขึ้นไปหา 24 องศา” (สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เรื่องเดียวกัน, 3)

...พระเจ้าแผ่นดินนั้น คงนับเอาพระเจ้าอรุณมหาราช คือสมเด็จพระร่วงเป็นต้นว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดินสยาม ตั้งอยู่ในเมืองศรีสขาลัย คือเมืองสุโขทัย เป็นราชธานีมหานครใหญ่ในกรุงสยามฝ่ายเหนือ ต่อนั้นมาอำนาจใหญ่ซึ่งเป็นอิสสรภาพทั่วไปในแผ่นดินสยาม จะเปลี่ยนแปลงยกย้ายไปตามกำลังอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินในพระนครต่างๆ หรือจะยกย้ายพระราชธานี และพระบรมราชวงศ์ในแผ่นดินสยามกันเองนั้น ต่อไปอย่างไรก้ไม่กล่าว แต่คงเข้าใจว่า ชาติชาวสยามได้ตั้งขึ้นแล้ว เป็นพระราชอาณาจักรอันหนึ่งสืบมาจนบัดนี้ ก็และพระราชอาณาจักรกรุงสยามนี้ บางทีกว้าง บางทีแคบคอดๆ กว้างๆ ตามบรมราชานุภาพของพระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองในครั้งนั้น...(ร.5 พระราชนิพนธ์วิจารณ์พระราชพงศาวดาร, 2516:633)

กรุงสยามเป็นประเทศที่แยกกันบ้างบางคราว รวมกันบ้างบางคราว ฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินที่ ปกครองก็ต่างชาติกันบ้าง พงศาวดารได้เลือกกล่าวแต่เฉพาะเวลาที่แผ่นดินสยามได้รวมกันเป็นพระราชอาณาจักรอันเดียวในชั้นหลัง เชื้อวงศ์พระเจ้าแผ่นดินก็เลือกแต่เฉพาะวงศ์ไทยที่ได้ลงมาแต่ข้างฝ่ายเหนือ แม้แต่วงศ์ที่ตั้งอยู่ในกรุงสุโขทัยแล้วยังไม่นับ นอกจากออกชื่อครั้งเดียวเมื่อคราวขุนพิเรนทรเทพ ในแผ่นดินพระมหาจักรพรรดิ จะป่วยการกล่าวไปไปถึงนครอันใหญ่ ซึ่งตั้งอยู่เฉพาะนัยดา เช่นที่เก่าขึ้นไปคือ กรุงนครไชยศรี กรุงลพบุรี ซึ่งเรายังไม่ใครพบเป็นเรื่องราวกล่าวถึงนครทั้งสองนั้นเป็นการมั่นคง มีแต่ข้อความว่าเป็นครั้งเป็นคราวที่ได้กล่าวถึงในหนังสือหรือเป็นนิทาน แต่เมืองนครศรีธรรมราชซึ่งยังไม่ได้สาบสูญคงเป็นบ้านเมืองอยู่บัดนี้และเป็นชาติไทยแท้ยังหลงไปว่าเป็นชาวนครชวา นอกนับเข้าไป 12 ภาษาได้ ความเห็นอันคับแคบเช่นนี้ตลอดจนถึงชั้นหลังสุดคือกรุงศรีอยุธยา...(ร.5 พระราชดำรัส.5:สมาคมสืบสวนของบูรณสยาม, 2511:45)

การยึดขอบเขตของรัฐที่ปรากฏขึ้นใหม่ ทำให้ยึดถือเอาดินแดนในปัจจุบันเป็นหลักในการอธิบายอดีต ซึ่งหมายถึงการมีดินแดนแห่งรัฐไทยที่มีอาณาเขตแน่นอนเป็นจุดศูนย์กลางแห่งความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ทั้งปวง ดังแนวพระราชดำริที่รัชกาลที่ 5 ทรงมีเกี่ยวกับ “พระราชอาณาเขต”

ของรัฐไทยในอดีต ความว่า

"บางที่พระเจ้าแผ่นดินจะมีอำนาจปกแผ่ไปในเมืองลาว และเมืองมะลายูทั้งปวง บางที่อำนาจเจ้าแผ่นดินอื่นก็จะทับเข้ามาบ้าง" (ร.5 พระราชนิพนธ์วิจารณ์พระราชพงศาวดาร 2516, 633)

ขอบเขตของดินแดนแห่งความเป็นรัฐไทยที่เกิดขึ้นในรัชสมัยนี้ก่อให้เกิดการตรวจสอบเปรียบเทียบขอบเขตของรัฐไทยในอดีตเพื่อให้ทราบแน่นอนว่าในความเป็นจริงนั้น อาณาเขตเชิงดินแดนของรัฐไทยในอดีตมีปริมาตรขนาดไหนเพียงใด ซึ่งการเปรียบเทียบในลักษณะนี้จะได้ภาพรัฐไทยในอดีตที่ "มีตัวตน" ชัดเจนอันเป็นลักษณะใหม่แห่งการตรวจสอบอดีตที่เกิดขึ้น และเป็นการยืนยันถึง "ความเป็นจริง" แห่งอดีตอีกประการหนึ่ง ดังการตรวจสอบพระราชอาณาเขตในรัชกาลต่างๆ แห่งกรุงศรีอยุธยาเรื่อยมาจนถึงรัตนโกสินทร์ โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังความว่า

...ถ้าจะประมาณราชอาณาจักรซึ่งพระเจ้าแผ่นดินสยามได้ปกครองมาในลำดับพระเจ้าแผ่นดินกรุงทวารวดีศรีอยุธยาและธนบุรี กรุงรัตนโกสินทร์ ราชอาณาจักรเขตต์กว้างๆ แคบๆ เป็นครั้งเป็นคราวมา คิดประมาณดูตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ จนถึงแผ่นดินสมเด็จพระชัยราชาธิราช เป็นพระเจ้าแผ่นดินได้ดำรงราชสมบัติ ๑๒ องค์ พระราชอาณาจักรเขตต์ชั้นในนั้น คงเสมอกันอยู่ แต่เมืองประเทศราช เมืองลาวพุงขาว ลาวพุงดำ เมืองเขมร ๓ ประเทศนั้นมาขึ้นอยู่บ้างขาดไปบ้าง ตามคราวตามการณ์ ดังเช่นว่ามาแล้วต่อนั้นมาแผ่นดินไม่ปกต้อยู่ ๓ ปี จนถึงพระมหากษัตริย์ราชราชาธิราชเจ้า ได้ความว่าเมืองลาวพุงดำขึ้นแก่เมืองหงสาวดี เมืองลาวพุงขาวตั้งเป็นเอกราช แล้วมาเป็นไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา เมืองเขมรเป็นเอกราช เมืองเมาะตะมะ เมืองเมาะลำเลิง เมืองมฤท เมืองตะนาวศรี เมืองทะวาย เป็นของหงสาวดี คงแต่พระราชอาณาเขตต์เมืองไทย ภายหลังเสียหัวเมืองเหนือทั้งปวง คือเมืองสวรรคโลก เมืองพิชัย เมืองกำแพงเพชร คงมีพระราชอาณาเขตต์ฝ่ายเหนืออยู่เพียงเมืองพิษณุโลก เมืองลพบุรี เป็นพระราชอาณาเขตต์อย่างแคบที่สุด จนถึงแผ่นดินพระมหินทราธิราช เสียกรุงฯ สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๑ เป็นพระเจ้าแผ่นดิน อยู่ในบังคับเมืองหงสาวดี ภายหลังกวาดต้อนพลเมืองเหนือลงมาหมดเขตต์แดนสยามในขณะนั้นน้อยนัก มาในครั้งแผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๒ มีชัยชนะมอญหลายครั้งหลายคราว และได้เมืองเขมร เมืองเชียงใหม่ เมืองมฤท เมืองทะวาย เมืองตะนาวศรี เมืองเมาะตะมะ เมืองเมาะลำเลิงคืนมา ภายหลังยกไปตีเมืองมอญตลอดกระทั้งเมืองหงสาวดี มองตองอู พระราชอาณาเขตต์ทวีขึ้นๆ จนถึงแผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๓ เมืองมอญทั้งปวงและเมืองพะม่าบางเมืองก็อ่อนน้อมต่อกรุงศรีอยุธยา พระราชอาณาเขตต์และอำนาจกรุงสยามครั้งนั้นเป็นคราวเจริญรุ่งเรืองใหญ่อย่างที่สุด ตลอดแผ่นดินพระสรรเพชญ์ที่ ๓ เก้าปี ต่อ

นั้นมาอีก ๕ แผ่นดิน จนถึงแผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ หรือสมเด็จพระรามาธิบดี พระราชอาณาเขตต์ก็ขาดไปที่ละน้อยๆ มีเมืองพะม่ารามาญขาดไปก่อน จนถึงจุลศักราช ๑๐๐๖ ปี เมื่อลบศักราชนั้น ได้ความตามพระราชพงศาวดารว่า ตั้งกรุงอังวะขึ้นแล้ว เป็นทางพระราชไมตรีกับกรุงสยาม แต่เมืองลาวนั้นไม่ปรากฏ แต่เห็นว่าจะขาดร่อยหรอไปมากแล้ว ต่อนั้นมาอีก ๒ แผ่นดิน จนถึงแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ จึงตีเมืองเชียงใหม่ได้ ต่อนั้นมาก็ร่อยหรอลง เมืองเขมรก็ขาดไป จนถึงแผ่นดินพระสรรเพชญ์ที่ ๖ จึงได้เมืองเขมรมาขึ้นกรุงฯ อีก ต่อนั้นเสมอมาจนเสียกรุงแก่พม่า ครั้นภายหลังตั้งเป็น ๖ เจ้า ๖ ตำบลขึ้น แด่ในชั่วพระราชอาณาเขตต์กรุงสยามนั้น คือเมืองพิษณุโลกลงมาจนถึงเมืองนครสวรรค์ กับแควปากน้ำโพ แด่เป็นอาณาเขตต์หนึ่งตั้งแต่เมืองพิษณุโลกขึ้นไป จนถึงเมืองน้ำปาดต่อแดนลาวกับแควน้ำปากพิง เป็นเขตต์แดนเมืองฝางส่วนหนึ่ง ตอนกลางพระนายกองพะม่าตั้งอยู่ ณ ค่ายโพธิ์สามต้นส่วนหนึ่ง กรมหมื่นเทพพิพิธ ตั้งอยู่เมืองพิมายส่วนหนึ่ง เมืองนครศรีธรรมราช มีอาณาเขตต์ข้างเหนือเพียงเมือง ชุมพร เมืองปะทิว ข้างใต้ถึงแดนแขกอีกตำบลหนึ่ง เจ้าตากตั้งอยู่ในเมืองจันทบุรี ได้หัวเมืองฝ่ายตะวันออกเป็นอาณาเขตต์อีกตำบลหนึ่ง รวมเป็น ๖ เจ้า ๖ ตำบล ไม่อ่อนน้อมต่อกันและกัน ภายหลังเจ้าตากได้อาศัยกำลังสมเด็จพระเจ้ามหาจักรีศรียถาสี พระเจ้าสุรสีห์พิศณุวาราช ช่วยกันปราบปรามได้พระราชอาณาเขตต์ บรรดาซึ่งเป็นไทยทั้งสิ้นรวมเข้าเป็นพระราชอาณาเขตต์เดี๋ยวดังแต่ก่อน ภายหลังได้ลาวพุงขาว ลาวพุงดำ เขมร มาขึ้นกรุงฯ จนถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้เมืองแขกทั้งปวงมาขึ้นกรุงฯ อีก พระราชอาณาเขตต์กว้างใหญ่เท่ากับพระราชอาณาเขตต์ ซึ่งเป็นอย่างกว้างใหญ่มาแต่ก่อน ยกเสียแต่แผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๓ (พระเอกาทศรถ) ซึ่งได้เมืองมอญเป็นอาณาเขตต์ด้วย แต่เมืองเขมรนั้น มีเหตุกลับไปกลับมาหลายครั้ง เพราะด้วยอำนาจใหญ่สองฝ่าย คือ ญวนและสยามผลัดกันกันชิงกันเป็นผู้บำรุงเมืองเขมร ดังเช่นว่ามาแต่ก่อนนั้นแล้ว เพราะฉะนั้น ตั้งแต่ในแผ่นดินกรุงธนบุรีนั้นเอง ก็แย่งชิงกันหลายครั้งหลายคราว ตลอดมาจนบรมราชวงศ์ปัจจุบันนี้ เมืองเขมรก็กลับไปกลับมา และมีการหยุดหยิกทุกแผ่นดินมา...(ร.5 เรื่องเดียวกัน, 642-644)

ในพงศาวดารโยนก ของพระยาประชากิจกรจักร์ ลักษณะการให้ความสำคัญต่อขอบเขตของรัฐไทยยิ่งปรากฏชัดเจน เนื้อความที่เป็นแกนหลักของเรื่องทีระบุว่า “เป็นเรื่องพงศาวดารไทยในฝ่ายเหนือ ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับเรื่องต้นพระราชพงศาวดารสยาม” ล้วนแล้วแต่เป็นดินแดนที่อยู่ภายใต้ “ขอบเขต” หรือ “พระราชอำนาจ” ของรัฐไทยถูกกำหนดโดยแผนที่ภูมิศาสตร์ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องราวของเชียงแสน เชียงราย เชียงใหม่ หนีญไชย เขลางค์นคร พะเยา สุโขทัย กำแพงเพชร ละโว้ โดยเฉพาะหัวเมืองในตอนเหนือที่ถูก

กำหนดเป็นมณฑลลาวเฉียง ที่ประกอบไปด้วย เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน น่าน แพร่ ซึ่งอยู่ภายใต้ปริมณฑลแห่งแผนที่พระราชอาณาจักรสยาม “Map of the Kingdom of Siam and its Dependencies” ที่จัดทำขึ้นเสร็จสิ้นใน พ.ศ.2431 (แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2431-2474 พิมพ์ครั้งที่ 2, กรมแผนที่ทหาร, 2530-1-3)

ซึ่งเรื่องราวเหล่านี้ ให้ภาพของรัฐที่มีขอบเขตเชิงดินแดนในอดีตอันเป็น “ดินแห่งตำนานโยนก ล้านนาไทย อันกล่าวด้วยมูลประเทศและปฐมเหตุแรกตั้งขึ้นเป็นประเทศเขตนคร สืบลำดับกันมา” (พระยาประชาภิจักรจักร์, 2516:133)

พงศาวดารโยนก ได้กำหนดดินแดนที่ปรากฏในตำนานให้ลงตัวกับสภาพทางภูมิศาสตร์โลกอย่างชัดเจนขึ้น ดังความว่า

...ตำนานเมืองสุวรรณโคฒคำ อันกล่าวจับเดิมมาแต่แรกตั้งภัทรกับและน้ำท่วมโลก แล้วลดแห่งบกเกิดเป็นภูมิประเทศที่ตั้งแวันแคว้นอันมีชื่อภายหลังว่าโยนกประเทศ กล่าวด้วยพวกขอมหลวงเมืองโพธิสถานหลวงได้ขึ้นไปตั้งบ้านเมืองเป็นปฐม มีชื่อเมืองสุวรรณโคฒคำ และเมืองอุมงค์เสลานคร เป็นดิน เดิมมีแวันแคว้นขึ้นไปฝ่ายเหนือถึงเมืองยอง เชียงรุ่ง สิบสองปันนา ต่อแดนเมืองแสหลวง คือ ฮุนหนา อันเป็นราชอาณาจักรกรุงจีนปัจจุบันนี้...เจ้าสิงหนวัตกุมาร ได้พาบริวารมาสู่ประเทศนี้ แรกตั้งเมืองนาคพันธ์ หรือนาเคนทร์ คือเมืองเชียงแสนเก่า... (พระยาประชาภิจักรจักร์, 2516:4-5)

...ฝ่ายแวันแคว้นโยนก หรือยูนชางก็แยกออกเป็นสองประเทศราช ฝ่ายเหนือคือ อาละวีรัฐระเชียงรุ่ง สิบสองปันนา ลือ มีอาณาเขตฝ่ายเหนือขึ้นไปต่อแดนหือเมืองแสนหลวง คือ ตาลีฟู ฮุนหนา มณฑลหนึ่ง ตอนใต้คือโยนกเชียงแสน มีอาณาเขตข้างใต้ลงมาต่อแดนมหารัฐระหริภุญไชย...(เรื่องเดียวกัน, 30)

นอกจากนี้พงศาวดารโยนกได้แสดงความสำคัญประการหนึ่ง เกี่ยวกับการนำเสนอเรื่องราว นั่นคือการยึดขอบเขตแห่งสยามเหนือเป็นแกนกลางในการดำเนินเรื่อง แล้วพยายามอธิบายถึงความเป็นมาแห่งอดีตก่อนหน้านั้น โดยอาศัยการอธิบายเส้นทางอพยพของชนชาติไทยตามระบบภูมิศาสตร์สมัยใหม่ ดังความว่า

พงศาวดารจีนโบราณของมองซิเออเตเรียน กล่าวถึงชนชาติไทยแต่โบราณกาล ตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองอยู่ในบริเวณแม่น้ำเจ็กเกียง ซึ่งบัดนี้เรียกว่าแยงซีเกียง ในประเทศจีน คือแม่น้ำอันเป็นที่ตั้งเมืองเสฉวน หรือไปตั้งเดิมเป็นประเทศไทยมาก่อนคริสตกาล 2356 ปี ก่อนพุทธกาล 1814 ปี...อึ้ง โพรเฟสเซอร์

ดูแคลศกล่าวไว้ว่า ชนชาติไทยได้ตั้งประเทศเป็นเอกราชในบริเวณแม่น้ำแยงซีเกียงนั้น มีอาณาเขตโดยกว้างตั้งแต่แลติจูด 33 จนถึง 38 ดีกรี โดยยาวตั้งแต่ลองติจูด 106 ถึง 109 ดีกรี มีปรากฏในสมัยกาลก่อนคริสต์ 2208 ปี คือก่อนพุทธกาล 1666 ปี...ในระหว่างยุคเข็ญขับเคี่ยวศึกสงครามกันเมื่อเป็นเลียดก๊กนั้น พวกชาติไทยเดิมชาวแม่น้ำแยงซี พากันหนีลงมาสู่ประเทศทิศใต้ก็มาก

ดอกเตอร์คังซิงกล่าวไว้ว่า พวกไทยได้ลงมาตั้งในแดนญากมากกว่า 2,000 ปีมาแล้ว...ในมหาราชวงศ์พงศาวดารพม่า ว่าพวกที่มาทำลายกรุงตะก๊องเป็นพวกทรุก หรือทริด คือคันทริ คันทรวิสัย แปลว่าจีนนั้น ดอกเตอร์คังซิงเห็นว่าไม่ใช่จีน เป็นพวกเตโรซาน หรือเทียร หรือแดนสยาม คือพวกไทยใหญ่นี้เอง...

ในตำนานทิศใต้ของหมอสมิทโยร์ ชื่อ แอนโทโรโปบายเรียนซ์ กล่าวไว้ว่า หัวเมืองฝ่ายใต้ประเทศจีน ซึ่งบัดนี้เรียกว่ายูนหนั้นนั้น แต่ก่อนเรียกทินหรือเทียร...กองทัพจีนแผ่นดินอัน จึงได้ยกมาปราบปรามประเทศเทียรได้เมื่อพุทธกาล 456 พรรษา...การสงครามครั้งนั้นคนตายมาก ชาวฮุนหน่าหนีภัยลงมาข้างทิศใต้ในสยามประเทศฝ่ายเหนือครั้งนั้นมาก...ภายหลังกองทัพจีนยกมาปราบปรามฆ่าฟันชาวฮุนหน่าเสียมากกว่ามาก ด้วยเหตุนี้ชนชาติไทยในฝ่ายเหนือจึงได้กระจายพ่ายลงมาตั้งตามบริเวณแม่น้ำโขง แม่น้ำคง แม่น้ำขาว คือ อจิรวดี และแม่น้ำเมง...(เรื่องเดียวกัน, 23-28)

ในงานพระนิพนธ์เกี่ยวกับอดีตระดับชาติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ปรากฏลักษณะประการหนึ่งซึ่งเกิดขึ้น และเป็นแกนหลักของ "ประวัติศาสตร์ชาติ" ในรัชสมัยนี้ และเป็นต้นแบบสืบทอดไปยังสมัยต่อๆ มา ภาพแห่ง "อดีต" ของประเทศสยามถูกผลิตขึ้นให้มีความเป็นตัวตน ที่สามารถชี้เฉพาะและอธิบายได้ด้วยระบบภูมิศาสตร์โลก ในปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากอดีตถึงปัจจุบัน พระองค์ทรงสนพระทัย ในความสำคัญของ "อาณาเขต" ที่ปรากฏในอดีต เช่น ทรงกล่าวถึงเรื่องสามก๊กว่า "เรื่องสามก๊กกล่าวถึงกระบวนการแย่งชิงอาณาเขตกันอย่างน่าอ่านยิ่งนัก แม้เรื่องชิงอาณาเขตแต่โบราณมาจนถึงปัจจุบันนี้ก็ยังมีมาก แต่ไม่มีเรื่องใดน่าพิศวง" (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตำนานหนังสือสามก๊ก, 47)

ความเป็นตัวตนของสยาม ตามระบบภูมิศาสตร์ ปรากฏในงานพระนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ของพระองค์ โดยตลอด ดังตัวอย่างเช่น

...แผ่นดินอันเป็นที่ตั้งสยามประเทศนี้ แต่เดิมเป็นที่อยู่ของประชาชน ๒ ชาติคือ ขอมชาติ ๑ ลาวชาติ ๑ ชาติภูมิของขอมอยู่ที่แผ่นดินต่ำข้างใต้ คือที่เป็นเมืองเขมรเดี๋ยวนี้ และตามชายทะเลเข้ามาจนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาข้างตอนใต้ ตลอดออกไปจนเมืองรามัญ ชาติภูมิของลาวอยู่ที่สูงข้างเหนือ ทางลุ่มแม่น้ำโขง ตั้งแต่เขาบรรทัดต่อแดนเมืองเขมรขึ้นมา คือในท้องที่มณฑลนครราชสีมาและมณฑลอุบลร้อยเอ็ด อุดร ตลอดออกไปจนถึงชายแม่น้ำโขง ทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในท้องที่

มณฑลพายัพก็เป็นเมืองลาวเดิม เขตลาวช้างใต้เห็นจะลงมาต่อขอมราวเมือง
สวรรคโลกและเมืองตาก...(สมเด็จพระธรรมสาร ตำนานหนังสือพระราชพงศาวดาร,
19)

...เรื่องภูมิประเทศของพวกขอมที่กล่าวมาแล้วว่า แต่เดิมอยู่ที่ตำบอง
ใต้แต่เมืองเขมร ขึ้นมาตามชายทะเล จนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และออก
ไปจนเมืองรามัญนั้น ข้อนี้ควรเชื่อได้ว่าเป็นความจริง...(เรื่องเดียวกัน, 20)

การระบุสถานที่ตั้งในระบบภูมิศาสตร์สมัยใหม่ เป็นสิ่งที่พระองค์เชื่อว่าจะทำให้ผู้อ่านเข้าใจง่าย
ขึ้น และยืนยันตลอดจนตรวจสอบว่าอดีตนั้นเกิดขึ้นจริง มีความเป็นไปได้หรือไม่อย่างไร แม้แต่เส้นทางการ
เผยแพร่ศาสนาของพระเจ้าอโศกมหาราช ที่ส่งสมณทูตไปยังที่ต่างๆ ที่ “ผูกคาถาไว้ในหนังสือมหาวงศ์” อัน
เป็นลักษณะงานเขียนประวัติศาสตร์แต่เดิม ยังถูกต้องความและเปรียบเทียบตามระบบภูมิศาสตร์โลก โดยทรง
ยกหลักฐานการตรวจสอบดังกล่าวโดยชาวตะวันตก ดังความว่า

...พระมัทสนิกไปประเทศกัมพูชาและคันธาร คือที่เรียกว่าแคชเมียร์และอัฟกานี
สถานทุกวันนี้ อยู่ปลายแดนและต่อเขตอินเดียข้างตะวันตกเฉียงเหนือพระมหาเทว
ไปมที่สประเทศ คืออินเดียข้างใต้แม่น้ำโคธาวารีอยู่ในอาณาเขตของไนซัมไฮเดอ
บัดทุกวันนี้พระรักษิตไปวนวาสีประเทศ อาจารย์ริสเดวิดส์เข้าใจว่าอยู่ชายทะเลทราย
แวนแคว้นราชบุตรตนะในอินเดียพระธรรมรักษิตไปอปรันตประเทศ เข้าใจว่า
ชายแดนปัญจาบข้างตะวันตกพระมหาธรรมรักษิตไปมหารัฐประเทศ อยู่ในแวน
แคว้นมหารัฐข้างยอหน้าโคธาวารี อยู่ทางเมืองบอมเบย์สัก ๑๕๐ ไมล์ ข้างทิศ
ตะวันออกเฉียงเหนือ พระมหารักษิตไปโยนโลกประเทศ คือที่เรียกว่า แบกเตรีย
เดียน้อยอยู่ในประเทศเปอร์เซียพระมัทสนิกไปหิมวันตประเทศ คือตามเมืองที่อยู่ใน
หมู่เขาหิมาลัยพระองค์ ๑ พระอัครองค์ ๑ ไปสุวรรณภูมิประเทศ อาจารย์
ริสเดวิดส์อธิบายว่า สุวรรณภูมิประเทศนี้ ตั้งแต่เมืองรามัญลงมาจนตลอดแหลม
มลายู พระมหินทเถร ซึ่งเป็นราชบุตรของพระเจ้าอโศกกับพระภิกษุอีกหลายองค์
ไปลังกาทวีป...(เรื่องเดียวกัน, 23)

...พระเจ้าขุนรามคำแหง เป็นพระเจ้าแผ่นดินไทยที่มีอำนาจมาก ควรนับว่าเป็น
มหาราชเจ้าพระองค์หนึ่ง ด้รับพุงปราบปรามเมืองที่ใกล้เคียงเอาไว้ในอำนาจ
ขยายราชอาณาจักรสุโขทัยกว้างขวางออกไปถึงที่สุดครั้งนั้น บอกอาณาเขตไว้
ในศิลาจารึกชัดเจนว่า ทิศเหนือได้เมืองแพร่ เมืองน่าน ตลอดจนเมืองชวา (คือ
เมืองหลวงพระบางทุกวันนี้) ไว้ในพระราชอาณาจักร ทิศตะวันออกได้เมืองสระหลวง

(คือเมืองพิษณุโลกฝั่งตะวันตก ที่หนังสือแต่งในภาษามครว่า โอชมบุรี) เมืองสอง
 แคว (คือเมืองพิษณุโลกฝั่งตะวันออก) เมืองลม (คือเมืองหล่มเก่า) เมืองบาย
 (เห็นจะเป็นเมืองศรีเทพในลุ่มน้ำสัก) เมืองสระคา (น่าจะเป็นเมืองหนองหารหรือ
 สกลนคร) กระทั่งฝั่งแม่น้ำโขง ถึงเมืองเวียงจันทน์ เมืองเวียงคำ (อยู่ใต้เมืองเวียงจันทน์
 ที่ไหนทุกวันนี้ยังรู้ไม่ได้) ทิศใต้ได้เมืองคณฑี (เข้าใจว่าเมืองพิจิตรทุกวันนี้) เมือง
 พระบาง (คือเมืองนครสวรรค์ทุกวันนี้) เมืองแพรก (คือเมืองสรรคบุรี) เมือง
 สุพรรณภูมิ (คือเมืองอู่ทอง) เมืองราชบุรี เมืองเพชรบุรี เมืองนครศรีธรรมราช
 จนถึงทะเลหน้าอกเป็นอาณาเขต ทิศตะวันตกได้เมืองฉอด (ตอนนี้ศิลาจารึกลบ
 เสียตอนหนึ่ง แต่พอจะเดาชื่อเมืองได้เข้าใจว่า เมืองตะนาวศรี เมืองทวาย เมือง
 เมาะตะมะ เมืองตองอู) เมืองหงสาวดีถึงสมุทรห้า (คืออ่าวเบ็งคอล) เป็นราชอาณาจักร
 อาณาจักรนครสุโขทัย ครั้งพระเจ้าขุนรามคำแหงกว้างใหญ่ถึงเพียงนี้...(เรื่องเดียวกัน,
 43-44)

ความสนพระทัยเกี่ยวกับอดีตในระดับชาติ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ อาศัย "ที่ตั้ง"
 หรือ "ดินแดน" แห่งรัฐไทยในอดีตเป็นแกนกลางเช่นเดียวกับแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ต้องทำความเข้าใจในเบื้องต้น ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ผลงานของพระองค์มิได้กระทำเสร็จ
 ลิ้นในรัชสมัยใดรัชสมัยหนึ่ง หากแต่มีความสืบเนื่องยาวนาน ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 8 ตัวอย่าง เช่น
 ทรงพระนิพนธ์พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 เสร็จสิ้นในรัชกาลที่ 5 ทรงพระนิพนธ์พระ
 ราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เสร็จสิ้นในรัชกาลที่ 6 และทรงพระนิพนธ์พระราชพงศาวดาร
 กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 เสร็จสิ้นขณะทรงลี้ภัยการเมืองไปอยู่ที่ปิ่น ดังนั้น ช่วงระยะเวลาอันยาวนาน
 ย่อมเกิดการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่ส่งผลกระทบต่องานนิพนธ์ของพระองค์ แต่ก็มิได้หมายความว่า
 จะเปลี่ยนแปลงแนวความคิดทั้งหมด ซึ่งงานนิพนธ์บางชิ้นแสดงถึงความสืบเนื่องที่ยังคงความคิดดั้งเดิมไว้ แม้
 จะมีอิทธิพลภายนอกเข้ามากระทบ เช่นไทยรบพม่า ดังจะได้วิเคราะห์ในรายละเอียดงานพระนิพนธ์ที่อยู่
 ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงแห่งยุคสมัยต่อไป

นอกจากการให้ความสำคัญต่อ "ขอบเขต" และ "ดินแดน" ของรัฐตามระบบภูมิศาสตร์ โดยยึด
 สภาพรัฐไทยที่ก่อเกิดในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นแกนกลางของโครงเรื่องประวัติศาสตร์ชาติแล้ว พระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงตระหนักพระทัยถึงสภาพการดำรงอยู่ของรัฐไทยในอดีตที่ยังคง
 แบ่งออกเป็นแคว้นต่าง ๆ และ "รวมกันเป็นพระราชอาณาจักรอันเดียวในชั้นหลัง" (ร.5 พระราชดำรัส.5
 สماعสมสืบสวนของบูรานสยาม, 2511:43) แต่แคว้นต่าง ๆ เหล่านี้ ยังคงความเป็น "แผ่นดินสยาม" อยู่
 จะเห็นได้ชัดเจนจากพระราชดำรัสที่ทรงกล่าวถึงแคว้นต่าง ๆ บน "แผ่นดินสยาม" ที่ "เป็นชาติไทยแท้"
 ในแนวพระราชดำริของพระองค์ โดยทรงวิพากษ์ถึงการเขียนประวัติศาสตร์ที่ผ่านมานั้นยังไม่สมบูรณ์

แนวพระราชดำริเกี่ยวกับสภาพการคงอยู่ของรัฐไทยในอดีตมีลักษณะเดียวกันกับแนวคิดของพระยาประชาธิปไตยจักรจักร์ ที่ปรากฏในพงศาวดารโยนก

...ในแคว้นแคว้นหนึ่งย่อมมีเมืองมหานครและเมืองลูกหลวงเป็นกิ่งสาขาและผลัดเปลี่ยนกันเป็นเมืองหลวงและเมืองลูกหลวง...พระเจ้าแผ่นดินผู้ครองแคว้นทั้งเจ็ดส่วนนี้ คงนับเนื่องในประยูรญาติราชวงศ์เดียวกัน ย่อมผูกพันพระราชไมตรีสนิทติดต่อกันด้วยการอภิเษกราชบุตรราชธิดาต่อกันและกัน แม้หากจะมีต่างวงศ์มาแทรกคั่นก็เป็นพิเศษชั่วคราวชั่วคราว เพราะฉะนั้นแคว้นแคว้นทั้งหลายนี้ จึงได้สนิทติดต่อกันรวมเป็นราชอาณาจักรใหญ่ได้...(พระยาประชาธิปไตยจักรจักร์ เรื่องเดียวกัน, 67)

จะเห็นได้ว่าการมองลักษณะการตั้งบ้านเมืองหรือรัฐในอดีตในพงศาวดารโยนกอยู่ในรูปแบบของการมี "เจ้าแผ่นดินปกครองแคว้นแคว้นละส่วนๆ กัน" แคว้นแคว้นเหล่านี้ผูกความสัมพันธ์กันในลักษณะของเครือญาติ โดยการอภิเษกสมรส และได้พัฒนาต่อไปถึงขั้น "แคว้นแคว้นทั้งหลายนี้ จึงได้สนิทติดต่อกันรวมเป็นราชอาณาจักรอันใหญ่" ความหมายที่ปรากฏนี้เท่ากับเป็นการยอมรับการคงอยู่ของศูนย์กลางแห่งอำนาจต่างๆ ในอดีต อันไม่จำเพาะเจาะจงว่าจะต้องมีศูนย์กลางแห่งอำนาจเพียงแห่งเดียว "แคว้นแคว้นเหล่านี้ก็ยังคงดำรงเอกราชอยู่เป็นส่วนๆ กัน" จนกระทั่งเกิดการรวมตัวของแคว้นแคว้นต่างๆ "จึงได้สนิทติดต่อกันรวมเป็นราชอาณาจักร"

ปรากฏการณ์ที่สำคัญอีกประการหนึ่งเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงสำนึกเกี่ยวกับ 'รัฐในโครงการเรื่องประวัติศาสตร์ชาติ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือการมองภาพโครงสร้างของ 'รัฐไทย' ในอดีต โดยเปรียบเทียบกับสภาพรัฐสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น หากพิจารณาลักษณะการให้ความสำคัญของ 'รัฐไทย' ตั้งแต่อดีตเรื่อยมาจะพบว่าในระยะนี้มีการมอง 'พัฒนาการ' ของรัฐไทยที่เป็นรูปแบบมากขึ้น จากพระราชดำรัสที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่พระราชทานในวันเปิดโบราณคดีสโมสร ใน พ.ศ. 2450 จะสะท้อนให้เห็นความเข้าใจใน 'รัฐ' ของยุคสมัยนั้นได้อย่างเด่นชัด เช่น รัฐในความหมายของพระองค์หมายถึง 'ประเทศทั้งหลายซึ่งได้ควบคุมกันเป็นชาติและประเทศขึ้น' (ร.5 พระราชดำรัส ร.5:สมาคมสืบสวนของบูรณสยาม, 2511:40) เรื่องราวของ 'รัฐ' มิใช่เป็นเพียงเรื่องราวของกษัตริย์ หากแต่ต้องเป็นเรื่องราวของ 'แผ่นดินสยาม' อันหมายถึงประวัติศาสตร์ชาติที่เกิดขึ้น มิใช่ผูกพันอยู่กับกษัตริย์เพียงอย่างเดียวในลักษณะ รัฐคือกษัตริย์ กษัตริย์คือรัฐ ตามความหมาย 'กษัตริย์คือจิตวิญญาณ เป็นประธานแก่ร่างอินทรีย์' (ร.1, รามเกียรติ์) อีกต่อไปดังความว่า

ความเปลี่ยนแปลงสำนักในเรื่องกษัตริย์

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า พระราชอำนาจและบทบาทของกษัตริย์ในฐานะผู้นำทางการเมือง การปกครอง ได้ถูกให้ความสำคัญและมีความพยายามที่จะจัดระบบของการแสดงออกซึ่งพระราชอำนาจชัดเจนมากขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะการทางเป็น 'เจ้าของแผ่นดิน' ดังเช่นปรากฏชัดเจนในการเปลี่ยนข้อความในการเรียบเรียงพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา จากคำว่า 'กษัตริย์' เป็น 'พระเจ้าแผ่นดิน' (ร.4. พ.หัตถเลขา 2521) หรือในพระบรมราชโองการหลายฉบับที่มีการเน้นย้ำฐานะของกษัตริย์ในฐานะ 'เจ้าของแผ่นดิน' ดังความว่า 'พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ 4 ในพระบรมวงศ์นี้ครอบครองเป็นเจ้าของแดนดิน' (ร.4, 2521) แต่ลักษณะของ 'แผ่นดิน' หรือ 'พระราชอาณาเขต' ในสมัยราชกาลที่ 4 นี้ ยังไม่อาจที่จะกำหนดขอบเขตตามระบบภูมิศาสตร์ได้อย่างชัดเจน จนกระทั่งเกิดการก่อตัวของรัฐชาติเชิงดินแดนในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

นอกจากนี้ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะที่มี 'พระมหากษัตริย์คุณ' อันยิ่งใหญ่ ต่อประชาชน 'ถึงจะมีความผิดความร้ายความชั่วเท่าใดจะมาล้างความดี ให้หลุดไปหมดก็ไม่ได้' (ร.4, 2521) แนวความคิดดังกล่าวส่งผลให้เกิดการยกย่องพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ในอดีต อันเป็นแนวความคิดเรื่อง 'มหाराช' ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกย่องกษัตริย์ในอดีต 3 พระองค์ เป็นพิเศษ ซึ่งได้แก่พระเจ้าอู่ทอง พระนเรศวร และพระนารายณ์ (พงศาวดารสยามความย่อ, วินัยแปล, 2537)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 'สถาบันกษัตริย์' ได้รับการสถาปนาพระราชอำนาจอย่างสมบูรณ์อันสามารถพิสูจน์ถึงพระราชอำนาจของกษัตริย์ได้ดังปรากฏพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในร่างกฤษฎีกาว่าด้วยราชประเพณีกรุงสยามความว่า

...พระเจ้าแผ่นดินย่อมมีพระราชอาณาสิทธิ์เด็ดขาด โดยพระราชหฤทัย ไม่มีสิ่งใดยิ่งขึ้นไปกว่านี้อีกแล้ว พระเจ้าแผ่นดินมีพระศักดิ์านุภาพเป็นอาทิเช่น 1) ย่อมเป็นเจ้า เป็นใหญ่ผู้ปกครองแผ่นดินที่พึ่งที่พานักของอาณาประชาราษฎร์ 2) เป็นที่เกิดแห่ง ความยุติธรรม 3) เป็นที่เกิดแห่งยศถาบันดรศักดิ์ 4) เป็นจอมพหุลโยธาที่ระงับทุกข์เข็นของบ้านเมือง โดยสงครามฤาจะเป็นไมตรีกับประเทศใดประเทศหนึ่ง พระเจ้าแผ่นดินจะทรงการอันใดไม่มีผิด ไม่มีอำนาจอันใดจะพิจารณาทำโทษได้เลย...(ร.5 ประกาศให้ราษฎรรำลึกถึงคุณพระเจ้าแผ่นดิน)

การรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางการปกครอง ช่วยให้พระราชอำนาจอันแท้จริงของสถาบันกษัตริย์ปรากฏประสิทธิภาพตลอดดินแดนในพระราชอาณาเขต แต่การเกิดรัฐในรูปแบบใหม่ ที่เรียกว่า รัฐ

สมบูรณาญาสิทธิ (สมเกียรติ วันทะนะ, 2527) หรือรัฐประชาชาติ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2523) ทำให้เกิดการให้ความสำคัญต่อความเป็น 'ชาติ' ออกจากสถาบัน 'กษัตริย์' ในพระราชดำรัสเกี่ยวกับ พระราชพงศาวดาร ที่ทรงระบุว่าเป็นเรื่องราวเฉพาะของกษัตริย์ มิใช่เรื่องราวของประเทศชาติ การให้ความสำคัญต่อลักษณะความเป็น 'ชาติ' ดังกล่าว ส่งผลให้ทุกคนมีพันธกิจที่ต้องปฏิบัติต่อ 'ชาติ' แม้แต่องค์พระมหากษัตริย์เอง ซึ่งส่งผลต่องานเขียนทางประวัติศาสตร์ชาติที่ประโยชน์สูงสุดมิได้ตกอยู่กับ 'พระมหากษัตริย์และราชวงศ์' อีกต่อไป หากแต่ประโยชน์สูงสุดจะเคลื่อนย้ายมาอยู่ที่ 'ชาติ' โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำแห่งการปฏิบัติพันธกิจต่างๆ เพื่อสร้างประโยชน์สูงสุดให้เกิดแก่ 'ชาติ' ลักษณะของความเปลี่ยนแปลงนี้สะท้อนให้เห็นชัดเจนในการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่เกิดการปรับเปลี่ยนจากจารีตงานเขียนแบบพระราชพงศาวดารที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา มาสู่รูปแบบของพระราชพงศาวดารใหม่ดังข้อสรุป ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ความว่า

...แม้ว่าพระราชพงศาวดารจะมีอิทธิพลสูงเพียงใด ประเทศไทยก็ได้เปลี่ยนแปลงไปเกินกว่าพระราชพงศาวดารจะสามารถสร้างภาพของอดีตให้แก่คนไทยได้อย่างเพียงพอ ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่สุดก็คือ พระราชพงศาวดารเขียนเพื่อวาดภาพอดีตให้แก่ชนชั้นสูงอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประธาน แต่อดีตประเภทนี้จะต้องกระจายมาสู่ชนชั้นอื่นด้วย พงศาวดารต้องให้ภาพของอดีตแก่สิ่งที่สร้างขึ้นใหม่คือ 'รัฐประชาชาติสยาม' ซึ่งพระราชพงศาวดารไม่เคยสนใจมาก่อน(เพราะเป็นสิ่งที่ผู้ชำระพระราชพงศาวดารไม่รู้จัก) อิทธิพลตะวันตกที่รุนแรงที่สุดในการศึกษาประวัติ ศาสตร์ของไทยก็คือ การเปลี่ยนศูนย์กลางของการศึกษาจากกษัตริย์และชนชั้นสูงมาเป็น 'ชาติ' พระราชพงศาวดารแบบใหม่

จริงอยู่ การเขียนประวัติศาสตร์ยังแวดล้อมอยู่กับเรื่องราวของกษัตริย์และชนชั้นสูงสืบมาอีกนาน แต่ขอให้สังเกตความเปลี่ยนแปลงด้วยการกระทำของกษัตริย์และชนชั้นสูงจะถูกอธิบาย โดยพิจารณาถึงผลที่ตกแก่ 'ชาติ' เป็นเกณฑ์ ดูตัวอย่างคำอธิบายการสร้างสวนขวาในรัชกาลที่ 2 ของ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชการที่ 2...(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2528, 74)

ลักษณะของการเปลี่ยนแปลง 'พันธกิจ' ที่สถาบันกษัตริย์เป็นผู้กระทำโดยให้ความสำคัญต่อประโยชน์อันเกิดแก่ 'ชาติบ้านเมือง' เป็นสำคัญมากกว่าประโยชน์อันเกิดแก่ 'กษัตริย์' เองนั้น สามารถเปรียบเทียบให้เห็นได้จากการกล่าวถึง 'ประโยชน์' ที่ได้รับจาก 'พันธกิจ' ของกษัตริย์ระหว่างรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงปฏิสังขรณ์พระราชวังนารายณ์ราช นินเวศน์ ลพบุรี ทรงกล่าวจุดประสงค์ในการบูรณะของพระองค์ว่า 'เพื่อจะได้เป็นที่ประทับในกาลอันควรเป็นที่สบายและจะให้เป็นที่เกียรติยศพระเจ้าแผ่นดิน' (ร.4 ประกาศเรื่องพระนารายณ์ราช นินเวศน์, 109) ทรงมีพระราชสาส์นเจริญไมตรีไปยังพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส โดยทรงกล่าวว่าการเจริญพระราชไมตรีครั้งนี้จะก่อให้เกิดพระเกียรติยศแก่พระองค์เหมือนดังสมเด็จพระนารายณ์มหาราช 'เพื่อจะได้เป็นที่เกียรติยศแก่กรุงสยาม

ปัจจุบันเหมือนดังครั้งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้น' (ร.4 พระราชสาส์น จ.ศ.1212, 2-3) และทรงกล่าวถึง 'พระมหากษัตริย์' ของอดีตพระมหากษัตริย์ราช โดยเห็นว่าทรงมีคุณแก่ศูนย์กลางการเมืองการปกครองอันได้แก่ กษัตริย์และราชวงศ์ วิธีการที่จะตอบแทนพระคุณก็คือการดำรงพระเกียรติยศของกษัตริย์ในอดีตให้ยืนยาวต่อไป ดังความว่า

...พระบาทสมเด็จพระอัยกาธิราช และพระบาทสมเด็จพระบรมราชชนกนาถ ได้ทรงเสวยสิริราชสมบัติเป็นปฐมในราชวงศ์นี้...คิดถึงพระเดชพระคุณ...(เพราะ)...ว่า ได้ทรงสถาปนาพระมหานครและราชวงศ์ให้...(ร.4 ประชุมประกาศ ร.4 24-25)...ช่วยกันรักษาพระเกียรติยศเกียรติคุณของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า...ซึ่งได้ทรงดำรงแผ่นดินสืบต่อพระเกียรติยศ เกียรติ คุณพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นต้นในพระบรมราชวงศ์นี้ให้ดำรงด้วยดีเป็นปกติอย่าได้ลดหย่อนเสื่อมทราม...ไป... จงช่วยกันคิดการทั้งปวง ซึ่งเป็นเครื่องประดับพระเกียรติยศพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทุกพระองค์ในพระราชวงศ์นี้...(ร.4 พระบรมราชาบาทพระราชนางวัลเพิ่มเบี้ยหวัดฯ. 266)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีการปรับเปลี่ยนการกล่าวถึง 'ประโยชน์สูงสุด' อันเกิดจาก 'พันธกิจ' จะตกอยู่กับ 'ชาติบ้านเมือง' ซึ่งไม่ใช่ 'สถาบันกษัตริย์' แต่เพียงอย่างเดียว ดังจะเห็นได้ชัดเจนจาก 'ประกาศว่าด้วยตั้งเคาน์ซิล และพระราชบัญญัติ' ในพ.ศ. 2416 ความว่า

...ตั้งแต่เสด็จบรมราชาภิเษกเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ ตั้งพระราชหฤทัยจะดำรงรักษาพระนครขอบขันธสีมา ทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการและราษฎร ให้ถาวรวัฒนายิ่งขึ้นไป จึงได้ทรงพระราชอุทิศสาหะเสด็จพระราชดำเนินทางทะเลผ่าคลื่นลมไปประพาสเมืองต่างประเทศ เพราะจะได้ทรงทอดพระเนตรบ้านเมืองและการธรรมเนียมต่างๆ สิ่งใดดีจะได้เป็นแบบอย่างแก่บ้านเมืองสยามต่อไป... ก็ได้ทรงเห็นการดีหลายอย่างที่จะเป็นคุณประโยชน์แก่แผ่นดินเป็นต้นว่า...ถ้าเมืองใดประเทศใดยังถือ...การกดขี่แก่กัน...ประเทศนั้นเมืองนั้นยังไม่มี ความเจริญเป็นแน่ จึงได้ทรงลดหย่อนผ่อนพระราชอิสริยยศ ลงหลายอย่าง โปรดให้ขุนนางยืมเฝ้าและนั่งเสมอกัน มิได้ทรงถือพระองค์ เพราะจะทำให้ท่านทั้งหลายเห็นเป็นแน่ว่าจะทรงปลดปล่อยการกดขี่ที่มีอยู่ในบ้านเมืองนั้นให้ลดน้อยถอยลงไปทุกครั้งคราว...

และประชาชนมีหน้าที่ที่จะตอบแทนอันเป็น 'พันธกิจ' ต่อ 'ชาติบ้านเมือง' เป็นหลัก ดังความว่า

...อย่าลืมว่า เราเป็นคนรักชาติของเรา และรักพระเจ้าอยู่หัวของเรามากกว่าตัวเราเอง และเมื่อโตขึ้นเราจะทำงานให้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองและชาติของเราให้บ้านเมืองและชาติของเราดีเทียบบ้านเมืองและชาติอื่นๆ เขา...เมื่อเป็นเด็กเราก็รักบ้านของเราเมื่อโตขึ้นแล้วก็รู้สึกว่าจะต้องรักบ้านเมืองมากกว่ารักบ้าน ความรักบ้านเมืองนี้ก็อย่างเดียวกับความรักบ้านเหมือนกัน แปลกแต่ใหญ่โตกว้างขวางออกไปเท่านั้น...ผู้ที่รักบ้านเมืองจริง ย่อมตั้งใจที่จะช่วยให้บ้านเมืองเจริญขึ้น ที่ถึงแก่ขอบชีวิตให้แก่บ้านเมืองก็มี...(เจ้าพระยาธรรมาศกัณฐ์มนตรี. ธรรมจริยาเล่ม 4.126)

หรือถ้อยคำที่ปรากฏในคำจารึกฐานองค์พระบรมรูปทรงม้า ในการจัดสร้างพระบรมราชา นุสาวรีย์ พระบรมรูปทรงม้า วันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2451 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ปรากฏคำสรรเสริญพระราชกรณียกิจที่ทรงกระทำจนต้องมีการสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์นั้น ทรงกระทำเพื่อประโยชน์แก่ 'ชาติบ้านเมือง' เป็นสำคัญ 'ทรงอธิษฐานพระราชหฤทัย' ในทางที่จะทำนุบำรุงพระราชอาณาจักรให้สถิตสถาพร และให้เกิดความสามัคคีสโมสร เจริญสุขสำราญทั่วไปในอนกนิกร ประชาชาติ เป็นเบื้องหน้า...แลความสุข ในส่วนพระองค์ก็อาจจะสละแลความสำราญพระราชทานไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้' (จารึกฐานพระบรมรูปทรงม้า), 2533:59-60)

แนวคิดเรื่อง 'มหाराช' หรือ KING THE GREAT ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้ความสำคัญต่อกษัตริย์ที่มีพระปรีชาสามารถในการ 'สถาปนา' ราชวงศ์และ 'แผ่พระบรมเดชานุภาพ' เหนือกษัตริย์ทั้งหลาย ดังปรากฏชัดเจนใน 'ประวัติศาสตร์สังเขปของสยาม' หรือ 'พระราชพงศาวดารสยามความย่อ' (THE BRIEF NOTICES OF THE HISTORY OF SIAM) ที่พระราชทานแก่เซอร์จอห์น เบาวริง ทรงปกป้องพระเจ้าอยู่หัวในฐานะที่สร้างกรุงศรีอยุธยาและสถาปนาราชวงศ์จนมีลำดับสืบต่อกันมาถึงรัชสมัยของพระองค์ สมเด็จพระนเรศวรในฐานะที่ทรงกู้เอกราชจากพม่าอันเนื่องมาจากพระปรีชาสามารถของ 'กษัตริย์' และสมเด็จพระนารายณ์ในฐานะที่ทรงมีพระราชปรีชาสามารถเจริญพระราชไมตรีกับนานาประเทศปรากฏเป็นเกียรติยศ (ร.4, พงศาวดารสยามความย่อ, 342-345)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 'มหाराช' จะต้องปฏิบัติ 'พันธกิจ' ที่ก่อประโยชน์สูงสุดแก่ชาติบ้านเมืองเป็นหลัก ดังปรากฏพันธกิจแห่ง 'มหाराช' ในจารึกฐานองค์พระบรมรูปทรงม้า ที่ยกย่องพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 'พระองค์จึงเป็นปิยมหาราชที่รักของประชาชนทั่วไป (จารึกฐานพระบรมรูปทรงม้า) ความว่า

...ทรงอธิษฐานพระราชหฤทัยในทางที่จะทำนุบำรุงพระราชอาณาจักรให้สถิตสถาพร และให้เกิดความสามัคคีสโมสร เจริญสุขสำราญทั่วไปในอนกนิกรประชาชาติเป็น

เบื้องหน้าแห่ง พระราชจรรยา ทรงพระสุขุมปรีชา สามารถสอดส่องวินิจฉัยในคุณโทษแห่งประเพณีเมือง ทรงเปลื้องโทษ นำประโยชน์มาบัญญัติ โดยปฏิบัติพระองค์ทรงนำหน้าชักจูงประชาชนให้ดำเนินตามในทางที่เที่ยง มีประโยชน์แก่นสาร พระองค์ทรงทำให้ความสุขสำราญแห่งราษฎรสำเร็จได้ ด้วยอาศัยดำเนินอยู่ เนิบนิลในวิริยและพระขันติคุณอันแรงกล้า ทรงอาภาหยาในพระราชจรรยา มิได้ย่อห่อต่อความลำบาก ยากเข็ญ มิได้เห็นที่ขัดข้องอันข้อควรขยายแต่ประโยชน์และความสุขในส่วนพระองค์ก็อาจจะสละแลกความสำราญพระราชทานไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์ จึงยังด้วยความสถาพรรุ่งเรืองงาม มหาชน สยามถึงความสุขเกษมล่วงล้ำอดีตสมัยที่ได้ผ่านมา...(จารึกฐานพระบรมรูปทรงม้า, 2533:59-60))

นอกจากนี้ 'พันธกิจ' ของพระมหากษัตริย์ดังกล่าวมิได้ขึ้นอยู่กับ 'พระปรีชาสามารถ' ของกษัตริย์เพียงประการเดียวหากยังต้องพึ่งพา 'พันธกิจ' ของประชาชน ในการสร้างสรรชาติบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้าตลอดจนรักษาชาติบ้านเมืองให้รอดปลอดภัย ดังจะเห็นได้จากพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่บรรยายภาพโคลงพระราชพงศาวดาร ซึ่งนำออกแสดง ในงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพาหุรัตมณีมัย ซึ่งทรงบรรยายภาพที่ 62 เรื่องจลาจลสมัย เป็นภาพพระยาวชิรปราการ และทหารในคราวกบฏอสรภาพ ปรากฏในโคลงบทสุดท้ายของพระราชนิพนธ์ว่า

...กรุงศรีอยุธยาแพ	ไพร่
มากับมีความสามัคคี	คิดสู้
เพียงถ้าแต่หากมี	ใจร่วม หาญเฮย
อาจชนะแก่กู	ก่อตั้งกรุงธนฯ...

(ร.5 โคลงภาพพระราชพงศาวดาร)

การปรับเปลี่ยนในการให้ความสำคัญต่อ 'กษัตริย์' ในอดีตดังกล่าว สะท้อนให้เห็น ในการบรรยายภาพพจน์ของกษัตริย์ในงานเขียนทางประวัติศาสตร์ต่างๆ เช่น สมเด็จพระนครินทราธิราชทรงบรรยายถึง 'พระเจ้าขุนรามคำแหง' แห่งสุโขทัย ว่าเป็นกษัตริย์ที่ทรงปฏิบัติ 'พันธกิจ' ในหลายๆด้าน อันก่อให้เกิด 'ประโยชน์' แก่ชาติบ้านเมืองจนถึงปัจจุบัน ดังปรากฏความว่า

...เนื้อเรื่องครั้งแผ่นดินพระเจ้าขุนรามคำแหง ตามที่ได้ความมาจากที่หังปวง ถ้ากำหนดเหตุการณ์เป็น 3 ประเภท คือที่จัดการในบ้านเมืองประเภท 1 การแผ่พระราชอาณาจักรประเภท 1 การทำไมตรีกับต่างประเทศประเภท 1 จะแลเห็นได้ว่าพระเจ้าขุนรามคำแหงไม่ใช่แต่ใช้อำนาจปราบปรามเมืองใกล้เคียงเอาไว้ในอำนาจ

อย่างเดียว ที่จริงได้ทรงทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง และพระราชทาน
อภัยกรรมแก่ประชาชนไทยทั้งปวงเป็นอเนกประการ ดังจะรู้ได้โดยพิศดารในศิลา
จารึกของพระเจ้าขุนรามคำแหงนั่นที่สำคัญที่สุดคือเรื่องคิดแบบหนังสือไทยขึ้น
เรื่องนี้พระเจ้าขุนรามคำแหงได้ทำประโยชน์อย่างยิ่งให้แก่ไทยตลอดจนทุกวันนี้
ส่วนการที่สมาคมกับต่างประเทศนั้น ทางอินเดียมีพยานรู้ได้แน่ๆว่าไปมาถึงกันตั้ง
แต่ร่วมพุทธกาลหรือก่อนนั้นมาแล้ว มาในตอนหลังยังมีพวกลังกาไปมาเกี่ยวข้องกับ
กันด้วยเรื่องพระศาสนา ถึงพวกจามและชวา มาลยา แม้ที่สุดจีน ก็ลงไปมาถึงกัน
แต่ก่อน มาช้านาน...(สมเด็จพระ กรมดำรง, 2457:46)

ความเปลี่ยนแปลงสำนักในเรื่องราชวงศ์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้เริ่มจัดแบ่งลำดับรัชกาลของกษัตริย์ในอดีตที่
เคยอยู่ในกรอบกว้างๆ ของความเป็นพุทธวงศ์ วงศ์อวตารของพระนารายณ์หรือสยามวงศ์ ให้ชัดเจนขึ้น
โดยการจัดความสัมพันธ์ทางเครือญาติและสายโลหิต โดยทรงให้ความสำคัญต่อ 'ชาติกำเนิด' เป็นอันดับ
แรกแห่งการมี 'สิทธิธรรม' ในการสืบราชสมบัติ ทรงแบ่งกษัตริย์อยุธยาออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ พระเจ้าอยู่ทอง
ถึงพระศรีเสาวภาคย์ พระเจ้าทรงธรรมถึงพระอาทิตย์วงศ์ และพระเจ้าปราสาททอง ถึงพระเจ้าเอกทัศ (ร.4
พงศาวดารสยามความย่อ, 343)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลักษณะการจัดแบ่งกษัตริย์ในอดีตที่เรียง
ตามลำดับรัชกาลมีความชัดเจนนั้น อันสืบเนื่องมาจากกระบวนการแสวงหาความรู้เรื่องราว เกี่ยวกับ
อดีตที่ขยายตัว และกระทำกันอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะการลำดับรัชกาลของกษัตริย์กรุงศรีอยุธยา ซึ่ง
ปรากฏการสืบค้นเรื่องราวอย่างละเอียดมากขึ้น และปรากฏการลำดับกษัตริย์ตลอดจนแบ่งเป็นราชวงศ์ต่างๆใน
พระราชนิพนธ์วิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดารแบบเรียนพระราชพงศาวดาร ของ มร.ว. เปีย มาลากุล
พระภักตยานุสร พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มจาก พระเจ้าอยู่ทองถึงรัชกาลที่
5 เป็น 'ลำดับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม' (ร.5 พระราชวิจารณ์ พระราชพงศาวดาร, 2516) รวม 37 พระองค์
แบ่งเป็น 7 ราชวงศ์ คือ

บรมราชวงศ์เชียงรายช	เริ่มตั้งแต่สมเด็จพระรามาริบัติที่ 1 พระเจ้าอยู่ทอง ถึงสมเด็จพระ พระมหินทราริราช
บรมราชวงศ์เชียงรายสุโขทัย	เริ่มตั้งแต่สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 1 พระมหาธรรมราชาถึงพระ อาทิตย์วงศ์
บรมราชวงศ์ปราสาททอง	เริ่มตั้งแต่สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 5 ปราสาททอง ถึงสมเด็จพระราม าริบัติที่ 3 พระนารายณ์
บรมราชวงศ์บ้านพลูหลวง	ปรากฏกษัตริย์พระองค์เดียวคือ สมเด็จพระมหาบุรุษ

บรมวงศ์ปราสาททอง	เริ่มตั้งแต่ สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 8 ขุนหลวงเสือ ถึงสมเด็จพระบรมราชาที่ 3 สุริยามรินทร์
บรมราชวงศ์ตาก	ปรากฏกษัตริย์พระองค์เดียวคือสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 ขุนหลวงตาก
บรมราชวงศ์จักรีมหากษัตริย์ศึก	เริ่มตั้งแต่ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 4 พระพุทธยอดฟ้า ถึงสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์

การแบ่งกษัตริย์ในอดีตเป็นราชวงศ์ต่างๆ แสดงถึงการให้ความสำคัญต่อที่มาและความสัมพันธ์ทางเครือญาติและสายโลหิตชัดเจนขึ้น เช่นพระเจ้าอู่ทองมีเชื้อสายมาจากเมืองเชียงราย พระมหาธรรมราชาสืบสายจากสุโขทัย และเป็นพระราชบุตรเขยของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ จึงอยู่ในวงศ์ เชียงราย-สุโขทัย มีข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับการจัดลำดับ "พระเจ้าแผ่นดินสยาม" ในรัชสมัยนี้ว่าลำดับกษัตริย์มิได้ล่วงเลยไปถึงก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยาแต่อย่างใด ทั้งๆ ที่มีการยอมรับในระดับหนึ่งถึงการมีตัวตนของสุโขทัยว่า เป็นส่วนหนึ่งของ "สยาม" ดังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 5 ได้ทรงกล่าวไว้ว่า "พระเจ้าแผ่นดินนั้น คงนับเอาพระเจ้าอรรคมหาราช ลือสมเด็จพระร่วงเป็นต้น ว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดินสยาม" (ร. 5 พระราชวิจารณ์พระราชพงศาวดาร, 2516) และโดยส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง ดูเหมือนว่าจะไม่ทรงพอพระทัยเท่าใดนัก ในการจัดลำดับรัชกาลโดยดัดอดีตก่อนหน้ากรุงศรีอยุธยาออกไป ดังจะเห็นได้จากการที่ทรงมีพระราชดำรัสว่า "พงศาวดารได้เลือกกล่าวแต่เวลาที่แผ่นดินสยามได้รวมกันเป็นพระราชอาณาจักรอันเดียวในชั้นหลัง เชื้อวงศ์พระเจ้าแผ่นดินก็เลือกแต่เฉพาะวงศ์ไทยที่ได้ลงมาแต่ข้างฝ่ายเหนือแม่แต่วงศ์ที่ตั้งอยู่ในกรุงสุโขทัยแล้วก็ยังไม่นับ (ร. 5 พระราชดำรัส.5 สมาคมสืบสวนของบูรณสยาม, 2511)

การจัดลำดับกษัตริย์ "พระเจ้าแผ่นดินสยาม" ในรัชสมัยนี้ จะมีลักษณะเป็นการจัดอย่างเป็นทางการ อันหมายถึงการปรากฏการจัดลำดับการแบ่งราชวงศ์ การอธิบายความรูปแบบเดียวกับในเอกสารงานเขียนทั่วไป เช่นในงานพระนิพนธ์ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เรื่องหัวข้อในพระราชพงศาวดารกรุงเก่า และหมายเหตุพระราชพงศาวดารกรุงเก่า พระรัฐประศาสน์ปุริภาค เทศนาพิเศษ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส และในงานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแต่งแบบเรียน พระราชพงศาวดารสยามความย่อ โดย ม.ร.ว. เปี่ยมมาลากุล ในร.ศ. 116 และ 118 นับเป็นการเผยแพร่การลำดับราชการและราชวงศ์ของ "พระเจ้าแผ่นดินสยาม" ออกสู่สังคมอย่างเป็นทางการ ซึ่งท่ามกลางระบบการศึกษาแผนใหม่ที่คนในสังคมรู้จักความเป็นเหตุเป็นผล การสอบสวน ค้นคว้าหาความรู้ อดีตที่ยังไม่ชัดเจน ไม่อาจที่จะถูกสร้างสรรขึ้นมาอย่างคลุมเครือ ไร้เหตุผล ความเป็นมาเป็นไปที่ชัดแจ้งรองรับซึ่งอดีตที่เป็นทางการและเผยแพร่ออกสู่สาธารณชนไม่อาจจะเสียต่อความไม่แน่ชัดดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความเป็นมาของพระเจ้าอู่ทอง หรือลำดับกษัตริย์สุโขทัย การแบ่งราชวงศ์ของกษัตริย์สุโขทัย ตลอดจนความเชื่อมโยงระหว่างสุโขทัยกับอยุธยา ซึ่งจะเห็นความลำบากดังกล่าวในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพที่ว่า "เรื่องเมื่อครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ที่

จะรู้ให้ถ้วนถึ้นนัยาก...เรื่องพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ตรวจสอบได้ง่ายกว่าเรื่องครั้งกรุงสุโขทัย ด้วยมีหนังสือพระราชพงศาวดารอยู่เป็นหลัก" (สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงฯ ตำนานพระราชพงศาวดาร .5)

การจัดอดีต โดยลำดับเวลาในโลกปัจจุบัน

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า แนวความคิดของเวลามีอิทธิพลต่อระบบความคิดของมนุษย์ (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2531) ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ปรากฏร่องรอยความเปลี่ยนแปลงแนวความคิดเกี่ยวกับเวลา ในระบบไตรภูมิ มาสู่แนวความคิดเกี่ยวกับเวลาในโลกปัจจุบัน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดเกี่ยวกับเวลาดังกล่าวส่งผลกระทบต่อระบบวิธีคิดเกี่ยวกับอดีต หรือ "สำนึกในอดีต" ด้วยในเมื่อความคิดทางเวลาค่อยๆ เปลี่ยนแปลง ส่งผลให้อดีต ปัจจุบัน และอนาคต มิใช่เรื่องราวของอดีตชาติ หรือชาติหน้าอีกต่อไป แต่ "เวลา" เป็นการรับรู้และประเมินได้ด้วยความสามารถของมนุษย์ อันเป็นเวลาที่มีอยู่จริงบนเส้นทางแห่งความเลื่อนไหวของอดีต

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความเป็นเหตุเป็นผลทางการเปลี่ยนแปลงความรู้แบบก้าวหน้าอันเกิดจากปัจจัยภายในสังคมเอง และการรับอิทธิพลของตะวันตก ส่งผลให้เริ่มมีการประเมิน "อดีต" ตามระบบเวลาของมนุษย์ การพยายามจัดลำดับของกษัตริย์ให้ล่องเลยจากปัจจุบันไปสู่อดีต หรือการเชื่อมโยงเหตุการณ์ต่างๆ ในอดีตเข้าด้วยกัน เช่น เรื่องพระเจ้าอู่ทองมีเชื้อสายจากเชียงราย การหาความมีตัวตนของสุโขทัย ล้วนแล้วแต่ปรากฏแนวความคิดทางเวลาเข้ามาเกี่ยวข้อง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แนวความคิดทางกาลเวลาส่งผลต่อการทำความเข้าใจในอดีตมากขึ้น การค้นคว้าเรื่องราวในอดีตถูกกำหนดข้อเท็จจริง โดยมิติทางเวลาในโลกปัจจุบัน เรื่องราวต่างๆ ในหลักเอกสารที่ค้นพบถูกประเมินความถูกต้องแม่นยำ โดยกรอบของเวลาแบบใหม่ ตัวอย่างเช่น "สมเด็จพระนารายณ์มหาราช สวรรคตเมื่อจุลศักราช 1044 แต่มีหนังสืออื่นตลอดจนปุม บอไว้แน่นอนว่า สวรรคต เมื่อจุลศักราช 1050 ผิดกันถึง 6 ปี ข้อนี้ก็ผิดสำคัญอีก (สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงฯ, 2521:13) "หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขานี้ เรื่องตั้งต้นแต่พระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา เมื่อปีชกาล จุลศักราช 712 พ.ศ. 1893 ผู้ศึกษาพงศาวดารเมื่อจับอ่าน คงจะอยากทราบว่ามีก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยา นั้น ประเทศสยามนี้เป็นอยู่อย่างไร (เรื่องเดียวกัน, 18) "ในระหว่าง 200 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 1690 เศษ จน 1850 นี้ เป็นเวลาที่ไทยพวกที่อยู่เมืองเดิมในสุนหนา เสียบ้านเมืองแก่กุบไล่ข่าน" (เรื่องเดียวกัน.37) "ราชอาณาจักรสุโขทัย คิดตามความรู้เท่าที่มีอยู่ในเวลานี้ ประมาณว่าจะได้ตั้งเป็นอิสระขึ้นเมื่อราวจุลศักราช 600 ตรงกับ มหาศักราช 1160 และพ.ศ. 1781 (เรื่องเดียวกัน.42)

การกำหนดมิติทางเวลาเข้าไปในอดีต ทำให้ความมีตัวตนและความชัดเจนของ "อดีต" ปรากฏเด่นชัดมากขึ้น ซึ่งหากอดีต ไม่สามารถจัดอยู่ใน "กรอบ" แห่งเวลาได้แล้ว อดีตจะถูกให้ความสำคัญน้อยลง

หรือไม่อาจจัดเข้าอยู่ในอดีตที่ได้รับการยอมรับได้ ดังเช่น พระราชวิจารณ์ ของสมเด็จพระยาตำราญภาพเกี่ยวกับ ตำนานเอกสารพื้นเมืองที่ปรากฏทางดินแดนตอนเหนือเกี่ยวกับอาณาจักรลานนาไทย ความว่า "ผู้แต่งมักบอกไว้ว่า แต่งความเรื่องราวที่เล่ากันมาในพื้นที่เมือง เมื่อตรวจสอบดูหนังสือเหล่านั้น เห็นว่าจะเอาหลักฐานอันใดในเรื่องตอนลาวเป็นเจ้าของเมือง จะเป็นศักราชก็ตาม...จะเอาเป็นแน่ หรือ แม้แต่พอใกล้กับเนื้อความที่น่าเชื่อว่าจะจริงไม่ได้สักอย่างเดียว" (เรื่องเดียวกัน.50) และพระองค์ทรงเริ่มความน่าเชื่อถือเกี่ยวกับอาณาจักรลานนาไทยว่า "ประวัติอาณาจักรลานนาไทย มามีศักราชและเรื่องราว เชื่อได้เป็นหลักฐาน ตั้งแต่ราว จุลศักราช 600 พ.ศ. 1781" (เรื่องเดียวกัน.51)

ในพงศาวดารโยนกของพระยาประชาภิจักรจักร์ ลักษณะการให้ความสำคัญต่อดีด โดยจัดอดีดให้เข้ากับ มิติทางเวลาแบบใหม่ ยังปรากฏชัดเจน โดยเฉพาะเมื่อเรื่องราวในพงศาวดารโยนก ส่วนใหญ่ผูกพันอยู่กับเอกสารตำนานพื้นเมืองที่ยังอยู่ในกรอบทางเวลาแบบเก่า เช่นการกล่าวถึงกำเนิดของสุวรรณโคมคำ ปรากฏความว่า "ในกาลเมื่อน้ำล้างโลก โบรมณกับแล้วภทริกป็นตั้งขึ้นใหม่...กาลนั้นในประเทศหนบูรพานี้ ล่องได้มีห้วงน้ำใหญ่อยู่ในแคว้นแคว้นมิถิลา" (พระยาประชาภิจักรจักร์, 2516:118)

เวลาที่ปรากฏในตำนานเอกสารพื้นเมืองเหล่านี้ ถูกกำกับอย่างคร่าวๆ ด้วยเวลาทางพุทธศาสนา ซึ่งนับตั้งแต่พระพุทธเจ้าปรินิพพานเป็นต้นมา "เมื่อพุทธศาสนาแล้วได้...ปี" หรือ "เมื่อพุทธศาสนาเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วได้...ปี" กรอบเวลาที่ปรากฏถูกนำมาคำนวณอย่างละเอียดว่าในพุทธศักราชนั้นๆ มีความเป็นไปได้เพียงใด ที่เกิดปรากฏการณ์ดังกล่าวขึ้น แล้วนำไปเปรียบเทียบกับเอกสารหลักฐานอื่นๆ โดยมีจุดเริ่มต้นทางเวลาจากปัจจุบันสู่อดีตเป็นแกนกลางเปรียบเทียบก่อนจะตัดสิน "ความน่าเชื่อถือ" ของหลักฐานเอกสารดังกล่าวเปรียบเทียบเรื่องราวของพระร่วง ในพงศาวดารโยนก ความว่า

...พุทธกาลได้ 1501 เกิดพระร่วงขึ้นที่เมืองสุโขทัย เป็นนายกกองส่วยน้ำสานชะลอมขังน้ำไปส่งพระเจ้าประทุมสุริยวงศ์ ข้อความตามพงศาวดารเขมรตอนนี้ ศักราชห่างกันไกลกับเรื่องพระร่วง ในพงศาวดารเหนือ...พระร่วงได้ลงน้ำสุญไปที่แก่งหลวงเหนือแก่งสัก แม่น้ำยม หรือแม่น้ำเมืองสัชชนาลัย สวรรคโลก ตั้งแต่ปีพุทธกาลได้ 1200 ปี อายุเมืองสัชชนาลัย ได้ 157 ปี เป็นสมัยก่อนเวลาที่พงศาวดารเขมรว่า พระอินทร์ให้เกตุมาลาเทวบุตรลงมาเกิดเมื่อพุทธกาล 1400 ผิดกันถึง 200 ปี สานชะลอมขังน้ำไปส่งส่วยเขมรนั้นคือ สมเด็จพระร่วงเจ้ากรุงสุโขทัย เมื่อจุลศักราช 640 พุทธกาล 1321 ผิดกันถึง 300 ปี ถ้าพระร่วงนี้จะไปตรงกับพระเจ้าประทุมสุริยวงศ์โน้นแล้ว ไหนเลยจะมาตรงกับเรื่องมะกะโท เป็นเจ้าฟ้ารัวครองเมืองเมาะตะมะ หรือติมานคร เมื่อจุลศักราช 649 นี้ได้ ถ้าจะว่าไม่ใช่พระเจ้าประทุมสุริยวงศ์องค์นั้นเป็นองค์อื่นก็ควรดูในพงศาวดารเขมรเมื่อจุลศักราชได้ 600 ปีเศษ มีพงศาวดารแน่นอน แล้วตั้งแต่แผ่นดินพระเจ้าสุริโยประพันธ์ (บุรุษแดงหวาน) ลำดับมาจนถึงแผ่นดินพระเจ้ากระดุมบองเสียเมืองนครธม แต่สมเด็จพระ

พระเจ้าอุทอง รามาริบัติที่หนึ่ง กรุงศรีอยุธยาเมื่อจุลศักราชได้ 715 ปี มะเส็งเบญจศก ในระหว่างนี้หาได้มีพระนามพระเจ้าแผ่นดินเขมรว่า ประทุมสุริยวงศ์สักองค์ใดองค์หนึ่งไม่ ข้าพเจ้าเห็นว่า เรื่องราวพระร่วงบุตรนายคงครานั้น จะเป็นแต่เรื่องเกร็ดหรือนิทานเท่านั้น...(พระยาประชากรจักร, 2516 .62)

นอกจากพุทธศักราชซึ่งปรากฏในเอกสารตำนานพื้นเมืองแล้วยังปรากฏ "กรอบ" แห่งเวลาในอดีตในลักษณะต่างๆ อีกเช่น ศักราชแห่งกษัตริย์ เช่น ศักราชวิกรมมาทิตย์ ศักราชรามสูร มหาศักราช ศักราชโลกกาล ความพยายามในการจัดมิติทางเวลาในโลกปัจจุบัน เพื่อตรวจสอบเวลาในอดีต ทำให้พระยาประชากรจักร ระบุวิธีการคำนวณ กรอบเวลาในอดีตที่ถูกจัดในรูปของ "ศักราช" ต่างๆ เปรียบเทียบกับเวลาปัจจุบัน เพื่อพิสูจน์ให้เห็นว่าเวลาในอดีต เป็นเวลาที่เกิดขึ้นจริง อันนำไปสู่การปรากฏขึ้นจริงของเรื่องราวในอดีต โดยระบุว่า "เรื่องศักราชปีเดือนในตำนานต่างๆ นั้น มักจะผิดคลาดกันโดยมาก เพราะตัวฉบับตำนานทั้งหลายนั้นสังเกตเห็นว่าเป็นหนังสือที่แต่งขึ้นภายหลัง" (พระยาประชากรจักร, 2516 .95) ซึ่งสามารถทำให้ถูกต้องได้โดยเปรียบเทียบกับความคิดเวลาแบบพุทธศักราชในโลกปัจจุบัน เช่น ศักราชรามสูร "ตั้งขึ้นเมื่อก่อนปีพุทธปรินิพพานกาล 634 ปี" ศักราชวิกรมมาทิตย์ ตั้งขึ้นเมื่อ "ครั้นพระพุทธรูปกาลล่วงได้ 486 พรรษา" มหาศักราช ตั้งขึ้นเมื่อ "ลุ่มพุทธศาสนากาล 621 พรรษา" (พระยาประชากรจักร, 2516 .99-106)

ความพยายามที่จะหาเวลาอันเป็นจริงในอดีต โดยเฉพาะอดีตที่อยู่ในกรอบเวลาทางพุทธศาสนา ทำให้เกิดการคำนวณเวลา โดยเปรียบเทียบกับเวลาในปัจจุบัน เข้าไปสู่อดีตไม่เพียงแต่คำนวณนับเวลาในศักราชต่างๆ ที่เกิดขึ้นในอดีตเท่านั้น การคำนวณนับเวลายังล่วงเลยเข้าไปถึง "มิติทางเวลาอันไม่สามารถประเมินได้ด้วยความสามารถของมนุษย์" ตามแนวความคิดแบบไตรภูมิที่ปรากฏในสังคมไทยก่อนหน้านั้นอีกด้วยดังที่พงศาวดารโยนกได้ระบุวิธีคำนวณ ยุคต่างๆ ในความเชื่อทางศาสนา ดังความว่า

...ท่านให้ตั้ง 7200 ปี คือองค์หนึ่งลงเอา 60 คุณ เป็นอายุกาลสิยุค 432000 ปี ธรรมดา ถ้าเอา 360 หาร เป็นปี แบ่งได้ 1200 ปีแบ่ง ในยุคนี้วิถีโคจรอยู่ตรงองค์ที่ 9 ถ้าจะใคร่รู้อายุทวารายุค เอา 2 คุณอายุกาลสิยุคเป็นอายุทวารายุคได้ 864000 ปี ธรรมดา หรือ 2400 ปีแบ่งในยุคนี้ วิถีโคจรอยู่ตรงองค์ที่ 18 ถ้าจะรู้อายุไตรดายุค เอา 3 คุณ อายุกาลสิยุค เป็นอายุไตรดายุค 1296000 ปี ธรรมดา หรือ 36000 ปีแบ่ง ในยุคนี้วิถีโคจรอยู่องค์ที่ 27 ถ้าจะรู้อายุจัตตายุค เอา 4 คุณอายุกาลสิยุค เป็นอายุจัตตายุค 1728000 ปี ธรรมดา หรือ 4800 ปีแบ่ง ในยุคนี้วิถีโคจรถึงองศา 36...(พระยาประชากรจักร, 2516, 101))

การคำนวณเวลาในอดีตให้ปรากฏในรูปแบบของเวลาที่ใช้ในปัจจุบันทำให้งานเขียนทางประวัติศาสตร์ในระยะนี้ สามารถกำหนด "อดีต" โดยการลำดับเวลา ไล่เรียงจากปัจจุบันขึ้นไปได้ชัดเจนขึ้น

เช่น พระยาประชาภิจักรจักร สามารถคำนวณและระบุ "ลำดับวงศ์กษัตริย์เชียงแสนโบราณ" ตั้งแต่พระเจ้าสิงหนวัติ ถึงพระมหาไชยชนกษัตริย์แห่งเวียงปรีกษา "วงศ์โกชกเวียงปฤกษา" ตั้งแต่ขุนล้ง ถึงขุนศุภชะ "ลำดับกษัตริย์" แห่งกรุงศรีอยุธยา ตั้งแต่พระนางจามเทวี ถึงพระยายี่บา "ลำดับกษัตริย์" วงศ์หิรัญนครตามตำนานเมืองพะเยา" ตั้งแต่ ลวะจักราช จนถึงขุนจอมธรรม "ลำดับเจ้าเมืองญายาว (พะเยา) ตั้งแต่ขุนจอมธรรมถึงขุนเมืองลำดับกษัตริย์ "วงศ์หิรัญนครตามตำนานเชียงใหม่" ตั้งแต่พระยาเมงรายจนถึงพระนางพระยาราชเทวี ลำดับกษัตริย์ "วงศ์บุเรงนองหงสาวดีลี้ন্দำครองเมืองเชียงใหม่" เริ่มตั้งแต่ มังชา บรธา มังคุย ถึงมังแรนร่า "ลำดับเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่" ตั้งแต่ เทพสิงห์และองค์คำ (เจ้าองค์คำ) ถึงน้อยสุริยะ (เจ้าอินทรวโรรสสุริยวงศ์) (พระยาประชาภิจักรจักร, 2516:511-537) ซึ่งลักษณะของการจัดเวลาเช่นนี้ปรากฏอยู่ทั่วไป ในงานเขียนประวัติศาสตร์ ที่มีการลำดับรัชกาลเช่น ในพระราชนิพนธ์วิจารณ์พระราชพงศาวดาร และในงานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ